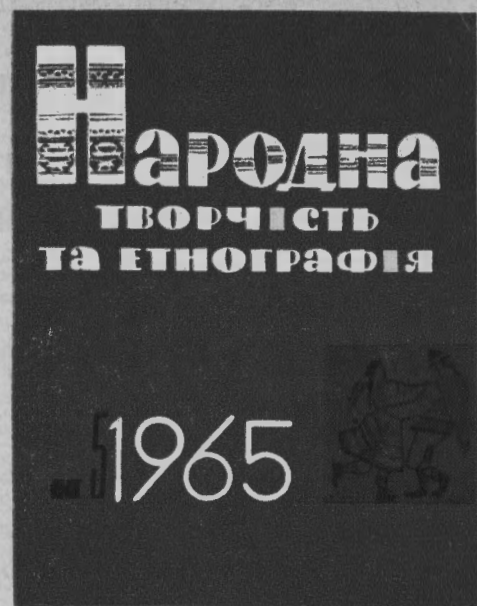

Народна
творчість
та етнологія

№ 5 1965

ОРГАН ІНСТИТУТУ
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА,
ФОЛЬКЛОРУ
ТА ЕТНОГРАФІЇ
ІМ. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
АКАДЕМІЇ НАУК УРСР
І МІНІСТЕРСТВА
КУЛЬТУРИ УРСР

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»

ВЕРЕСЕНЬ — ЖОВТЕНЬ
РІК ВИДАННЯ ДЕВ'ЯТИЙ

З М І С Т

СТАТТІ

ЮЗВЕНКО В. А., ЯЦЕНКО М. Т. (м. Київ). Поетичний голос народу. (До виходу в світ чергового тому «Українська народна творчість»)	3
ОРЛОВ А. В. (м. Київ). Дозвілля трудівника. (До конкретно-соціологічного вивчення позаробочого часу трудящих в етнографічному дослідженні)	14
ПРАВДЮК О. А. (м. Київ). Музика в нових святах і обрядах	21
ДО 120-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І. К. КАРПЕНКА-КАРОГО	
БАРАБАН Л. І. Велетень драматургії та театру	29

ЗАМІТКИ ТА МАТЕРІАЛИ

БОЙКО В. М. Елементи українського народного одягу в сучасних трикотажних виробках	32
ЮВСА О. В. Народна пісня в музично-педагогічних поглядах М. В. Лисенка	35
ДЕМИДЕНКО Л. А. Сім'я та сімейний побут болгар Одещини	39
ЗІНИЧ С. Г., КАПЕЛЬГОРОДСЬКА Н. М. Екран знайомить з побутом і творчістю народу (про кінофільм «Тіні забутих предків»)	44
СВЕНЦІЦЬКА В. І. Українська народна гравюра XVII—XVIII століть	47
ГОРЛЕНКО В. Ф. Сільськогосподарські знаряддя двох районів	50

НАШ КАЛЕНДАР

ПАВЛІЙ П. Д., ТУРЧЕНКО Ю. Я. Павло Попов. (До 75-річчя з дня народження та 50-річчя наукової діяльності)	56
ЛАВРОВ Ф. І. Федір Кушнерик (До 90-річчя з дня народження)	60

БІБЛІОТЕКА
Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України

ІВАНЧУК Ф. І. Павло Носач (До 75-річчя з дня народження)	62
СОЛОМЧЕНКО О. Г. Ганна Герасимович (До 75-річчя з дня народження)	64

ПУБЛІКАЦІЇ

Листи К. В. Квітки до В. М. Гнатюка. Підготовка до друку, вступна замітка і примітки О. О. Дзьобана (м. Львів) та Р. Я. Пилипчука (м. Київ)	66
---	----

НА ДОПОМОГУ ХУДОЖНІЙ САМОДІЯЛЬНОСТІ

Українські народні пісні. Нові записи кореспондентів журналу. Підготовка до друку та вступна замітка Л. І. Яценка (м. Київ)	70
---	----

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ

НУДЬГА Г. А. Українські думи у Франції	76
--	----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

ГУСЛИСТИЙ К. Г., КЕЛЕМБЕТОВА В. Ю. Маркс і Енгельс про релігію	86
АЛЕКСЕЄВ В. П. Серйозний внесок до антропологічної науки	89
Матеріали до бібліографії наукових праць М. Т. Рильського (продовження)	91

ХРОНІКА

ЮХИМЕНКО В. Ю. Всесоюзна наукова сесія «Ленін та Історична наука»	94
ЗІНИЧ В. Т., НАУЛКО В. І. Підсумки археологічних та етнографічних досліджень	95
КРІЛЬ О. П. Міжвузівська конференція у Львові	98
КОРЖУПОВА А. П., РЯБИЙ М. В., РУДЕНКО М. А. У вінницьких фольклористів	99
МОРОЗЮК В. К. Наукова конференція в Коломиї	101
Назустріч VIII МКАН	—

НАМ ПИШУТЬ

КАЛИНИЧЕНКО М. В. Про побутування легенд на Дніпропетровщині	102
ЛИТВИН М. С. Співає лемківський хор	103
МУШИНКА М. І. Свято української пісні і танцю Пряшівщини	104
САМСОНЕНКО С. С. Полтавські узори	106
СОЛОДЧЕНКО Я. П. Нові знахідки Одеського археологічного музею	107
ЗІНИЧ В. Т. Анатолій Якович ПОРІЦЬКИЙ	108

Редакційна колегія:

М. М. ГОРДІЙЧУК, Ю. Г. ГОШКО, К. Г. ГУСЛИСТИЙ, О. І. ДЕЙ,
В. І. КАСІЯН, Ю. Г. КОСТЮК (в. о. головного редактора),
І. Г. КУНИЦЯ, Ф. І. ЛАВРОВ, Ф. Є. ЛОСЬ, П. І. МАЙБОРОДА,
В. Г. НАГАЙ, П. Д. ПАВЛІЙ, П. М. ПОПОВ, Г. Ю. СТЕЛМАХ.

Адреса редакції: м. Київ-29, Кірова, 4. Тел. Б-9-58-73.

НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО И ЭТНОГРАФИЯ 1965, № 5
(На украинском языке)

Друкується за постановою редакційної колегії журналу

Технічний редактор П. Ф. Монжеран

Коректор О. Я. Ситник

БФ 05383. Зам. 03359. Тираж 4360 Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. аркушів 7,0+вкл. 0,25. Умовн. друк. аркушів 10,15. Обліково-видавн. аркушів 10,645. Підписано до друку 3. IX 1965 р. Ціна 40 коп.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна», Київ, Андрі Барбюса, 51/2.

СТАТТІ

В. А. ЮЗВЕНКО, М. Т. ЯЦЕНКО

ПОЕТИЧНИЙ ГОЛОС НАРОДУ

(До виходу в світ чергового тому «Українська народна творчість»)

Мистецький геній українського народу створив неперевершені художні цінності, серед яких по праву чільне місце належить народній пісні в усій її жанровій різноманітності. Чарівна краса і музичне багатство нашої пісні дивували багатьох діячів світової культури. Славою народу України назвав її Тарас Шевченко, а за влучним виразом Павла Грабовського, «се — джерело, з якого на здоров'я довго ще будуть пити нащадки»¹.

Життєва правда, широта, об'ємність і глибина узагальнень, художня довершеність образів у народній поезії — результат колективної творчості багатомільйонних трудящих мас. М. Г. Чернишевський говорив, що народні пісні «створені всім народом, як однією моральною особою»². Видатний знавець і теоретик народної творчості О. М. Горький завжди підкреслював, що безсмертні художні дорожочинності «були створені колективною силою народних мас»³.

Колективний характер народної творчості не виключає участі окремих співців, казкарів, оповідачів у творчому процесі, а навпаки передбачає її і обумовлюється нею, є її джерелом. Проте у будь-якому випадку, яким би великим не було обдарування окремого митця, його участь у створенні пісні, казки, прислів'я та зразків інших жанрів фольклору є лише частиною загального колективного творчого процесу. Кожен народний митець вносить у твір щось своє, і якщо в цьому новому втіленні думки і сподівання народу, то народ приймає, зберігає і несе його з покоління в покоління.

Творчий геній народу протягом століть виробив складну поетичну систему художніх образів, свою естетику і свій погляд на події та явища певних історичних епох. Результати ж колективної творчості збагачуються і розвиваються кожним майстром народного мистецтва, який, як правило, бере в народі художні засоби, поетичний склад, часто і самі образи, а також ідейну оцінку подій, про які він розповідає. Отже, поетична творчість окремих митців і творчість колективу становить нерозривну єдність. Колектив породив і виховав визначних творців і носіїв народної словесності, які своїм талантом удосконалювали, збагачували і підіймали на нову висоту надбання колективного мистецтва.

Історія української народної творчості знає багатьох талановитих співців, казкарів і оповідачів. Народ свято зберігає в пам'яті імена кобзарів

¹ П. Грабовський, Зібрання творів у трьох томах, т. III, Вид-во АН УРСР, К., 1960, стор. 125.

² Н. Г. Чернышевский, Полное собрание сочинений, т. II, Гослитиздат, М., 1949, стор. 305.

³ М. Горький, Про літературу, К., 1954, стор. 45.

Івана Стрічки, Андрія Шута, Остапа Вересая, Івана та Михайла Кравченків, милується і сьогодні чарівним співом Єгора Мовчана. Виступаючи виконавцями, а часто і творцями українського героїчного епосу, українські рапсоди уособлювали музичні і поетичні здібності народу, були виразниками його соціального протесту, а нерідко й активними учасниками історичних подій.

Мистецька майстерність кобзарів, їх репертуар, а відтак і роль у творчому процесі привертала увагу і перших записувачів та видавців народних дум (М. Цертелева, П. Лукашевича, І. Срезневського) і відомих фольклористів (М. Максимовича, М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси, М. Грінченка) і поетів, художників, композиторів (Т. Шевченка, Л. Жемчужникова, М. Лисенка, Л. Українки, М. Рильського та ін.).

Значну роль у розвитку народної прози відіграли казкарі, оповідачі, анекдотисти, з уст яких, як зауважує І. Франко, «слова плали як медова річка, овіяні дивним чаром здорової, чистої індивідуальності, лягали в душу як запашні квітки»⁴. Крашні майстри народного усного слова Родіон Чмихало з Полтавщини, Ганна Царенкова з Київщини, Тимко Гринишин і Гриць Олішак Терлецький з Тернопільщини, Михайло Пустай, Осіф Куліч, Імре Фаркаш та Андрій Калин із Закарпаття, ввійшли в історію науки про народну творчість і заслужено дістали високу оцінку дожовтневих і радянських фольклористів.

Не менш талановитими, художньо обдарованими проявили себе творці і носії народної лірики — цієї найрозкішнішої гілки української поетичної творчості.

Перші збирачі, публікатори і дослідники пісенної творчості слов'янських народів (В. Караджич, М. Максимович, К. Войцицький, В. Залеський та інші), видаючи свої збірники, поділяли пісні на «жіночі» і «чоловічі». Крім генетичного та історико-побутового обґрунтування такого поділу, вони брали до уваги і те, що значна частина пісень, зокрема обрядові, пісні про кохання, родинно-побутові виконуються, як правило, жінками, а історичні, чумацькі, солдатські — чоловіками. Це останнє побіжне зауваження згодом було підтвержене всією збирацькою практикою, зокрема в українській фольклористиці, і дало підстави зробити деякі висновки у вирішенні питання творення і побутування народної лірики. Майже всі відомі сьогодні календарно-обрядові, родинно-обрядові та родинно-побутові пісні записані від жінок; записи цих пісень від чоловіків — рідкісне явище. Цей факт ніби стверджує думку М. Добролюбова, висловлену в статті «Черты для характеристики русского простонародья», що основним творцем і носієм народної лірики є жінка-трудівниця. І можливо тут, в народній ліриці, вона проявила найбільшу самостійність і досягла художньо-естетичних висот. Ці пісні, глибоких людських переживань, користувались великою популярністю в народі, побутували в хорах і становили основний репертуар багатьох талановитих співачок.

На жаль, історично склалося так, що українська фольклористика, щедро черпаючи дорогоцінні скарби з бездонного співучого моря, не звернула належної уваги на цих своєрідних народних поетів і композиторів, не дала характеристики їх репертуару, творчої манери і стилю.

Проте навіть та невелика кількість коротеньких творчих характеристик, біографічних довідок і просто згадок про народних співачок, що подибуємо в класичних і сучасних виданнях української народної пісні та в статтях і нотатках збирачів, дає яскраве уявлення про їх багату поетичну обдарованість, виняткову музикальність, імпровізаторські здібності, їх палку любов до пісні. Так, інтересні характеристики народних співачок

⁴ Іван Франко, Вибрані статті про народну творчість, К., 1955, стор. 180.

Тетяни Зозулихи та баби Денисиhi подано в журналі «Основа»⁵. Про обдаровану співачку Фенну Лучкійову з с. Долини на Стрийщині згадує І. Франко, від якої він, М. Павлик і О. Рошкевич записали чимало пісень. Збираючи народні пісні на Полтавщині, В. Милорадович виявив здібних заспівувачок хорového співу Н. Самохвалову, М. Норову та А. Жигіль, які добре знали пісенний репертуар своєї місцевості, володіли хорошими голосами; їх присутність була бажаною на всіх родинних святах і народних гуляннях.

Відомий також сліпий співак А. Матюшенко з Сосниці на Чернігівщині⁶.

Найповніші портрети співачок з народу, як і в цілому характеристику народного співу опублікувала С. Ліньова після своєї експедиції в Полтавську губернію. Описуючи хорове виконання різноманітних народних пісень, вона виділяла роль головної співачки — заспівувачки хору. Такими, наприклад, у с. Великих Сорочинцях на Полтавщині були Горпина Черномазова і Софія Бакитько — трудолюбиві, жваві, чепурні жінки, для яких мазиво була невід'ємною частиною їх трудового життя⁷. Пісні, записані М. Лисенком від талановитої співачки Меланії Загорської з Чернігівщини, склали майже увесь третій випуск його «Українських народних пісень».

А скільки наслухались «материних пісень» і ввібрали їх життєдайну силу Т. Шевченко, І. Франко, О. Довженко, скільки наспівала чудових народних пісень Леся Українка!

Прекрасних носіїв народної поезії, які в своїй пам'яті зберігають величезні розсипи пісень і виспівують їх у щоденному житті, неодноразово доводилось зустрічати учасникам сучасних фольклорних експедицій. Приміром, на Буковині українські фольклористи виявили співачок Ганну Єремійчук і Килину Дутчак, від яких Л. Яценко записав багато народних пісень, а з репертуару обдарованої народної співачки Фросини Гулей, зауважує він, «можна було б скласти окрему цікаву збірку»⁸. В рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР зберігаються численні записи народних пісень, зроблених науковим співробітником В. Скрипкою від народної співачки з Сваляви Ганни Довгань.

Протягом віків кожне нове покоління українського жіноцтва висувало сотні майстерних співачок, знавців народної пісні, високообдарованих осіб, що плекали пісню, поширювали її, вчили молодь, вели своїм голосом і знанням пісні стихійні хори на святах, на вулицях і при роботі. В кожному селі, на кожному кутку завжди і всюди знаходилася така співачка. Справжнім величним пам'ятником цим легіонам народних талановитих співачок є запис повного репертуару однієї з них — Явдохи Микитівни Сивак (Явдохи Зуїхи).

Я. Зуїха — видатне і в той же час типове явище української пісенності. Репертуар, який містила феноменальна пам'ять щедро обдарованої народної співачки Явдохи Зуїхи (1856—1935), складався з 1008 пісень, близько 400 прислів'їв і приказок, 156 казок та переказів, 45 загадок і великої кількості іншого фольклорного та етнографічного матеріалу.

Видатний майстер усного поетичного слова — Явдоха Зуїха — по праву займає одне з перших місць у ряду найвизначніших народних співців слов'янського світу.

⁵ Журн. «Основа», 1862, кн. 5, стор. 29—41.

⁶ Відділ фондів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 1—4, од. зб. 122, 240.

⁷ Див. «Опыт записи фонографом украинских народных песен. Из музыкально-этнографической поездки в Полтавскую губ., в 1903 г. Евгении Линевои», М., 1905.

⁸ «Буковинські народні пісні». Упорядкування, вступна стаття та примітки Л. Яценка, К., 1963, стор. 12.

Відкрити в історії української народної творчості такий справді унікальний талант почастило невтомному збирачеві фольклору, вчителеві Гнатіві Трохимовичу Танцюрі (1901—1962)⁹.

Обдарованість народної співачки Явдохи Зуїхи й ентузіазм збирача народної творчості, фольклориста-аматора Г. Т. Танцюри зросли і визріли на Вінничині¹⁰ — краєві, що як і ряд інших українських земель, пережив бурхливі історичні події і здавна славився багатими народномистецькими традиціями.

Співуче Поділля привертало увагу багатьох збирачів народної творчості. Тут робили фольклорні записи польські поети «української школи» Б. Залеський, С. Гошинський, Т. Падура, Л. Семенський; народні пісні та інші жанри фольклору Поділля збирали А. Димінський, П. Чубинський, Ч. Нейман, С. Руданський, М. Коцюбинський; народні мелодії записували П. Ніщинський, М. Лисенко, М. Леонтович. Життєвість і силу народнопісенних традицій на Вінничині стверджують численні записи фольклорних творів, зроблені в різних місцевостях області сучасними збирачами Г. Т. Танцюрою, Н. А. Присяжнюк, М. А. Руденко¹¹.

Більше сорока років збираючи фольклор і спостерігаючи його побутування, Г. Т. Танцюра записав на Вінничині понад 2500 пісень, близько 300 казок, 1536 прислів'їв, 615 загадок і виявив справжнього володаря неоціненного народного багатства — співачку Явдоху Зуїху.

Зустрівся Г. Танцюра з Явдохю Зуїхою в 1918 р., тобто на початку своєї збирацької діяльності. До постійних активних співачок Г. Т. Танцюри — його матері — Тетяни Танцюри, чотирьох сестер, сусідок Калини Жук і Параски Полиці приєдналася 63-річна Демидиха-Зуїха, співпраця збирача з якою продовжувалась понад 12 років.

Для Г. Т. Танцюри, палко закоханого в народну творчість, свідомого того, яку важливу і потрібну справу робить він своїми записами, Явдоху Зуїха була неабиякою знахідкою. Тому все своє уміння, талант збирача, знання, якими жадібно озброювався протягом усього життя і збирацької діяльності, віддав він, аби повністю записати все, що знала Зуїха. Щоб нічого не пропустити з уст цієї напрочуд балакучої і співучої, неграмотної простої жінки, Танцюра перших два тижні складав лише списки відомих їй пісень, яких нараховувалось сотні, не кажучи уже про казки, прислів'я та найрізноманітніший етнографічний матеріал. Цікаво, що і Зуїха радо прийняла пропозицію записуватись і з почуттям великої відповідальності поставилась до цієї справи. Дочка кріпака, поневіряючись з дитинства по наймах і заробітках, проживши в горі і злиднях трудове життя, вона, за її словами, володіла «єдиним багатством — піснями» і щедро роздавала його людям, охоче виспівувала записувачеві.

Слід зауважити, що Зуїха, як носій поетичної творчості трудящих, володіючи колосальним репертуаром, вважала пісні загальнонародним духовним надбанням. «Пісні — це людське добро, це люди вихохали їх»¹², — часто повторювала вона і вимагала бережного ставлення до пісні. У спільній праці збирача і співачки трапилося так, що вимоги щодо найточнішого запису як тексту пісні, так і мелодії ставились саме Зуїхою. Строгість і ви-

⁹ Див. А. М. Кінько, В тісному зв'язку з життям народу, журн. «Народна творчість та етнографія», 1958, № 1, стор. 33—37.

¹⁰ Г. П. Танцюра народився, жив і працював у с. Зятківцях, Гайсинського району, Вінницької області; в сусідніх селах Кушинцях, Гнатівці, а потім і в Зятківцях жила і Я. Зуїха.

¹¹ Найвність усіх цих записів народнопоетичної творчості з Поділля дає змогу, з одного боку, окреслити хоча б у загальних рисах спадкоємність та хронологічну зумовленість репертуару Явдохи Зуїхи, а також шляхом порівняльного аналізу охарактеризувати індивідуальну творчу його своєрідність, з другого.

¹² Г. Танцюра, Записки збирача фольклору, К., 1958, стор. 42.

можливість у ставленні до поетичної творчості народу, якою Зуїха виділялась з-поміж інших співачок і оповідачів, Танцюра високо цінував; він називав її «головним редактором і коректором усіх записаних у Зятківцях пісень», «найкращим своїм другом і вчителем», а спільну працю з нею «своєрідною школою», яку радив пройти кожному збирачеві фольклору.

Народна співачка усвідомлювала також те, що народ у своїх піснях відтворив цілий світ відчуттів, переживань, настроїв, думок і сподівань трудової людини, відобразив реальні умови життя. «Запиши правду, нехай люди знають, яке то було життя», — говорила Танцюрі Зуїха.

Не всі пісні з охотою і натхненням співала Зуїха; найбільше кохалась у наймитських, заробітчанських, про тяжку жіночу долю та весільних піснях. Мала, так би мовити, соціальне чуття до пісні і не співала сфальсифікованих з класових позицій пісень. Так, у пісенному репертуарі зятківчан Танцюра зустрів фальсифікат пісні про Кармелюка, в якому було спалюжено образ народного героя. Записувач вирішив запитати у Зуїхи, чи не знала вона про таку пісню. — «Чом не знала? — відповіла вона. — Знала, та не хотіла тобі казати таку неславу»¹³.

Значний інтерес становить творча манера народної співачки Зуїхи і ставлення її до пісні як художнього твору. Інтуїтивне розуміння місця і ролі пісні в суспільстві, як твору, який допомагав їй — типовому представникові трудового народу «боротись з бідю», був розрадою і кликав до життя в тяжких умовах капіталістичної експлуатації, поєднується у Зуїхи з глибоким відчуттям естетичної краси народної пісні. Красномовно це засвідчено насамперед у записах, зроблених від неї, переважна більшість яких є високопоетичними творами. Характерно, що Зуїха, знаючи декілька варіантів тексту і мелодії тієї чи тієї пісні, що побутувала в її місцевості, чи була почута нею десь на заробітках, віддавала перевагу найкращому варіантові, переконливо розкриваючи перед записувачем його поетичну красу і чарівність мелодії. Крім того, співачка гостро відчувала красу рідної мови, маючи смак до неї, сама була красномовною.

Як для переважної більшості носіїв поетичної творчості народу, виконання пісні, розповідь казки були її органічною потребою. «Як же так можна жити, не співаючи»¹⁴, — говорила Зуїха. В її розумінні, як і в поглядах народу, пісня існує в органічному зв'язку з трудовою діяльністю людини, вона прикрашає людину, як і праця. Тому Зуїха пишалася своїм пісенним репертуаром, умінням відчутти поетичну красу пісні і милозвучність мови, своїми роботящими руками, проворністю і охайністю в побуті, поважала співучих та глузувала з мовчазних людей і ледарів.

Співала Зуїха охоче, красиво, мала свій індивідуальний стиль виконання. Однією з основних її творчих рис було прагнення донести до слухача ідею пісні, її мораль, тому вона різноманітними засобами підкреслювала провідну думку поетичного твору. Починаючи співати пісню, спочатку обов'язково супроводжувала її відповідним коментарем: це були роздуми про тяжке тогочасне життя, змальоване в пісні, про поневіряння в наймах, нещасливе кохання, долю жінки-матері; іноді вона детально мотивувала поведінку героїв пісні, аналізувала їх моральний стан. Будучи вразливою, емоційною, Зуїха ніколи не милувалася своїми героями, стоячи десь осторонь, а поділяла їх страждання, переживала їх радощі і горе, підсміювалася над їх слабостями, помилками, осуджувала їх погану поведінку, торжествувала разом з ними перемогу добра, правди і справедливості. «Таку пісню люблю, щоб у серці йокало», — говорила Зуїха.

Співачка і в похилому віці зберегла хороший, широкого діапазону

¹³ Г. Танцюра, Записки збирача фольклору, стор. 67—68.

¹⁴ Відділ фондів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 31—2, од. зб. 46, арк. 31—32.

голос, мала чудовий музичний слух і пам'ять. Виконання пісні Зуїхою було справжнім творчим процесом, в який вона вкладала душу і, як народний талант, збагачувала музичний зміст пісні.

Виконання народних пісень співачка часто пересипала казками, прислів'ями, гумористичними оповіданнями, загадками. Уміючи артистично наслідувати звуки птахів і тварин, передавати вимову, інтонацію, вираз обличчя, ходу людей, вона була і талановитою оповідачкою.

Художньою красивою, надзвичайно виразною виконання Зуїхою незліченної кількості народнопоетичних творів виділяло її серед односельчан, робило популярною і в навколишніх селах. Це була не тільки співачка, але й природжена акторка.

При всьому цьому Явдоха Зуїха не була професійною співачкою чи творцем пісень, як це можна сказати про українських кобзарів, російських сказителів билін або плакальниць. Вона була простою, неписьменною селянкою, типовою українською жінкою, що з дівочих років і до глибокої старості, загорюючи шматок хліба, несучи тягар щоденних родинних турбот, виливала свої надії, свої жалі та болі, своє горе і тугу в піснях.

У пісенному репертуарі співачки вилалося усе те, що було на серці українського народу, — і відгомін анімістичних вірувань, що дійшли з сивої давнини (календарно-обрядова поезія), і вічно жива у пам'яті народу історична бувальщина (історичні пісні), і станові, класові сутички, що не раз поймалися вогнем і кров'ю (соціально-побутові пісні), і широке та бездонне море загальнолюдських відносин у дореволюційному селі: весняна поезія кохання, нев'янучий вінок весільних пісень, романтична краса балад, скупі сімейні радощі і непроглядне горе соціального бідкування селянської родини. Явдоха Зуїха знала пісні про усі типові життєві події, про найтонші нюанси родинних відносин, про все, чим сповнене було життя сільського трудівника від колиски до могили.

Порівняння пісень Явдохи Зуїхи з творами, вміщеними у відомих збірках Максимовича, Вацлава з Олеська, Метлинського, Антоновича і Драгоманова, Головацького, Чубинського¹⁵, Новицького, Грінченка, Яворницького, Лисенка та ін., показує, що основу її репертуару становлять загальнопоширені традиційні пісні у їх нових своєрідних варіантах і творчих редакціях. Це однаковою мірою стосується як словесної тканини творів, так і їх мелодійного багатства, позначеного власним стилем музичного мислення та інтерпретації співачки. Певна річ, що таких творів найбільше серед історичних, родинно- та соціально-побутових пісень. Отже, репертуар Зуїхи є типовим загальноукраїнським.

Разом з тим, пісенні хвилі, що перекочувалися по Поділля з сходу і заходу, занесли немало російських і польських творів, національний колорит яких тією чи тією мірою вже поступово починає асимілюватися з українською народнопоетичною стихією. Серед них: «Станьмо, братцѣ, в круговую», «На тем боци, на турецком поле», що були занесені на Поділля десь у кінці минулого століття та зберегли міцну російську мовну основу, і українізовані варіанти пісень російського походження — «За Дунаєм широким», «Вийду за ворота» і 18 побутових пісень явно польського походження з характерним польсько-українським суржилом.

Природно, що ми подибуємо немало пісень, які і тематичним діапазоном і художньо-мовними рисами («Не тепер, не тепер», «Чи я в тебе не хазяйка», «Бідна моя головонько», «Усі поля поорані», «Ой лихо не помалу», «Не боюся ні пана», «Наступив, наступив», «Ой з-за гори вітер» та ін.), а також характерним коломийковим ритмом, немовби лучать

¹⁵ Для порівняння вкажемо, що в репертуарі Явдохи Зуїхи є близько 300 самостійних варіантів пісень, надрукованих лише у п'ятому томі «Матеріалов и исследований» П. П. Чубинського (1874 р.).

Поділля з сусідньою Тернопільщиною, Буковиною та Закарпаттям. В окремих піснях («Ой був же я в Тирашполі», «Ой старий волох та сіно косить») задокументовані зв'язки Поділля з Молдавією.

Пісні з репертуару Зуїхи виявляють спорідненість і з російським, польським та молдавським народним мелосом; в них багато ритмів, характерних для західноукраїнських мелодій. Так, мелодія пісні «Гей, ой під гайком, гайком зелененьким» є варіантом відомої старовинної російської пісні «Вниз по матушке, по Волге»; пісня «Колись така правда була» виконується на мелодію російської «Камаринской», кілька пісень співаються на мелодію «Во саду ли». У пісні «Ой брате мій, орле» чується мелодія молдавської «Дойни». Мелодія пісні «Ой ти, мати, шануй мене» (перший мелодичний варіант) дуже близька до молдавської, пісня «Казала Солоха прийди, прийди» засвідчує зв'язок з польським музичним фольклором, зокрема з мазурками.

Місцеві територіальні особливості репертуару співачки проступають не тільки в легко помітному діалектному лексичному і морфологічному елементі, що нашарувався на мові багатьох і багатьох традиційних пісень, поширених по усій Україні, а й у часто невловимому співвідношенні пісень з певною тематикою. Крім згадуваних уже польських пісень, що відбивають може не стільки міграцію пісень з Польщі чи Західної України, як засилля польських панів та їх челяді на Поділлі, ми бачимо, що найбільш популярними були пісні, в яких змальовуються боротьба проти шляхти, поміщиків (пісні про Нечая, Саву Чалого, Максима Залізняка, Кармелюка), пісні заробітчан з Поділля. Територіальна своєрідність яскраво виражена також і у весільних піснях.

Хоч музична мова пісенної спадщини Явдохи Зуїхи має загальноукраїнську основу, в ній помітні прояви локальних музичних інтонацій, що витворилися внаслідок поєднання характерних творчих компонентів східних, центральних і західних районів України.

До таких рис слід віднести переважання одноголосних пісень, яке не можна пояснювати тільки тим, що Зуїха, як правило, співала одна, оскільки серед її пісень є чимало і багатоголосних. Серед поліфонічних пісень ми, проте, не знаходимо такої розвиненої фактури, як, наприклад, на Полтавщині, Чернігівщині, Сумщині, Черкащині. Тоді як у східній та центральній Україні мелодії міцно закріплені за текстами, в ряді західних районів помітне досить вільне оперування мелодіями. У Зуїхи часто використовуються одні і ті ж мелодії до багатьох текстів і, очевидно, закріплюються за ними. Наприклад, на мелодію відомої пісні «На вгороді верба рясна» Явдоха Зуїха співає пісні «Під білою березою» та «Коло млина, коло броду». На мелодію популярної «Посадила огірочки» співає вона «Шкода мої вечороньки», а на мелодію «Я в середу родилася» виконується ряд інших пісень. Щоправда, найбільш популярні пісні мають по кілька мелодій.

Пісенні мелодії Поділля коротші, лаконічніші, ніж східних і центральних районів України. Відчувається деяка локальна відмінність і в формах пісенної строфи. Так, наприклад, поширена в центральній і східній Україні така форма багатоголосних пісень, коли останній рядок куплета кладеться в основу заспіву наступного куплета, тут майже не зустрічається.

В пісенно-мелодійній спадщині Явдохи Зуїхи дуже виразно представлене ладове багатство українського народного мелосу. В неї органічно поєднались творчі стильові якості колективу і талановитого народного співака. Особливо звертає на себе увагу єдність стилю музичного мислення, мелодико-інтонаційної сфери, мелодичних прикрас тощо.

Велика кількість мелодій з однієї місцевості дає можливість виразно відчутти творчий рух, творчі зв'язки та взаємовпливи в українській пісен-

ній творчості, служить цінним матеріалом не тільки для практики різних співочих і музичних колективів, композиторів, а й для теоретичного осмислення локальних особливостей народнопісенної мелодики.

У ряді пісень ми зустрічаємо реалії, які прямо зв'язують події із Зятківцями, Кушинцями, Ладижином, Борсуками, Чечелівкою та іншими населеними пунктами Вінничини («Де ти, купайло, ночувало?», «Борсуківський став», «Ой на горі вогонь горить», «Ой під мостом риба з хвостом», «Ніхто не знає, по якій причині»). Зокрема серед купальських ми бачимо пісні, в які вставлено навіть прізвища героїв, поширені у Зятківцях. Так, у пісні «Ой у Маляра високий тин» згадується «Полиців син», тимчасом як селянка з Зятківців Параска Полиця була однією із співачок, від якої Г. Танцюра записав ряд пісень. Серед цих пісень є не тільки традиційні, загальнопоширені, в яких реалії були замінені, а й справді місцеві («В Ладижині вітер віє»), в яких відтворено саме місцеву обстановку чи події, що могли відбуватися тільки у цій місцевості.

Наявність у піснях, записаних від Явдохи Зуїхи, згаданих місцевих елементів (лексичні, географічні реалії, сюжетні ходи, теми та ін.) свідчить ще раз про те, що в устах цієї співачки народна пісня, як це і притаманно їй, виконувала суспільно-корисну функцію, обслуговувала насущні інтереси того середовища, в якому жила і творила Зуїха. Саме в цьому виявлялася та найелементарніша імпровізація, до якої вдавалася співачка, щоб влити загальновідому традиційну пісню в конкретні ситуації і обставини життя своєї місцевості.

Репертуар будь-якого оповідача чи співачки органічно зв'язаний не тільки із середовищем та певними хронологічними рамками, а й великою мірою з їх суспільним становищем, особистою долею, художньо-естетичними смаками, характером, віком і статтю. Зрозуміло, що суб'єктивні категорії більш виразно виступають в оповідача і менше в співака чи співачки.

У силу всіх цих причин, репертуар двох творчих одиниць, які живуть в один час в одному і тому ж селі, не може співпасти не тільки за обсягом, а й за характером творів. Усе це виразно виступає у записах Г. Танцюри, зроблених у Зятківцях від Зуїхи, з одного боку, та Параски Полиці, Тетяни, Марини, Насті і Павлини Танцюр, Килини Жук, Андрія Щура, — з іншого. Так, Андрій Щур одного разу проспівав записувачеві пісню про Кармелюка, в якій перекинувся образ народного героя. Цієї пісні він навчився від свого діда, колишнього панського гайдука. Коли Г. Танцюра сказав про цей запис пісні про Кармелюка Явдосі Зуїсі, вона у відповідь проспівала цю ж саму пісню, в якій головним негативним персонажем виступає не Кармелюк, а дворянин. Пісня про Кармелюка, записана від Зуїхи, серед величезної кількості її варіантів вважається найкращою і надрукована першою серед 25 пісень у збірнику «Історичні пісні» (К. 1961).

Соціально свідомий підхід Явдохи Зуїхи до формування свого репертуару засвідчується її піснями. Класова нерівність як головне лихо сільського трудівника проступає у великій кількості її пісень і найбільш яскраво у таких, як «Усі гори зеленіють», «Багач, мамцю, багач, мамцю», «Горішина, черемшина», «На погибель буде тому», «Під білою березою», «Ой виору я нивку широкоюю». Удливий гумор і дошкульна сатира на адресу багатіїв та інших народних посіпак звучать у піснях «І багатий, і гембятий», «Була в багача», «Ой в городі бузина», «Ой був собі панок з маку», «Сидить багач за столом», «Ой наступила та чорна хмара», «Ой да ми в кабачок ходили». З соціальною нерівністю, бідністю народ зв'язує і особисте безталання: «У сусіда хата біла», «Ой з-за гори кам'яної голуби літають».

Правомірно порівняти пісні з репертуару Зуїхи з записами П. Чубин-

ського з Поділля (Ушицький повіт). У записі П. Чубинського пісня «Лугом іду, коня веду» має усього 10 рядків, в яких соціальний елемент (бідна дівчина відмовляє багатому) звучить невиразно і логічно не впливає з попереднього тексту. У варіанті Явдохи Зуїхи (24 рядки) конфлікт між закоханими, побудований на соціальній нерівності, є стрижнем пісні, навколо якого розгортається дія і поетичні характеристики дієвих осіб. Соціальний мотив набирає особливої виразності завдяки сатиричній загостреності зображальних засобів. Так само два варіанти пісні «Заїздив коника, заїздив другого» (Чубинський, т. V, стор. 116, 118) є менш соціально загостреними у порівнянні з варіантом пісні «Заїздив коника, заїздив другого», записаним від Явдохи Зуїхи. Пісня «Ой звідти гора, а звідти другая» має широко розгорнену соціальну характеристику причини нещасливої долі дівчини на відміну від варіантів цієї пісні у записах П. Чубинського (т. V, стор. 116, 120).

Пісня «Да пийте, люди, горілочку» (Чубинський, т. V, стор. 523), що є одним із варіантів відомої пісні про бідну сестру, якої шураються брати, контамінована від рядка «Де ти, милий, де ти, милий» і до кінця. Мотив убозства і моральний конфлікт сестри з братами на цьому ґрунті у Чубинського не має того логічного розвитку і гостроти, як у варіанті Зуїхи («Пийте, люди, горілочку»), а враження від пісні розбивається іншою темою, чужою кінцівкою, тимчасом як у Зуїхи тема соціальної нерівності звільнена від будь-яких чужорідних нашарувань і звучить на повний голос.

Суспільним становищем співачки, нестатками і злиднями пояснюється і те, що Зуїха часто любила співати про наймитування, бідність та лиху жіночу долю пісні, які її «ніби розпирали». Любила вона традиційну заробітчанську пісню «Бувайте здорові, соснові пороги», якою зятківчани прощалися з рідним селом, вирушаючи щороку на заробітки у далекі таврійські степи, а також пісні «Закувала зозуленька», «Котра дівка хоче», «Вишня, мамцю, вишня, любцю», «Ой дай, боже», «Кому воля, а кому неволя», в яких виливався смуток заробітчанського життя.

Природно, що абсолютну більшість у репертуарі Явдохи Зуїхи становлять «жіночі» пісні, серед яких знову-таки лише одиничні розповідають про щастя і радощі, а решта — про тяжку жіночу долю.

Гірка доля жінки в дореволюційний час звучить у піснях про лиху свекруху («Не грім то гуде з стодоли», «Була в Гандзі лихая свекруха», «Матінко моя, кохана!»), про життя з нелюбом, за якого віддали її силою («Ой на горі, горі», «Ой у полі криниченька», «Тече вода холодная»), з лихим чоловіком-п'яницею, що б'є дружину («Ой вишенька, черешенька у саду», «Ой гаю, мій гаю», «Соловейку сивенький», «Ой вербо, вербо кудрявая»), про сумне удівство («Породила перепеличка», «Ой у полі дві могили», «Горе мені, горе»).

Щоправда серед пісень Явдохи Зуїхи є немало і жартівливих, зокрема таких, що свідчать про любов чоловіка чи жінки до чарки. Але, як видно з них, селянин випивав не стільки на радощах чи на скупому дозвіллі, як переважно з горя.

Співачка в особистому житті і в підході до таких пісень недвозначно показувала свої переконання. Питання про морально-етичний кодекс, яким він постає з репертуару співачки, тісно зв'язане з її власними поглядами на моральне й аморальне у житті. Зуїха була запопадлива до роботи, тверда характером, чесна у поведженні з людьми, дотепна і гостра на язик. Чи не тому в її репертуарі немало пісень, в яких гостро висміюються ледарі, п'янички, гулящі, хиткі і легковажні люди, що не почувають за собою ніяких моральних обов'язків перед суспільством і родиною («А я в батька одним одна», «Чи я тобі не казала?», «Ой устану я в понеділок», «Ой п'яна я, п'яна», «Жар, мати, капустаці» та ін.).

Крім дивовижної пам'яті Явдоха Зуїха, як вказує Г. Танцюра, мала на диво свіже світосприймання та глибоку емоційну вдачу. Зрозуміло, що через це з усіх жанрів української народнопоетичної творчості вона (саме за глибокий емоціональний вплив) найбільше любила пісні. Співачка тонко відчувала красу народної поезії, уміла тримати в пам'яті не тільки сюжет пісні (часто дуже довгої), а найдрібніші художні деталі, нюанси багатої епітетики, яскравої символіки і паралелізмів та музичної мови. Можна без перебільшення сказати, що в репертуарі Явдохи Зуїхи майже немає негарних, неестетичних, малохудожніх пісень.

Особливо яскраво це помітно в календарно-обрядових та весільних піснях. Перше, що впадає в око, — це моральна чистота і сила почуття, в щирості якого немає ніяких сумнівів і яке підносить, возвеличує людину. Дівчина у весільних піснях незмінно порівнюється з зорею, з квіткою, з сонцем. Молода уособлює найкращі етичні якості людей праці: вона чесна, працьовита, слухняна, щедра душею, сердечна, ласкава і доброзичлива до інших. Дуже дотепні, легкі, влучні і, по-суті, не образливі жартиліві пісні-перекори дружок і світилок, якими вони скрашують настрій молодій, що сумує за дівуванням, за батьком і матір'ю, за своїм родом, побоюється чужої сім'ї, лихої свекрухи.

Весільні пісні у виконанні Явдохи Зуїхи, як правило, мають ідеально викінчену словесно-мелодійну форму, багату поетичними фігурами. І в цьому безперечно заслуга співачки як феноменально обдарованої творчої одиниці з самої гущі народу.

Явдоха Зуїха могла скоріше забути якусь цілу частину пісні, ніж за рахунок нівелювання, стирання художніх деталей, що надають виразності і напруженості драматичному конфліктові та становлять її естетичну принаду, зберегти уже безбарвний та нежиттєвий скелет усього твору. Саме тому й уривки загальновідомих пісень зберегли в її пам'яті усі поетичні деталі. Те, як вона розуміла пафос пісні, її «душу», можна, зокрема, побачити на пісні «Журба мене сушить». У збірнику 1934 р. М. Максимовича варіант цієї пісні має 20 рядків, у збірнику М. Лисенка (випуск шостий) — 32 рядки, у збірнику Б. Грінченка (том III)¹⁶ — 40 рядків. Варіант Явдохи Зуїхи має 72 рядки. Суть, звичайно, не в тому, що текст у неї найдовший з цих згаданих, а в тому, що ця довгота — повнота пісні, яка органічно впливає з її ідеї, характеру. Це — грікі роздуми людини, яка, закохавшись, а слідом за цим збіднівши та спившись з горя, немовби оглядає свій життєвий шлях. Парубок чи чоловік хоче втопити своє горе в горілці; він сидить у шинку, йому вже нікуди поспішати. Грікі роздуми плинуть навмисне уповільнено — і тут у варіанті нашої співачки з'являються нові деталі: цілі три куплети про те, як п'є він першу чарку, згадуючи своє життя, потім другу, п'яту... сьому. І знову через куплет, сповнений динамічної дії, з'являються для уповільнення її куплети-повтори, які підкреслюють невтішність людської печалі. І це для того, щоб слухач міг перейнятися настроєм героя пісні.

Як тонко відчувала Зуїха характер пісні можна показати і на такому прикладі. Варіант відомої пісні «Ой у полі озерецько» у Метлинського (стор. 27) має 21 рядок, у Чубинського (т. V, стор. 169) — 22, у Лисенка (випуск другий, стор. 53) — 36, у Зуїхи — 44. І знов-таки головним достоїнством варіанту нашої співачки є не просто його довгота, а розвиненість, у порівнянні з усіма іншими варіантами, драматичного конфлікту, який надає пісні емоціонального напруження.

Можемо завдячувати чудовій пам'яті нашої співачки, яка пронесла через десятки літ у всій повноті величезну кількість дуже широких за обся-

¹⁶ Інтересно, що цей запис було зроблено на Поділлі.

гом та містких за художньою деталізацією пісенних творів, не розгубивши в щоденних турботах їх багатства. Так, пісня «Ой високо сонце сходить» має 164 рядки, «Ой повій, вітроньку» — 104, «А в неділю рано, рано-пораненьку» — 65 і т. д. Наявність великих пісень є характерною рисою репертуару Зуїхи. В них вона послідовно і строго додержує паралелізм, чергування запитань і відповідей, що розгортаються у цілі струнки діалоги. Так, у пісні «Ой гай, мамцю, ой гай, мамцю» вона послідовно, з усіма необхідними змінами відповідно до розвитку дії, витримує паралель між шляхом, що, занедбаний, припадає пилом, і дівчиною, що, покинута милим, журиться. Розв'язок дії у пісні «По садочку ходю та ходю» іде строго логічно; рефрен «Гей, ніч моя темна ще й зоря неясна, яка моя доля безщасна!», як тяжке зітхання, як зойк змученої душі, послідовно повторює молода жінка після даремного очікування своїх родичів. Нарешті іде у гості брат — і тут, як сонце на грозовому небі, спалахує цей, але вже перефразований, світлий рефрен: «Гей, ніч моя видна та ясна, яка моя доля прекрасна!».

Чудова, логічно розгорнена і пісня «Мамко наша, любко наша». Пісня складається з послідовно витриманих у строгій композиційній відповідності епізодів наближення смерті і реакції матері та дітей.

У репертуарі Зуїхи помітне і таке поширене в народній пісні явище, як контамінація, з'єднання окремих пісень чи їх частин в одну пісню, що пояснюється головним чином їх ритмо-мелодійною тотожністю та близькістю змісту (наприклад, «Шкода мої вечороньки», «Терен, мати, коло хати», «Коло млина, коло броду», «Та туман, туман по долині», «Пішов козак яром»). Ясно, що більшість контамінованих пісень втратили на красі і логічності. Як правило, в них помічається зіткнення двох різних ідей, пісні стають суперечливими, малохудожніми (наприклад, «Оженився не по добрій волі»). Є окремі пісні, які співачка запам'ятала тільки в уривках чи з пропуском куплетів («Уже третій вечір, як дівчину бачив», «Ой любив та кохав», «Ой час мати, жито жати»). Однак не можна сказати, що своєрідне стягнення пісні у Зуїхи скрізь іде тільки їй на шкоду. Так, у пісні «Заїздив коника, заїздив другого» (пор.: «Чубинський, т. V, стор. 116, № 252(А); 118, № 255) скорочення тексту зроблено за рахунок більш чіткого окреслення соціального звучання пісні. В репертуарі Зуїхи немає жодного тексту, який би слово в слово повторював відомі українські пісні.

Кожна співачка чи співак мають свою, властиву хоча б у деталях саме їм, редакцію пісні. Аналізуючи репертуар Явдохи Зуїхи, ми переконуємося, що й вона великою мірою внесла своє слово в українську пісенність. Співачка зберегла для українського народу, для фольклористики неповторні редакції і варіанти традиційного фольклору — багатий матеріал для дослідження проблеми історії як певних тематичних циклів, жанрових груп, так і окремої народної пісні.

Записи і видання пісенного багатства Явдохи Зуїхи, в якому відзеркалилися соціальний досвід народу, його світогляд, морально-етичні погляди, волелюбні прагнення і поетичний геній, має велике пізнавальне та історико-культурне значення.

Явдоха Зуїха, одна із тисяч творців і носіїв фольклору — цих своєрідних художніх літописців історичних епох, — діставши народну пісню як заповіт від попередніх поколінь, збагатила їх своєю думкою і творчою увагою та передала як естафету нащадкам.

Пісенний репертуар співачки — загальноукраїнське культурне надбання, невичерпна скарбниця багатства і краси рідної мови, її художньо-стильових засобів і музичних барв, з якого ще не одне покоління покріплятиме свої сили, творчу енергію і натхнення.

А. В. ОРЛОВ

ДОЗВІЛЛЯ ТРУДІВНИКА

(До конкретно-соціологічного вивчення позаробочого часу трудящих в етнографічному дослідженні)

Останнім часом підвищується інтерес радянських учених до проблем бюджету часу трудящих. Ще в 20-х — на поч. 30-х років вивчалось раціональне використання робітниками і колгоспниками позаробочого часу. Зокрема така робота проводилася С. Г. Струмиліним¹. Цікавились цим також партійні та профспілкові організації, комсомол. Так, наприклад, у січні 1924 р. за рішенням бюро ЦК КСМУ вирішено дослідити бюджет часу робітників-підлітків Донбасу та Катеринослава з метою поліпшення умов їхньої праці та задоволення найнеобхідніших культурно-побутових потреб². Пізніше такі дослідження були згорнуті, а методика конкретно-соціологічного підходу до найактуальніших проблем дня фактично відкинуто³. Після XX з'їзду партії проблемам бюджету часу приділяють увагу вже не лише економісти, а й філософи, етнографи, представники інших наук⁴.

Коло питань цієї проблеми широке. Проте у дослідженнях вітчизняних вчених вони чітко поділяються на три групи, пов'язані з робочим, позаробочим часом в цілому та вільним. Вивчення структури та динаміки будь-яких видів витрат часу не є самоціллю, а необхідне для покращання різних сторін повсякденного життя трудящих, зокрема організації побуту на науковій основі.

Економісти, наприклад, вивчаючи робочий час, ставлять перед собою завдання удосконалити організацію праці, усунути перешкоди на шляху зростання її продуктивності тощо. Питання позаробочого часу розглядаються ними в різних аспектах. Зокрема, цікавим матеріалом для співставлення з результатами етнографічних досліджень є аналіз складових частин позаробочого часу: домашньої праці, вільного часу та ін.

Філософи, вивчаючи бюджет часу в цілому та його основні частини, прагнуть конкретно дослідити загальні проблеми практики комуністичного будівництва: шляхи переростання соціалістичних суспільних відносин у комуністичні, формування гармонійно розвинутої людської особи, найефективніші форми комуністичного виховання трудящих тощо.

Специфікою досліджень бюджету часу в етнографічних роботах є переважне вивчення позаробочого часу та його структурних частин. Одержані кількісні характеристики витрат часу людини на власні потреби

¹ С. Г. Струмилінін. Рабочий день и коммунизм, М., Профиздат, 1959.

² Архів ЦК ВЛКСМ. Фонд ЦК ЛКСМУ. Протоколи засідань бюро ЦК КСМУ за 1924—1925 рр., стор. 14.

³ Ф. Коистантинов, В. Келле. Исторический материализм — марксистская социология, ж. «Коммунист», 1965, № 1, стор. 15—16.

⁴ Див.: С. Г. Струмилінін. Зазначена праця; «Внерабочее время трудящихся». Сб. статей, Новосибирск, 1961; А. В. Мялкин. Свободное время и всестороннее развитие личности, М., 1962; «Вопросы организации и методики конкретно-социологических исследований». Сб. статей, М., Росвузиздат, 1963; М. П. Гончаренко, В. Б. Ананийчук и др. Методика и некоторые результаты конкретного социального исследования бюджета времени трудящихся, журн. «Философские науки», 1963, № 1, стор. 29—39; Марксистская и буржуазная социология сегодня. Сб. статей, «Наука», М., 1964; Г. А. Пруденский, Время и труд, «Мысль», М., 1964; В. В. Миронов. Культура и побут гірників Криворіжжя в період розгорнутого будівництва комунізму. Кандидатська дисертація, К., 1964, стор. 251—264.

мають сприяти якісному аналізу найважливіших явищ повсякденного життя трудящих в усіх сферах побуту (виробничого, сімейного, громадського), з'ясувати тенденцію їх розвитку залежно від конкретних умов. Поглибленому аналізу при цьому сприяють дані про матеріальний і культурно-побутовий рівень трудящих та членів їх сімей, використання суспільних фондів споживання, дані державної статистики з різних питань та ін. Однак, відповідно до мети і завдань кожної окремої роботи, що впливають безпосередньо з теми, розробляється необхідна методика досліджень. Це повною мірою стосується й робіт, які виконуються на стижах соціології та інших конкретних наук, зокрема етнографії.

Одне з основних завдань сучасного розвитку нашої країни, визначене XXII з'їздом КПРС, — боротьба за комуністичні суспільні відносини. Побут, займаючи певне місце в системі суспільних відносин, є нині широким полем формування нових рис, властивих радянському суспільству в майбутньому. Процес перебудови побуту в період будівництва комунізму має прискорений характер. Нові форми праці та побуту найяскравіше проявляються в середовищі робітничого класу, який зберігає й досі свою керівну роль у житті соціалістичного суспільства.

Вивчаючи вітку 1964 р. сучасний побут і культуру молодих робітників на ряді підприємств металургійної, хімічної та машинобудівної промисловості Придніпров'я, ми використали, поряд з іншими методами дослідження, також анкетне опитування робітників здебільшого у віці до 30 років. Кожен опитуваний заповнював анкету та додаток: тижневий бюджет свого часу, в якому передбачалися основні витрати часу відповідно до класифікації, прийнятої радянською наукою⁵. Бланк опитування включав такі види витрат: 1) робочий час, 2) позаробочий час, пов'язаний з роботою, 3) домашня праця, включаючи самообслуговування, 4) час на споживання їжі (виключаючи харчування під час обідньої перерви), 5) догляд за собою, 6) сон, 7) вільний час, 8) інші витрати часу.

З даної класифікації випливає, що не весь час поза робочим є вільний. Перший вид становить суму витрат (2+3+4+5+6+7+8) поза виробництвом і на пропозицію Г. О. Пруденського названий «позаробочим». При семигодинному робочому дні бюджет позаробочого часу трудящих СРСР на тиждень становить тепер 27 годин, або приблизно 76% загальнотижневого фонду часу. Залежно від мети, що постає перед дослідником, класифікація може набрати іншого вигляду. Наприклад, необхідно співставити вільний час з усіма трудовими затратами. При цьому останнє становитиме суму робочого часу, позаробочого часу (зв'язаного з виробництвом) та домашньою працею (1+2+3). У нашому дослідженні як анкета, так і додаток мають цілеспрямований характер і, крім того, органічно доповнюють один одного, становлячи одне ціле.

Проводячи опитування, ми намагалися якнайповніше виявити думку кожної людини, зокрема і думку колективу в цілому з ряду порушених питань. Тому робота проходила при безпосередній участі всіх робітників і, насамперед, молоді й комсомольців, а також адміністрації та громадських організацій.

Співставлення всіх зібраних матеріалів з деякими даними попередньої обробки бюджетів часу, а також порівнювання їх з публікаціями на цю ж тему, дає підстави для певних міркувань і висновків.

Відомо, що скорочення робочого дня та збільшення як позаробочого, так і вільного часу трудящих закономірне для розвитку нашого суспільства. Скорочення робочого дня не лише є наслідком зростання продук-

⁵ Внерабочее время трудящихся, стор. 17—18.

тивності праці, а його причиною⁶. Однак прямої залежності між темпами зростання продуктивності праці і скороченням робочого дня немає. Так, наприклад, у 1963 р. порівняно з 1913 р. у нашій країні перше зросло в 13,2 раза, а друге лише на одну третину⁷. Чим раціональніше використовуватиметься вивільнений таким шляхом час, тим більше зростатимуть джерела суспільного багатства, що в свою чергу дасть змогу повніше задовольнити матеріальні та культурно-побутові потреби трудящих.

К. Маркс відзначав, що збереження робочого часу рівнозначне збільшенню вільного часу, тобто часу для повного розвитку індивіда, яке саме, в свою чергу, як найбільша продуктивна сила зворотно вплине на продуктивну силу праці⁸.

Збільшення обсягу вільного часу відбувається переважно за рахунок скорочення робочого. Однак зростання вільного часу не витримується в тих пропорціях, в яких скорочується тривалість робочого дня. Справа в тому, що не весь позаробочий час витрачається як вільний. Він є лише частиною першого і призначений для всебічного розвитку людської особи.

Кілька років тому в нашій країні робочий день скоротився на одну годину. Лише протягом одного місяця це становить понад 20 год., а за рік — понад 250 год. економії на кожного робітника. Дослідження, проведені вченими Москви, Ленінграда, Новосибірська, свідчать, що у чоловіків ця година перейшла у фонд вільного часу, а у жінок — майже цілком використовується на домашню працю. Вона відбирає в будні у жінок-робітниць 3—5 год. щодня, а у домогосподарок — майже вдвічі більше. Домашнє господарство у нашій країні забирає щороку 100 млрд. людино-годин. Ним зайнято близько третини жінок, причому жінок похилого віку відносно невеликий процент⁹.

Таким чином, скорочення робочого часу не лише єдине джерело зростання вільного часу. Резервом останнього також є: а) витрати на домашню працю; б) позаробочий час, пов'язаний з виробництвом; в) сама структура витрат власне вільного часу. На цих питаннях зупинимось детальніше, оскільки дослідження їх дає цікавий матеріал для конкретно-соціологічного вивчення побуту в цілому, а також окремих явищ життя трудящих.

Велике місце у фонді часу, що витрачається на домашню працю, включаючи самообслуговування, посідає купівля продуктів харчування та приготування їжі. Це нерідко становить майже половину, а по країні в цілому відбирає у жінок близько 40% часу від усього обсягу домашньої праці. Економістами підраховано: жінка, яка виконує домашню роботу, проходить в середньому 12—13 км на день. Витрати у жінок на це у 2,5 раза більше, ніж у чоловіків. У сім'ях, де є діти, жінками на домашню працю витрачається додатково 3—4,5 год. на добу, а чоловіками — 1,5 год. В сім'ях криворізьких гірників, за даними В. В. Миронова, сама тільки купівля продуктів у жінок-робітниць займає 2—3 години щоденно. Причому з віком і, особливо, під впливом сімейного становища значно збільшується трудомісткість праці вдома, а відтак і час, який на це потрібен. У недільні дні сімейні жінки витрачають на домашню роботу та догляд за дітьми ще більше часу — 6—8 год. Отже, вільний час у неробочі дні складає у жінок, як правило, 6 годин, а у чоловіків — 11. Враховуючи також робочий час, стає очевидним, що загальне трудове навантаження

⁶ Г. А. Пруденский. Время и труд, стор. 285—302.

⁷ Промышленность СССР. Статистический сборник, «Статистика», М., 1964, стор. 57, 88.

⁸ Из неопубликованных рукописей К. Маркса, журн. «Большевик», 1939, № 11—12, стор. 65.

⁹ Газ. «Известия» від 15 квітня 1964 р.

досягає у чоловіків 11 годин, а у жінок-робітниць 13—14 годин щоденно¹⁰.

Як свідчать обстеження 1964 р., у багатьох сім'ях електрометалургів Запоріжжя характерною рисою є майже рівна участь жінок і чоловіків у домашній праці. Скажімо, в молодих сім'ях, де чоловік і дружина працюють і де немає батьків похилого віку, витрати жінок на домашню працю і догляд за дітьми лише в 1,5 раза більше, ніж у чоловіків. Ця тенденція розвивається в позитивному напрямку і свідчить про формування нових взаємовідносин у сім'ї на основі поваги і взаємодопомоги. Однак ще в більшості сімей, де подружжя працює, чоловіки лише допомагають вдома своїм дружинам, а не поділяють порівну тягар домашніх турбот. Причин для цього ще немало, в тому числі економічного характеру, а також побутування залишків нерівноправного становища жінки в сім'ї.

Існує також безпосередня залежність між витратами часу, зокрема на домашню працю, та віковим і культурно-освітнім рівнем трудящих, їх матеріальним забезпеченням тощо. Так, наприклад, обстеження на київських заводах «Точелектроприлад», «Більшовик», на Дарницькому шовковому комбінаті, проведені 1962 року лабораторією конкретно-соціологічних досліджень Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, дозволяють скласти нижченаведену таблицю¹¹.

Таблиця 1

Загальні середньодобові витрати на домашню працю робітників, ІТП і службовців залежно від віку та рівня освіти (у годинах та хвилинах)

Види витрат	Вікові групи				Освітній рівень			
	18—25	26—30	31—40	понад 40	почат.	н/сер.	сер. заг. та сер. спец.	вища та н/вища
Домашня праця	2 г. 10 хв.	3 г. 10 хв.	2 г. 38 хв.	2 г. 51 хв.	4 г. 03 хв.	2 г. 37 хв.	2 г. 18 хв.	2 г. 41 хв.

Отже, найбільше часу на домашню працю витрачають молоді люди 26—30 років. Саме у цьому віці, на думку демографів, остаточно складаються сім'ї, а в подружжя з'являються діти. Молоді батьки не мають досвіду ведення домашнього господарства, не завжди раціонально розподіляють сімейні прибутки, мають нелегкі житлово-побутові умови. Все це призводить до непродуктивних витрат часу.

Простежуючи кількість витраченого часу на домашню працю залежно від освітнього рівня, звертаємо увагу, що люди з початковою освітою витрачають на це 4 години. Це в середньому на 1—1,5 год. більше, ніж у інших освітніх груп. Щоправда, ця категорія робітників на всіх трьох підприємствах складала лише 5—6% від загальної кількості обстежених.

Все це свідчить про неабиякі резерви збільшення кількості вільного часу за рахунок раціональнішої організації домашнього побуту. Та поки що основний тягар у веденні хатнього господарства лежить на плечах жінок. Це певною мірою зумовлює нерівне становище жінки в побуті. Щоправда, за роки радянської влади звантаженість жінки-робітниці у домашньому господарстві скоротилась на третину. Величезну роль при цьому відіграло поліпшення житлових умов, санітарно-побутового обладнання квартири, благоустрій міст, матеріальна забезпеченість трудящих та ін.

¹⁰ Вне рабочее время трудящихся, стор. 34, 35.

¹¹ Таблиця складена на основі такої праці: М. П. Гончаренко, В. Б. Ананийчук и др. Методика и некоторые результаты конкретного социального исследования бюджета времени трудящихся, журн. «Философские науки», 1963, № 1, стор. 34.

Головною умовою заміни непродуктивної домашньої праці громадськими формами є швидкий розвиток суспільних фондів споживання. Вони в сучасних умовах — не тільки шлях до підвищення добробуту трудящих, а й важливий засіб збільшення вільного часу, створення необхідних соціально-економічних передумов для його раціонального використання.

Порівняно з 1940 роком на кінець 1965 року виплати й пільги населенню за рахунок державного бюджету і коштів підприємств в цілому по СРСР зростуть майже у 9,6 раза і становитимуть 40 млрд. крб., в тому числі по УРСР відповідно — 10,4 раза і 8 млрд. крб.¹²

Надалі роль і значення суспільних фондів зростатиме. Темпи їх росту перевищать зростання індивідуальної оплати за працю. Вони все повніше охоплюватимуть різні сторони життя трудящих. На кінець 1980 р. питома вага суспільних фондів в усьому обсязі споживання населення становитиме близько 50%, а надалі вони почнуть переважати. Це буде важливою передумовою переходу до комуністичного принципу розподілу за потребами.

Все це забезпечить зведення непродуктивної домашньої праці до мінімуму, вивільнить значну кількість часу для задоволення духовних потреб трудящих і, зокрема, послужить практичною основою для етнографічних досліджень становища жінки в сім'ї на різних етапах комуністичного будівництва. Здійснення накреслених Програмою КПРС завдань створить «всі соціально-побутові умови для поєднання щасливого материнства з усе більш активною і творчою участю жінок у суспільній праці і громадській діяльності»¹³, забезпечить ліквідацію причин нерівного становища жінки в побуті.

Певні резерви містить і позаробочий час, зв'язаний з виробництвом.

1. *Дорога на підприємство та додому.* Переїзди відбирають у цілому 1,5—2 години, не говорячи вже про втому. Це характерно для тієї частини робітників, які проживають у віддалених від місця роботи районах і їхній час на переїзд своєю непродуктивністю може конкурувати з часом на домашню працю. Щоправда, житлові будинки великих підприємств за останнє десятиріччя, як правило, зводяться за 15—25 хвилин їзди від місця роботи. Однак не всі робітники живуть поблизу і, до того ж, компактними групами. У молодих екскаваторобудівників Києва, наприклад, витрати часу на переїзди протягом тижня взимку 1964 року за підрахунками економіста В. Маруні становили близько 11 год., причому у жінок — 12 год., а у чоловіків — трохи більше 10. Тому транспортні проблеми ще чекають свого остаточного вирішення.

2. *Переодягання, душ, харчування на підприємстві.* Нині на великих і середніх за своїми розмірами й чисельністю підприємствах створені всі необхідні побутові умови, є ідальні з широким асортиментом страв та належною пропускнуою потужністю. Це зменшує витрати часу, пов'язані з виробництвом, має опосередкований вплив на підвищення продуктивності праці.

Окремого розгляду вимагає структура вільного часу та зв'язані з цим питання. Етнографічне вивчення його необхідне так само, як і інших складових частин позаробочого часу. К. Маркс говорив, що в комуністичному суспільстві мірою багатства буде вже не робочий час, а вільний. У зв'язку з постійним збільшенням вільного часу трудящих країни, в перспективі зростання його в майбутньому, особливий інтерес становить питання, як раціонально він використовується, які саме види корисної діяльності в ньому переважають.

Сьогодні у повсякденне життя трудящих, у коло їх постійних потреб

¹² В. П. Рокитко. Суспільні фонди споживання, К., 1963, стор. 16.

¹³ Матеріали XXII з'їзду КПРС, Держполітвидав УРСР, К., 1962, стор. 371.

увійшли такі форми використання вільного часу як навчання, читання спеціальної та художньої літератури, газет і журналів, відвідування театру та кіно, виховання дітей, спорт, громадсько-корисна діяльність тощо. Всі вони мають найбільший вплив на всебічний розвиток людини.

Цікавий приклад щодо навчання й відпочинку подає колектив Баглійського коксохімічного заводу, де з кожних 3-х працівників двоє підвищують свій культурно-технічний рівень. Тут існує тісна спадковість: школа — технікум — вуз. На заводі є десятки людей переважно у віці 28—32 років, які за час своєї роботи в колективі пройшли шлях від некваліфікованого робітника до начальника зміни, старшого майстра чи досвідченого інженера. Деякі з них вчаться заочно в аспірантурі. Серед 247 інженерно-технічних працівників 104 з вищою, 130 із середньою спеціальною освітою і лише 13 практиків, з яких вісім чоловік вчиться. Безпосередньо біля верстата — апаратниками, ремонтниками — працює не менше 260 чоловік із середньою спеціальною освітою.

Для успішного поєднання праці з навчанням адміністрація і громадські організації домоглися, щоб школа робітничої молоді й технікум працювали при заводі. У філіалі технікуму викладачами працює понад 20 досвідчених інженерів підприємства. За 2,5 роки технікум зріс з 70 до 600 чол. На його базі в місті створено Всесоюзний заочний хіміко-технологічний технікум. Щоправда, віддаленість місць навчання від місця проживання певною мірою також негативно впливає на прискорення темпів навчання, на якість засвоєння знань.

Одним з наслідків підвищення культурно-технічного рівня робітників є зростання їх творчої активності. Так, наприклад, у ході нашого опитування з'ясувалося, що на трьох зазначених підприємствах абсолютна більшість опитаних (73,9%) не лише цікавиться, а й постійно думає над питаннями культури виробництва, що виявляється у цілому ряді рацпропозицій, у турботах про інтереси колективу. Серед тих, хто не зміг відповісти з цього приводу або зовсім не відповів — абсолютна більшість людей з незначним стажем роботи на підприємстві, невисокого рівня освіти та кваліфікації.

Про раціональний характер витрат вільного часу серед більшості молодих коксохіміків Дніпродзержинська свідчить також їх дозвілля, зокрема влітку. Молодь заводу своїми руками побудувала на березі Дніпра турбазу, де щотижня відпочиває до 250 робітників. Нерідко коксохіміки проводять тут і свою літню відпустку. Відпочиває на турбазі молодь інших підприємств міста. Дозвілля й відпочинок робітників тут влаштовано вдумливо й цікаво.

Співставлення бюджетів часу за даними 1924 року (С. Г. Струмліна), 1959—1960 років (Інституту економіки та організації промислового виробництва Сибірського відділення АН СРСР), 1962 року (Лабораторії конкретно-соціологічних досліджень Київського університету) свідчить, що структура вільного часу якісно змінилася — стала значно активнішою, раціональнішою. Доля пасивного (точніше — бездіяльного) відпочинку, яка становила $\frac{1}{4}$ вільного часу, а у чоловіків навіть і більше, тепер у цілому різко скоротилася. Крім того, майже зовсім зникли в середовищі робітничого класу непродуктивні витрати часу на гру в карти, на релігійні обряди тощо. На противагу цьому в бюджеті вільного часу зросли витрати на навчання та підвищення кваліфікації: з 6—8 год. до 23—25 год. в середньому на місяць. Більшість робітників, які поєднують працю з навчанням у вузах і технікумах, віддають цьому від 85 до 105 годин щомісячно. Розрив, що існував у витратах на навчання між чоловіками й жінками, скоротився. У 1924 р. чоловіки витрачали втричі більше часу, ніж жінки, а тепер лише

в півтора рази. Час на навчання у жінок-робітниць зріс у 3,5 рази, що свідчить про значні зміни у становищі радянської жінки.

Характер витрат вільного часу залежить не тільки від статі, а й від культурно-освітнього рівня, віку, сімейного становища, матеріальних та житлово-побутових умов, взаємовідносин у сім'ї, і навіть такої ознаки як партійність. Про це свідчать результати конкретно-соціологічних обстежень бюджету часу на київських заводах «Більшовик», «Точелектроприлад» та на Дарницькому шовковому комбінаті¹⁴.

Таблиця 2

Структура бюджету вільного часу робітників, ІТП і службовців залежно від статі, віку та партійності (у процентах до кожної зазначеної категорії трудящих)

	Категорії трудящих	Участь у громадському житті колективу	Навчання та підвищення кваліфікації	Читання худож. літ-ри, газет та журналів	Заняття з дітьми та їх виховання	Відпочинок, дозвілля, спорт та ін витрати	Увесь вільний час
Стать	чоловіки	5,3	18,1	15,9	12,0 *	48,7	100
	жінки	5,3	16,0	11,4	13,0 *	54,3	»
Вікові групи	18—25	4,6	22,7	11,5	6,5	54,7	»
	26—30	3,4	12,0	12,0	27,0	45,6	»
	31—40	4,8	14,5	12,4	17,8	50,5	»
	понад 40	11,7	4,9	21,9	13,0	48,5	»
Партійність	чл. КПРС	10,2	12,8	18,9	12,1	46,0	»
	чл. ВЛКСМ	4,1	25,2	12,1	6,6	52,0	»
	позапартійні	4,0	11,4	13,3	16,4	54,9	»

Примітка: Відносно незначна різниця в даному випадку пояснюється тим, що серед обстежуваних, які мають дітей, чоловіків було більше.

Як видно, жінки раціональніше використовують вільний час, якщо врахувати їх вищу завантаженість домашньою працею. Помітна їх активна участь у громадському житті колективу.

Аналізуючи структуру бюджету вільного часу вікових груп, відзначимо потяг робітничої молоді 18—25 років до знань: навчання, підвищення кваліфікації, читання художньої літератури тощо займає понад третину всього бюджету і є досить показовим у збільшенні обсягу розумової праці робітників. На характері витрат часу групи 26—30 років, позначається виховання дітей, що зменшує час (особливо у жінок) на навчання, громадську роботу тощо.

Створення сприятливих соціально-економічних умов для поєднання трудової та громадської діяльності за роки радянської влади дуже змінило структуру бюджету часу в цілому та його складових частин, зокрема вільного часу. В ході будівництва комуністичного суспільства він ставатиме дедалі продуктивнішим.

Ми розглядали тільки деякі питання конкретно-соціологічного вивчення позаробочого часу робітників. Методика ж обробки зібраних даних, а також процес аналізування одержаного матеріалу вимагають окремого висвітлення.

¹⁴ Таблиця складена на основі даних: М. П. Гончаренко, В. Б. Ананійчук і др., зазначена праця, стор. 36—38.

О. А. ПРАВДЮК

МУЗИКА В НОВИХ СВЯТАХ І ОБРЯДАХ

Формування нових суспільних відносин в процесі будівництва комунізму тісно пов'язане з впровадженням у побут радянських свят та обрядів.

Традиційні звичаї, що супроводжували народження, одруження і смерть людини, а також зміну пір року, створювались в народі протягом століть. Вони активно впливали на формування світогляду людини, її поглядів на мораль, сім'ю, поведінку.

Велика впливова сила, що криється в традиційних святах та обрядах, нині служить справі виховання людини комуністичного суспільства. В містах і селах республіки міцно входить у побут звичай відзначати народження дитини, повноліття, одруження, проводи до Радянської Армії, посвячення в робітники. В багатьох областях впроваджується святкування Свята Серпа і Молота, Дня трудової слави, Зустрічі весни, Радянської масляної, Проводів зими, Обжинок тощо.

Головне завдання цих свят — прикрасити побут радянської людини, а також перебороти релігійні пережитки, які нерідко знаходять вияв у хрестинах, вінчанні, панахидах, храмових святах і т. ін.

Як один з дійових засобів виховання людини комуністичного суспільства, нові свята і звичаї повинні бути художньо яскравими, позбавленими адміністрування та казенщини.

Протягом останніх років у нашій республіці питанням нових звичаїв та обрядів приділяється виняткова увага. Вийшли з друку окремі збірники — «Нові часи — нові звичаї» (Закарпатське обласне книжково-журнальне вид-во, Ужгород, 1962), а також брошури: «Свята праці і достатку» (Держполітвидав УРСР, К., 1963), «Свята колгоспної України» (Вид-во товариства «Знання», К., 1963), «Комунізм і побут» (Вид-во АН УРСР, К., 1963) та ін. Чимало статей опубліковано в періодичній пресі зокрема в журналі «Народна творчість та етнографія».

Більшість цих брошур та статей присвячена загальним питанням організації і впровадження в побут нових свят та обрядів. Авторами їх є працівники Будинків народної творчості, вчителі, етнографи, журналісти. Ціліком природно, що суто музичні питання з поля їх зору часто-густо випадають.

Між тим музична сторона нових звичаїв та обрядів заслуговує на пильну вагу. Записи народних пісень, що звучать на комсомольських весіллях або на святах трудової слави, становлять цінність як пошуки (хоч і не завжди вдалі) найбільш художньої форми нових звичаїв і обрядів.

Описів нових звичаїв та обрядів з врахуванням їх музичної сторони маємо небагато. Ось основні з них: «Весілля на Свалявщині» М. Мольнара (зб. «Нові часи — нові звичаї», Ужгород, 1962); «Запрошуємо на весілля» В. Юхимовича та Р. Скелецького («Репертуарний збірник», додаток до ж. «Соціалістична культура», 1961, № 6, «Свято врожаю» («Репертуарний збірник», додаток до ж. «Соціалістична культура», 1963, № 4) та ін. Ряд описів підготовлено до друку.

Спроби створити нові весільні звичаї почались уже в перші роки ра-

дяньської влади. В боротьбі проти церковних вінчань та хрестин виникли «звіздини», «червоні весілля», «октябрини». В 20-30 роках на основі традиційного весілля було зроблено ряд інсценізацій старовинних звичаїв для виконання у клубах і театрах. 1941 року за кілька днів до початку війни Державний ансамбль пісні і танцю УРСР поставив музично-драматичну виставу «Українське народне весілля» (музика М. Вериківського).

У післявоєнний час шукання шляхів впровадження в побут нових весільних звичаїв особливо активізуються. 1951 року самодіяльні митці М. Чоботарьов та А. Пашко створили цикл пісень «Весільний вінок», який виконувався на весіллі в с. Шишаках, Гоголівського району, Полтавської обл.

Поширенню окремих пісень з цього циклу («Стелися, доріжко», «Подруги дівчата», «Плещуться хвилі об бережок») сприяло надрукування їх у газеті «Молодь України» (15 травня 1958 р.) та збірнику «Українські народні ліричні пісні» (Вид-во АН УРСР, К., 1958, стор. 639—642). Проте переважна більшість пісенних зразків з цього циклу написані в дусі масових ліричних пісень без врахування типових інтонацій і форм родинно-обрядової творчості. Однотипність, незначна контрастність у характері і змісті пісень не дали змогу всьому циклові широко утвердитись у побуті народу.

1957 року учасниками Буковинського ансамблю пісні і танцю було підготовлено «Буковинське колгоспне весілля» (автори Є. Козак та І. Міський). Успіхові вистави сприяли динамічність композиції та широке використання народнопісенних інтонацій і танцювальних мелодій.

Цілий ряд музичних номерів цього весілля відзначається довершеністю змісту, простотою і виразністю форми («Ой в долину, дружки», «Лани розцвілися», «Ой ви, свате, та й до хати», «Гей, музику, грай, матінко, не плач», «Столи готові, столи накриті», «Білий барилочко хоче»). Недоліком «Буковинського весілля» є відсутність місцевого колориту, безбарвність мови, а часом і невдалі кальки з російської («станцювати», «заказ», «карточки» тощо).

У зв'язку з підготовкою до Декади української літератури та мистецтва в Москві (1959 р.) хором, танцювальним колективом та оркестром Свалявської райспоживспілки, Закарпатської області було здійснено постановку «Весілля на Свалявщині» (автор сценарію М. Мольнар). Матеріалом для постановки послужили весілля, записані в селах Березниках, Корецькому, Голубиному та Дусині, Свалявського району. В постановці використані традиційні, а також нові пісні й елементи звичаїв та обрядів.

Справжня окраса весілля — традиційні пісні «Починається гостина», «Ой зацвіли фіалочки», «Віддали ми білу дівку», «В Івана й Оленки рученьки біленькі», «За столом два голуби» та ін. Інтонаційний склад їх відзначається простотою, виразністю, вони органічно поєднані з супроводжуваними обрядами і легко запам'ятовуються.

Ось пісня «Починається гостина». Її урочиста мелодія підготовляє і настроює слухача на сприймання весільного дійства:

Музична нотация для пісні «Починається гостина». Текст пісні: По-чи-на-єть-ся гостина, по-чи-на-єть-ся гостина, ти-на від Ти-си до Бес-ки-да, від Ти-си до Бес-ки-да.

Вельми поширена на Закарпатті мелодія, на яку співається подяка батькам, що виховали гарну і чесну дівчину:

Музична нотация для пісні «Дякую вам, моя мамко». Текст пісні: Дя-ку-ю вам, мо-я мам-ко, вам, мо-ї няньку, що ви ме-не зго-ду-ва-ли та-ку мо-ло-деньку.

Ця мелодія відноситься до так званих «ходових», що можуть виконуватись на будь-які тексти. Цікаво зазначити, що на цю мелодію до радянської влади співався інший текст, в якому йшлося про підневільне життя молодої після вінчання¹.

Наведемо ще два приклади традиційних мелодій, емоційно-образне сприймання яких тісно пов'язане з ходом весільного дійства. Це пісня «Ой зацвіли фіалочки», яку співають дівчата в хаті молодої, та «В Івана й Оленки», якою супроводжують урочистий акт у сільраді (одягнення пернів і розписування):

Музична нотация для двох пісень. Перша: «Ой за-цві-ли фі-я-поч-ки, за-цві-ли, за-цві-ли». Друга: «В І-ва-най Оленки рученьки бі-ленькі ой рученьки бі-ленькі до ро-бо-ти швиденькі, на бі-леньких ручках перні за-ло-тенькі».

Перша з пісень пройнята сумовитим настроєм прощання з рідним домом, інша, навпаки, сповнена радощів і веселощів.

Незакріпленість мелодії за певним текстом, що є однією з типових особливостей народнопісенної творчості Закарпаття, дає змогу учасникам весілля легко оперувати текстами й мелодіями. Тому в закарпатських весіллях старовинна, вироблена протягом віків традиційна форма легко наповнюється новим змістом і служить розвитку нової музичної культури. «Весілля на Свалявщині» — приклад вмілого поєднання традицій з елементами радянської дійсності.

За таким же принципом побудоване «Колгоспне весілля» (автори П. Козицький та Л. Преславич). На жаль, раптова смерть обох авторів перешкодила подальшій праці над вдосконаленням та впровадженням композиції в народний побут.

¹ Див.: Закарпатські народні пісні, Упорядкування, передмова та примітки З. І. Василенко, Вид-во АН УРСР, К., 1961, стор. 38.

Помітним вкладом у справу створення нових весільних звичаїв була передача українського радіо «На Поділлі весілля» (сценарій В. Юхимовича, музика Р. Скелецького). До редакції радіо надійшло багато листів, у яких слухачі дякували за передачу і висловлювали бажання, щоб ця радіокомпозиція якнайшвидше дійшла до широких народних мас. Композиція згодом була надрукована в «Репертуарному збірнику», додатку до ж. «Соціалістична культура», 1961, № 6.

Інтонаційні джерела композиції досить різноманітні. Тут і масова, і календарно-обрядова, і лірично-побутова пісня, і народний романс. Широке використання інтонацій весільної традиційної пісні спостерігаємо в хорах дружок «Чи скупий у тебе батенько», «Свято, люди, свято», дружбів «Бо тепер копійка», свашок «Усміхнися, молодиченько» та ін.

Інтонації пісні «Свято мое, свято» відчуються протягом усього весілля:

Швиденько

Часто автор музики не обмежується етнографічним копіюванням весільних пісень, а творчо використовує засоби виразності, притаманні родинно-обрядовим пісням. Таке, наприклад, застосування двохдольного і трьохдольного розміру в хорі «Підганяймо, дівчатовька, роботу»:

Рухливо

уповільнюючи

В стилі сумних ліричних весільних пісень, написані пісня про коровай «Чи прозора в нас водиця», хор дружок «Друженьки-світлики», мішаний хор «Благословіть, нене», що нагадують класичні обробки родинно-обрядового фольклору К. Стеценка:

Не поспішаючи

Інший тип інтонацій, що використані в композиції, репрезентують мелодії масових ліричних або урочистих пісень (мішаний хор «Підождіть, свати», «Урочиста вінчальна», «Урочистий величальний хор», «Ми славимо радянську сім'ю»).

Серед них виділяється дуже проста і разом з тим хвилююча лірична пісня молодих «Ми зустрілись з тобою», інтонації якої звучать майже протягом усієї композиції:

Окремі недоліки композиції — розтягненість, перевантаженість музичними номерами, мала оригінальність пісень урочисто-величального плану дещо знижують її художню вартість. Однак вірно накреслений загальний план, добре відчута його інтонаційна сфера, співвідношення традиційних і нових елементів, урахування місцевих стилістичних особливостей — все це дозволяє віднести її до кращих спроб створення нового весільного звичаю.

Гірше враження справляє музика сучасного буковинського весілля (зб. «Буковинські віночки», Вінниця, 1964). Інтонаційна сфера цього весілля бідна, одноманітна. Композиція не справляє враження урочистого акту, який би запам'ятався молодим на все життя. Переживання молодих не знаходять відповідного втілення в музичних формах. Коломийки, що звучать протягом весілля, не відзначаються ні оригінальністю, ні зв'язками з традиційними буковинськими весільними піснями.

В цьому збірнику досить повно представлені нові свята, а також обряди. Тут бачимо «Колгоспні вечорниці», «Свято плотогонів», «Осінній полонинський хід», «Зустріч нового року», народження дитини, проводи до армії, новосілля, похорони тощо. Привертає увагу барвиста мова, цікаві спостереження над звичаями. Однак музичне тло збірника не на належному рівні.

Крім кількох пісень, витриманих у народних традиціях («Покладу я кладку», «Ой зацвіли фіялочки», «Гей, піду я на Черемош», «Ми веселої години») музичний матеріал, позбавлений глибокого проникнення в інтонаційні багатства фольклору Буковини. А чого варте звернення до «блатних», слъозливо-надричних інтонацій у купальському хороводі «Я ходила стежкою до гаю»!

У збірнику «Народні традиції сьогодні» (Львівське книжково-журнальне вид-во, 1963) музична частина зовсім випала з уваги авторів і редакторів. Два зразки, які чомусь названі весільними піснями Волині, а насправді нічого спільного з ними не мають, не можуть репрезентувати музику, що звучить на трудових, календарних та родиннообрядових святах.

Заслужена слава у створенні, популяризації та впровадженні в побут нових звичаїв належить Хмельницькій області, де з ініціативи Обласного Будинку народної творчості в багатьох селах з успіхом проводяться календарні, трудові, а також родинні свята («Мануїльські гуляночки» в с. Теофіполі, «Колгоспні обжинки» в с. Соколівці та багато ін.)²

Проведенню свят передують копітки вивчення місцевих звичаїв, збирання пісень, створення сценарію. Міцна опора на традиції, що живуть у пам'яті людей старшого віку, допомагає зробити свято справді народним. Новий зміст, вкладений у вироблену століттями форму — такий основний принцип, яким керуються в проведенні трудових свят на Хмельниччині.

16 листопада 1964 року Міністерство культури УРСР провело нараду комісії по впровадженню в побут нових свят і звичаїв, де було прослухано розроблений методистом Центрального Будинку народної творчості УРСР Т. Д. Гірник примірний план реєстрації шлюбу та біля десяти зразків магнітофонних записів пісень, рекомендованих для виконання при проведенні цього урочистого акту. Проте, музична частина наради була проведена не на належному рівні. Більшість пісень позначені шаблонністю, парадністю. Їм бракує безпосередності, теплої і сердечної урочистості, якої так багато в традиційному весільному обряді. Лише три з них можуть претендувати на життєздатність («Зелений барвінку», «Вітаєм, вітаєм» та «Стелися, доріжко, стелися, стелися»). Остання (слова І. Кутеня, А. Комарницького, музика А. Кушніренка, Г. Міського) має потенціальні можливості увійти до золотого фонду сучасної обрядовості. Вона проста за формою, доступна для широкого виконання і разом з тим дуже виразна:

² Див. «Мануїльські гуляночки», вступні пояснення і підготовка до друку Л. І. Яценюк, ж. «Народна творчість та етнологія», 1963, № 1; «Колгоспні обжинки», вступна замітка, розшифровка та добірка О. А. Правдюка, Там же, № 2.

Помірно

С.
А.
Ой сте-ли-ся, до-ріж-ко, сте-ли-ся, сте-ли-ся

С.
А.
До-він-ця вже на-ре-че-ні йдуть, вже йдуть. Впа-ді вам жи-ти.

Т.
В.
Вір-но дру-жи-ти хай щаслива хай щасли-ва сте-литься путь

На нараді порушувалось питання про місцеві особливості у проведенні весільного обряду. Одночасно вказувалось на потребу створення загальноукраїнського ритуалу реєстрації шлюбу, який би був прийнятний для всіх областей. Допомогти успішно розв'язати це питання могла б організація Республіканських конкурсів на створення кращих обрядових та звичаєвих пісень.

Найжиттєвішою і найдійовішою формою створення нових свят і звичаїв є вивчення місцевих традицій, відбір із багатовікової спадщини найвищохудожніших зразків та наповнення їх новим змістом. Там, де нові звичаї творяться без глибокого проникнення в музичне і поетичне мислення народу, спроби впровадження їх у життя не знаходять підтримки в масах.

Нові свята, звичаї, обряди — це одна з форм вияву духовних багатств народу в період будівництва комунізму.

Покликані служити вихованню нової людини, вони вбирають у себе все краще, створене трудящими протягом віків. Тільки найтипівіше, найвищохудожніше з культурної спадщини народу життєдайним джерелом вливається в сучасне мистецтво. Немає місця в цьому процесі сірим і невиразним творам. Творці нових звичаїв і обрядів не повинні наповнювати наш побут халтурними, скроєними по шаблону зразками.

Музика в нових святах — вельми важливий компонент. Як поетично не був би описаний той чи той обряд — без музичних зразків він залишається голою схемою.

Наведені нами приклади як вдалих, так і невдалих спроб створити музику до нових звичаїв та обрядів свідчать, що запорукою успіху в цій справі може бути залучення до активної діяльності все більшої кількості глибоких знавців традицій, музичних та поетичних скарбів рідного народу.

До 120-річчя з дня народження І. К. Карпенка-Карого

Л. І. БАРАБАН

ВЕЛЕТЕНЬ ДРАМАТУРГІЇ ТА ТЕАТРУ

На початку ХХ століття Іван Карпович Карпенко-Карий (1845—1907) з громадянською мужністю заявив: «Програма ідеалів безмежна, але той, хто хоч невелику частину цих ідеалів носить в своїй душі, береже їх, як святиню, і по мірі сил своїх виповняє, той тільки має задоволення, бо тільки безконечного прекрасного в житті тяжко досягнути, а через то праця на користь прекрасного безкрая і вічно тримає чоловіка на благородній висоті життєвих задач»¹. Це було сказано драматургом у період, коли монархічна влада душила найменший прояв вільнолюбивої думки. Пристрасний викривач буржуазії поміщицтва, потворних явищ, породжених самодержавним ладом, художник-демократ І. Карпенко-Карий своїми правдивими творами, такими як «Безталанна», «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Суєта» та ін. сприяв визвольній боротьбі трудящих проти соціального і національного гноблення.

У мистецьких поглядах велетня української дожовтневої драматургії та театру відчуваються впливи Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Островського, російських революціонерів-демократів і чи не найбільше В. Белінського. Недарма ж один з героїв його п'єси «Суєта» Іван Барильченко говорить: «В театрі грати повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожать кам'яні серця і, кору ледяну байдужості на них розбивши, проводить в душу слухача жадання правди, жадання загального добра, а пролитими над чужим горем сльозами уб'яють його душу паче снігу»².

Академік М. Рильський у своїй статті «Гордість української драматургії» (1955) чи не найкраще від усіх критиків і театрознавців визначив самобутній талант І. Карпенка-Карого, проблематику його драм і комедій, показав як на глибоких характерах його героїв відбиваються широкі загальнолюдські інтереси. Не буде помилкою сказати, твердив учений, що однією з основних рис драматургії Карпенка-Карого була увага до соціального моменту, до розшарування селянства, ростучого «хазяйственного мужика» — куркуля, до страшної жаги наживи, до моторошної влади грошей — «пана купона».

Основна проблема, яку висвітлив драматург у своїх п'єсах — це проблема зростання нової, ворожої селянській масі сільської буржуазії, перетворення глита на капіталіста.

Галерея оригінальних реалістичних образів прихильників і служок ненаситного мішка зі сріблом і золотом, нещадних пригноблювачів і експлуататорів, понурих скнар і фанатиків загарбання вийшла з-під пера драматурга. Досить згадати хоча б колоритну постать Калитки («Сто тисяч»),

¹ І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич), Твори в трьох томах т. III, Держлітвидав УРСР, К., 1961, стор. 253.

² І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич), Вибрані п'єси, Держлітвидав, К., 1964, стор. 436.

у якого «дихання спирає» при одній думці про власні неосяжні простори ланів, і який попався на гачок ще спритнішого ділка, щоб переконатися в тому, що творчість І. Карпенка-Карого сягає рівня творів кращих представників світової драматургії XIX століття, — таких як Г. Ібсен, О. Островський, І. Франко та ін. «Правдивість і простота. Мало є драматургів, до творчості яких можна було б прикласти ці слова з таким правом, як до творчості Карпенка-Карого. Якщо додати до цього ще глибоке знання життя, прекрасне розуміння законів сцени і великий талант скупими мазками малювати людські стосунки і людську психологію, то стане зрозумілим, чому твори Тобілевича держаться і будуть держатися на нашій радянській сцені»³.

Так, справді, гортаючи сторінки вісімнадцяти вивершених п'єс І. Карпенка-Карого, чи дивлячись їх на сцені, пересвідчуєшся, наскільки вони сповнені реалістичних картин життя народу, життєвої правди про гноблених і визискувачів. У мільйонері «з мужиків» Пузири пізнавав себе і свою вдачу відомий цукрозаводчик Терещенко, а про «копача» Бонавентуру ходили по містах і селах цілі легенди.

І. Карпенку-Карому, який добре знав життя, ніколи не бракувало тем, сюжетів, образів. Для драми «Наймичка» (1886) він обрав начебто і традиційні на той час ситуації — залицяння багатія до бідної вродливої дівчини, розлучення її з коханим хлопцем, — але тут же дав оригінальне розв'язання події, зосередивши всю свою мистецьку увагу на зображенні безвихідного трагічного становища наймитів, моральної звироднілості куркульства.

В українській драматургії XIX і початку XX століття творчість І. Карпенка-Карого — явище першорядне. Театральний оглядач, що сховався за ініціалами С.А.І., в цікавій публіцистично гострій статті «З життя півдня» ще за життя письменника наголошував на специфічності тобілевичевих драм і комедій, бо, на його думку, кожна з них — це світовий шедевр. «Найважливіші ознаки таланту п. Карпенка-Карого, — констатував згаданий критик, — це уміння підмітити особливості народного життя на даному етапі часу, яскраво представити його в художніх образах, змальовуючи їх не різкими, які осліплюють очі, мазками, а тонким штрихом; помітна і художня вмільсть концепції, яка виявляється в тому, що між явами і діями існує внутрішній зв'язок та співмірність, накінець, всюди проведено вірний психологічний аналіз осіб»⁴.

Помітне місце в спадщині І. Карпенка-Карого посідають сатиричні комедії. Талант його виявився тут у створенні ваговитих соціальних комедійних постатей, зокрема в таких відомих творах як «Розумний і дурень», «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Суєта», «Житєйське море», що відзначаються гострими конфліктами, філігранним зображенням хижаків на селі та в місті.

Особливо виразним і неперевершеним є твір «Хазяїн» (1900). У центрі п'єси — образ сільського аграрія-мільйонера Терентія Пузиря. Характерно, що відразу ж після появи п'єси, тодішня критика вірно оцінила її значення. У статті «Свіжий струмінь в малоросійському театрі», що з'явилася 1901 року, читаємо: «Терентій Пузир не тільки оригінальний тип багатія, котрий вийшов з низів народу, — тип скупого і крутого чоловіка. Він не тільки цікавий, як характер, як особа важливішим тут є те, що автор зумів пов'язати виникнення та існування подібного явища з соціальними умовами, які його оточують. Внаслідок цього постать Пузиря приймає зна-

³ Максим Рильський. Наша кровна справа, Держлітвидав України, К., 1959, стор. 390—391.

⁴ Журн. «По морю и суше», 1895, № 44.

чення не тільки з психологічної точки зору, але й з точки зору соціальної»⁵.

Сам драматург у листі до свого сина Назара Тобілевича від 27 грудня 1900 року подав таке стисле визначення твору: «Хазяїн», — писав він, — «ла сатира на чоловічу любов до стягання, без жодної іншої мети. Стягання для стягання»⁶. І справді в характері хижака Пузиря до найтонших нюансів поєднуються і стикаються холодний розрахунок і гарячкова енергія зисника, обережність і активна діяльність «хазяйновитого мужика», одчайдушна готовність багача йти на риск, на авантюру, якщо це йому вигідно. Безмежна алчність і дивовижна скупість при величезному матеріальному багатстві призводять Терентія Пузиря не тільки до кумедно-сатиричних пригод, але й до катастрофічних наслідків.

Інша комедія І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» (1886) дає яскраву картину життя дрібнопомісної шляхти. Її головний герой Мартин Боруля всіма правдами і неправдами прагне на підставі сумнівних документів довести свою дворянську родословну. Вчинки Мартина дають привід для ряду гострих комедійних ситуацій, вдалих сатиричних замальовок і ставлять цей образ врівень з багатьма світовими комедійними образами.

Творам І. Карпенка-Карого властива широчінь і глибина охоплення дійсності, чітко продумана художня форма викладу, реалістичне змальовання яскравих образів.

І. Карпенко-Карий уважно вивчав навколишнє життя. Знайомився й з історичними архівами, літописами. Часом основою п'єси ставали народні перекази, легенди, думи, спогади бувалих людей — патріотів своєї Вітчизни. Якщо прослідкувати біографії героїв, створених драматургом, то чимало мірою йому за першоджерело правила народна творчість.

Насичені фольклором драми «Лиха іскра поле спалить і сама щезне», «Бондарівна», «Батькова казка» і особливо героїчна трагедія «Сава Чалий» дають право твердити, що народні мотиви в творчості І. Карпенка-Карого є органічні. Це виявляється й у конструкції п'єси й у ліпленні образів, і в мовних засобах.

Революційні події 1905 року загострили увагу драматурга до соціальних явищ. Шкода, що не збереглися листи, які він надсилав 1907 року з Німеччини, бо в них, за свідченням очевидців і рідних, було багато щиріших відгуків на найвиразніші епізоди першої російської революції, схвалювалися революційні виступи пролетаріату.

Чернігівська газета «Известия» з нагоди відкриття 1918 року місцевого драматичного театру п'єсою І. Карпенка-Карого «Хазяїн», підкреслювала, що творам драматурга притаманна революційна сміливість, бойовий дух незалежності⁷. Отже, І. Карпенко-Карий входив у світлий соціалістичний дім як повноправний учасник творення нової культури. За сорок вісім років Радянської влади в численних театрах України ставились майже всі п'єси великого драматурга.

З року в рік все яскравіше вимальовується перед нами постать велетня української дожовтневої драматургії та театру, якого І. Франко назвав «першорядним талантом і великим обсерватором людського життя»⁸.

Радянська критика і театрознавство останнім часом зробили чимало у дослідженні всього творчого і життєвого шляху І. Карпенка-Карого як драматурга, актора, театрального і громадського діяча.

⁵ О. Жолков, Свежая струя в малоросийском театре, «Приднепровский край», 1901, № 1278.

⁶ І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич), Твори в трьох томах, т. III, Держлітвидав України, К., 1961, стор. 253.

⁷ «Известия», Чернігів, 1918, 6. VI.

⁸ І. Франко, Твори в двадцяти томах, том XVII, Держлітвидав України, К., 1955, стор. 452.

ЗАМІТКИ ТА МАТЕРІАЛИ

ЕЛЕМЕНТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ОДЯГУ В СУЧАСНИХ ТРИКОТАЖНИХ ВИРОБАХ

У Радянському Союзі, поряд з безперервним зростанням обсягу виробництва значно розширюється асортимент і поліпшується якість виробів легкої промисловості.

Особливо велика увага приділяється проектуванню одягу. Відомо, що краса, зручність, гігієнічність одягу, а також його собівартість, витрата матеріалів, організація технологічних процесів та ін. вирішується переважно у процесі проектування.

Невичерпним джерелом при створенні одягу радянських людей є також багатюща спадщина народного одягу, зокрема українського. Протягом століть народ відбирав і вдосконалював ті форми та прикраси одягу, які найбільшою мірою відповідали його потребам. Випадкові форми та прикраси в народі не приживалися.

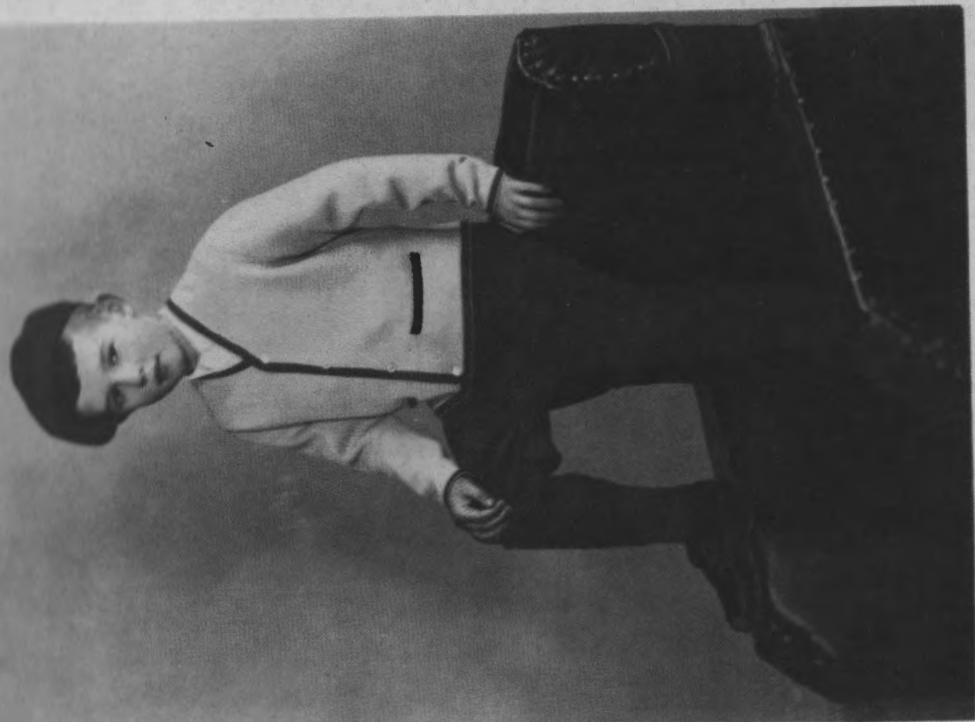
Український одяг — це своєрідна енциклопедія народної творчості. В ньому втілюється народне мистецтво ткацтва, крою, шиття, вишивки, аплікації, плетіння тощо. Вміло поєднуючи гігієнічно-захисну і образно-виразну функції одягу, український народ створив костюм, який є цінним внеском до скарбниці світового мистецтва.

Тепер український народний одяг у своїй класичній формі майже вийшов з побуту. Процес заміни народного одягу, який почався при капіталізмі, за радянського періоду відбувається ще інтенсивніше. Сучасний одяг краще відповідає теперішнім умовам життя, праці, побуту радянських людей і витісняє народний одяг повсюдно. Однак це не означає, що український народний одяг зникає безслідно. Навпаки, він є невичерпним джерелом збагачення та вдосконалення сучасних видів і форм одягу. А деякі найбільш раціональні й красиві елементи українського народного одягу (сорочки, блузки, намисто тощо) продовжують розвиватись і входять до асортименту одягу багатьох народів нашої країни (К. Г. Гуслистий. Завдання вивчення нового побуту в світлі програми КПРС. «Комунізм і побут», К., 1963, стор. 17).

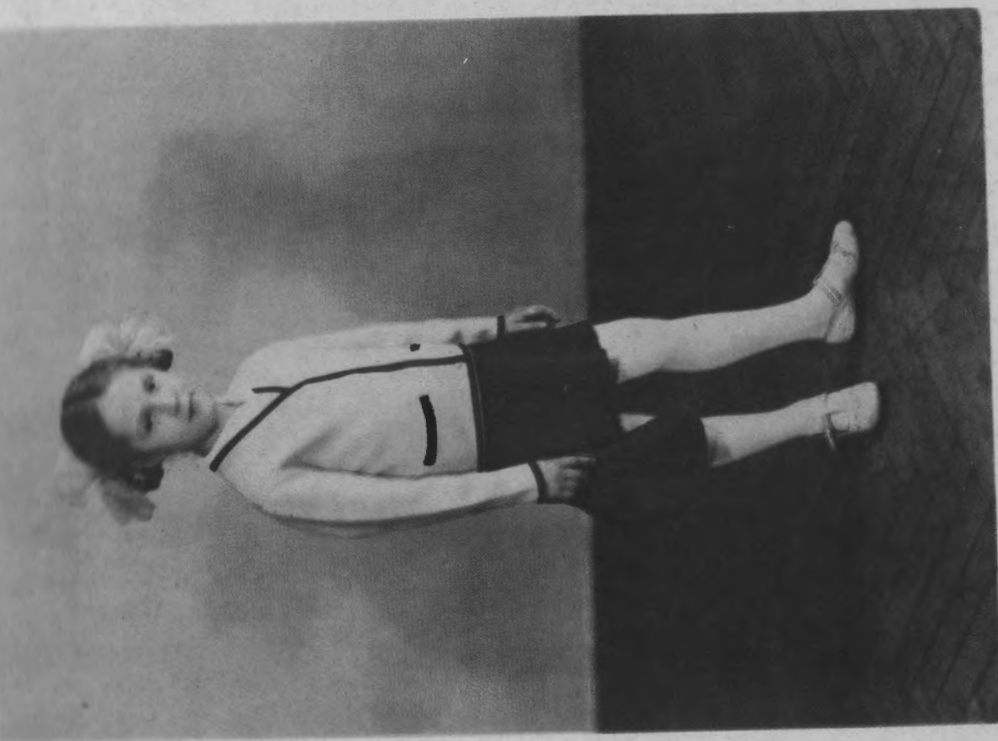
Ширше використовується український народний одяг для свят, фестивалів, театру, художньої самодіяльності тощо. Але й тут він під впливом сучасних вимог значно змінюється. При виготовленні святкового та сценічного українського народного одягу використовуються сучасні матеріали, модернізуються деякі елементи крою, способи художнього оформлення та ін.

Звичайно, не всі форми та прикраси народного одягу можуть бути використані при створенні сучасного одягу. Використовуються лише найбільш прогресивні його традиції.

Класики марксизму-ленінізму неодноразово вказували, що створити культуру комуністичного суспільства неможливо без використання народ-

Костюм для хлопчика (свєтр, штани і берет).
Модель № 273, 1963.
Вироби кївської трикотажної фірми «Кїянка».

Костюм для дівчинки (жакет, спідниця і берет).
Модель № 272, 1963.

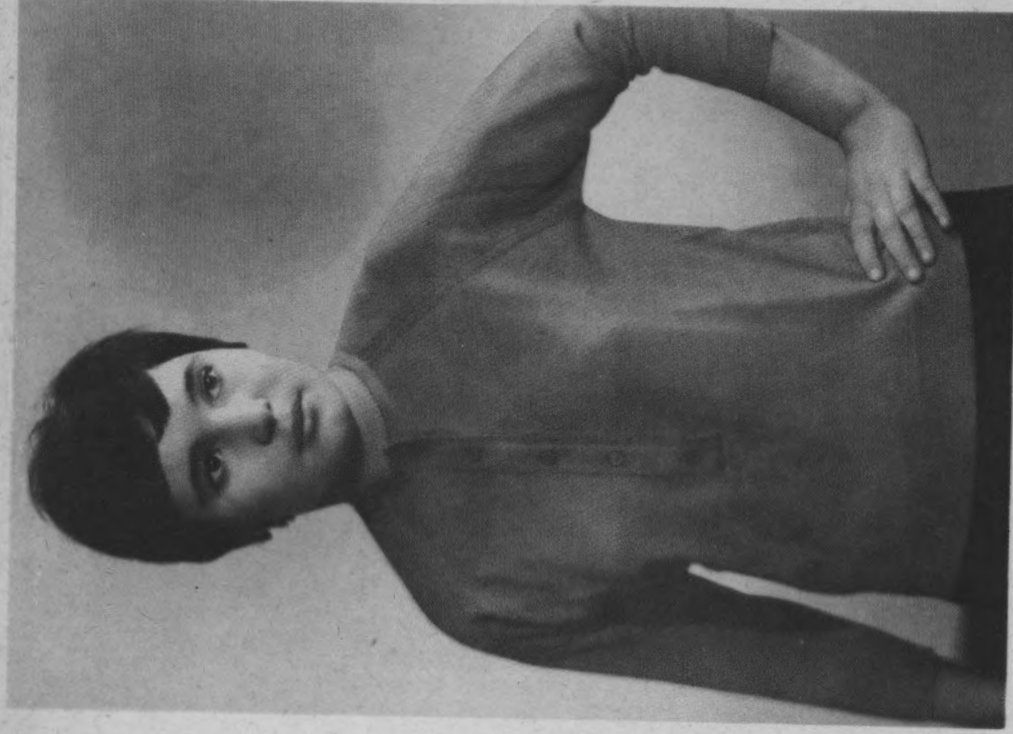
Жакет для дівчинки,
Модель № 442. 1964.

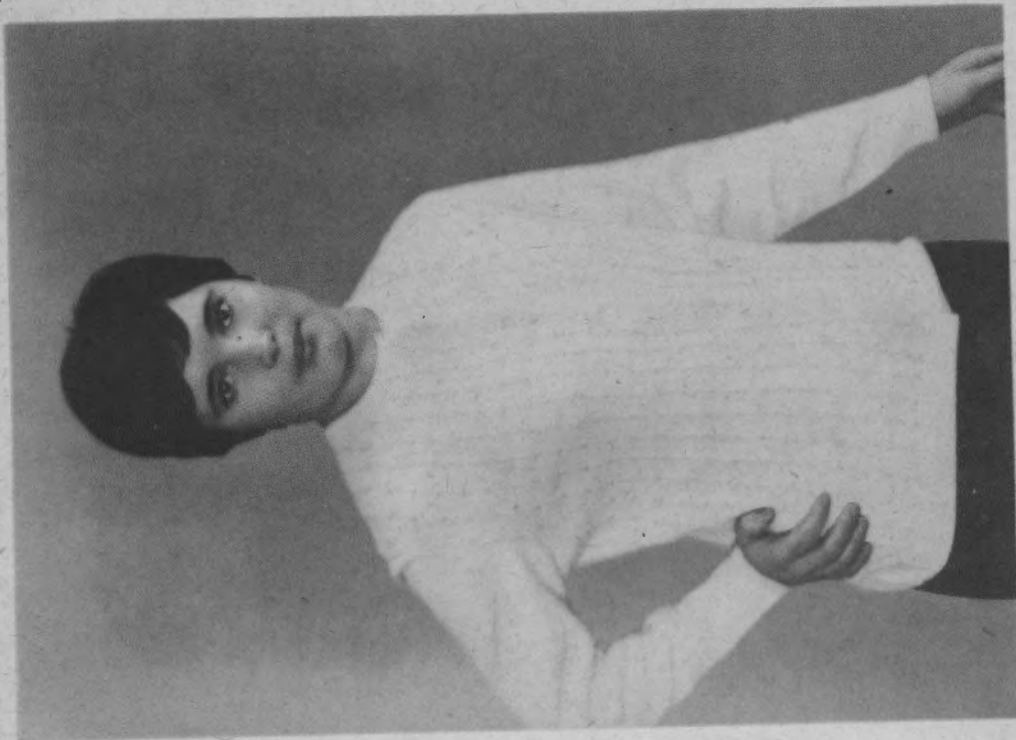
Спортивний жіночий костюм (джерсер, безрукавка, штани і стрічка).
Модель № 308. 1964.
Вироби київської трикогажної фірми «Киянка».

Жіночий костюм (жакет, безрукавка і спідниця).
Модель № 342. 1963.

Жіночий джерсер.
Модель № 317. 1964.
Вироби київської трикогажної фірми «Киянка».

Жіночий жакет.
Модель № 359. 1964.
Вироби київської трикотажної фірми «Киянка».

Жіночий джемпер.
Модель № 208. 1963.

ної спадщини. На цьому наголошується і в Програмі КПРС: «Своєчасний випуск товарів відповідно до різноманітних запитів населення з урахуванням місцевих, національних і кліматичних умов обов'язкова вимога до всіх галузей, які виробляють предмети споживання». (Матеріали XXII з'їзду КПРС, Держполітвидав, К., 1962, стор. 368).

Одне з найкращих підприємств легкої промисловості України, де проектування одягу тісно пов'язується з народними традиціями,— Київська трикотажна фірма «Киянка». Продукція її добре відома не тільки в нашій країні, а й далеко поза її межами. Моделі фірми неодноразово експонувалися на вітчизняних і зарубіжних виставках, одержуючи високі оцінки. Кращими визнавалися саме ті з них, що були створені не тільки на ґрунті найновіших досягнень вітчизняного та зарубіжного проектування, а й на основі творчого використання народного досвіду виготовлення одягу.

Дуже вдалим прикладом використання українських народних мотивів у сучасному одязі є спортивний жіночий костюм, модель № 308 (всі моделі, які розглядаються тут, створені колективно художниками-модельєрами фірми під керівництвом М. Д. Цвік). Костюм складається із джемпера, безрукавки, штанів та стрічки для пов'язування голови. Розробляючи його, автори використали елементи народного вбрання північних районів України.

В основі художнього оформлення цього ансамблю лежить співставлення кольорів: білого, сірого і червоного. Головний акцент костюма — горизонтальні червоні смуги на рукавах білого джемпера і вишивка між ними — оздоблення, характерне для поліських жіночих сорочок.

Дуже гарно вписується в ансамбль і стрічка. Поперечні червоні смуги на білому тлі та червона бахрама, якою викінчується стрічка, підсилюють головний акцент ансамблю. За своїм оформленням стрічка також наближена до поліського комплексу одягу.

Скориставшись з машинної техніки, художники-модельєри фірми створили жіночий жакет (модель № 359), на пілках якого імітоване широко розповсюджене на Україні оздоблення жіночих сорочок технікою «вирізування». 1963 року ці моделі були відібрані до колекції трикотажних виробів Радянського Союзу, що демонструвалися на міжнародній виставці в м. Генуї.

Вдало використані українські народні мотиви в дитячих костюмах моделей № 272 і 273. Модель № 272 — це костюм для дівчинки шкільного віку. Складається він із жакета, спіднички та берета. Модель № 273 — костюм для хлопчика також шкільного віку і складається із светра, штанців і берета. Моделі спроектовані «в парі», а це, як відомо, завжди дає дуже добрі наслідки. При розробці цих костюмів автори використали народні способи оздоблення одягу — плісировку й окантовку (обшивання).

Плісировка як спосіб оздоблення українського одягу відома з давніх давен. Особливо широко зустрічається вона в західних областях України і на Поліссі. Тут плісировалися жіночі спідниці, фартухи, сорочки тощо.

Щоб уберегти тканину від торочення, витирання, а також зберегти форму виробу чи окремих його деталей тощо, в українському народному одязі застосовувалися різні обшивання. Особливо часто обшивався край коміра, бортів, кишень, кінці рукавів і низ всього виробу. З часом обшивання використовують і як декоративний засіб. Матеріалом для окантовки служила кольорова шкіра, різні крамні тканини, бавовняні й вовняні стрічки та ін.

У трикотажних виробках, які ми розглядаємо, окантовка лише імітується. У світло-сірому жакеті для дівчинки край горловини, бортів, верхній край кишень, кінці рукавів і низ викінчуються вузькою червоною смуж-

кою (в тон спіднички і берета), а в сірому светрі для хлопчика — синьою (в тон штанців і берета). Смужка виготовлена дещо товщою і густішою, ніж основне полотно. Тому вона менш розтягується і зношується, водночас сприяючи збереженню форми виробу. Кольоровий акцент смужки дуже вдало пов'язується з формою виробів і справляє гарне враження.

Художники-модельєри домоглися простоти та логічності і в композиції жіночого тридільного костюма (модель № 342). При створенні цього комплекту (жакет, безрукавка і спідниця) автори також використали народний спосіб оздоблення одягу — обшивання.

У жіночому джемпері (модель № 208) використано народну вишивку «настилування». Вона прикрашає комір і планку джемпера. Застосування машинного в'язання зумовило деяке відхилення від традиційної вишивки, але її основу автори зберегли. І розміщення вишивки, і характер її малюнка близькі українському одягові. На Всесоюзній методичній нараді 1963 року згадані моделі були відзначені оцінкою «відмінно».

Простотою і зручністю відзначається жіночий джемпер (модель № 317), спроектований до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Розробляючи цю модель, автори творчо переосмислили і використали такі елементи народного одягу, як зубцювання і змережування. Зубцювання найчастіше застосовувалося при виготовленні чоловічих і жіночих сорочок для закріплення тканини в місцях, де вона зазнавала найбільшого тертя. Це — край коміра, розріз на грудях, кінці рукавів тощо. Одночасно зубцювання підсилювало декоративну виразність основних орнаментальних елементів. У жіночому джемпері, створеному художниками-модельєрами фабрики, зубцювання оформлено край планки і горловини.

Для з'єднання окремих деталей того чи того виробу (сорочки, свити, кожука та ін.) український народ дуже часто користувався декоративним швом. У згаданому джемпері аналогічний шов виник у процесі з'єднання рукава з основою. Цей шов не вишитий, а зроблений рельєфною в'язкою. Художня рада республіканського будинку асортименту Українського Раднаргоспу відзначила цю модель оцінкою «відмінно».

Слід звернути увагу й на модель № 442 — жакет для дівчинки шкільного віку. Першоджерелом для його оздоблення послужила вишивка українських сорочок, що виконувалася комбінуванням кількох швів. Використавши сучасну техніку, автори замінюють ручну, економічно не вигідну, вишивку машинним рельєфним в'язанням. Це, звичайно, вже імітація народної вишивки, але за своїми художніми якостями вона майже не поступається перед першоджерелом. Розміщення вишивки (маніжка, край коміра і кінці рукавів) також нагадують український народний одяг. Естетичну сторону цього виробу підсилює вдале поєднання кольорів — лимонний (жакет) з білим (вишивка). На республіканському конкурсі дитячого одягу 1964 року цю модель визнано за одну з кращих і премійовано.

Послугування традиціями українського народного одягу в сучасних трикотажних виробах часом поєднуються з використанням традицій інших народів. І це закономірно. Український народний одяг вишуканий і сформувався не ізольовано. Він споріднений з одягом усіх слов'ян і насамперед з одягом російського та білоруського народів, з якими українці здавна тісно зв'язані. (Г. С. Маслова, Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX вв. «Восточнославянский этнографический сборник», М., 1956, стор. 543—758; Я. П. Прилипка, Етнокультурні зв'язки болгар і східних слов'ян, К., 1964 та ін.). Не стояв він осторонь і від одягу інших народів. Звичайно, не слід забувати й того, що багато спільних рис у сучасному трикотажному одязі різних народів зумовлюється машинною

технікою його виготовлення. І все ж ця спільність аж ніяк не затушовує чітко виражених елементів національної специфіки одягу того чи того народу.

Короткий огляд деяких зразків сучасного одягу, створеного за народними мотивами, свідчить, що кращі народні традиції не втратили свого значення і сьогодні. Творче використання їх має велике народногосподарське і культурно-виховне значення.

м. Київ

В. М. Бойко

НАРОДНА ПІСНЯ В МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ М. В. ЛИСЕНКА

З іменем М. Лисенка пов'язаний вищий етап у розвитку української дожовтневої музичної культури. Будучи передовою людиною свого часу, композитор у своїх естетичних поглядах стверджував керівний принцип — народність. Глибоке усвідомлення соціальної вагомості мистецтва знайшло своє відображення і в епістолярній спадщині митця. В одному з листів до Д. Яворницького Лисенко писав про концерти свого хору, «котрі естетичним змістом і виконанням закликають борше людей до глибоких почувань»¹, а в листі до О. Куліш (Ганни Барвінок) ще більш конкретизував свій намір «будити заспаних земляків піснями»².

Відповідно до своїх естетичних поглядів М. Лисенко будував програми концертів, де чільне місце посідали українські народні пісні, а також твори на тексти Т. Шевченка. Слід відзначити, що Лисенко вводив до програм і кращі зразки слов'янського фольклору, зокрема російські народні пісні «Осудари псковичи», «О Степане Разине» та ін. Навчаючись у Петербурзі, Микола Віталійович проводив велику музично-освітню роботу серед незможних верств населення (в приміщенні Педагогічного музею в Соляному містечку).

Про громадське звучання діяльності М. Лисенка колишній учасник його хору М. Павловський писав так: «На наш хор часто дивилися, як на пропагандистів, що не тільки давали слухачам художню насолоду, а змістом своїх пісень про народоправство, про боротьбу голоти з диками і т. п. будили в громадянстві визвольні думки, закликали до боротьби за кращу долю»³.

Виключно великої ваги набрала і робота М. Лисенка по збиранню та обробці народнопісенної творчості. До своїх збірників обробок народних пісень він вводив твори соціального змісту, а в 7-му випуску навіть виділив окремо пісню «Про знесення панщини».

Лисенко широко використовував фольклор у музично-педагогічній практиці. Цікаво відзначити, що він відкрив у своїй музичній школі клас народних інструментів для підготовки фахівців-виконавців на кобзі.

Думка про нову систему музичного виховання визрівала у композитора ще під час його навчання в консерваторії. Так, у листі до батьків з Лейпцига він писав, що музично-освітня школа у нас інакше і не можлива, як на народних підставах, інакше вона «дасть блідий колір з іноземними рум'янами». Згодом думки композитора реалізувались у його власній педа-

¹ М. Лисенко, Листи. Вид-во «Мистецтво», К., 1964, стор. 354.

² Там же, стор. 309.

³ М. І. Павловський, Спогади. Доповідь, прочитана в 1956 році в Київській державній консерваторії ім. П. Чайковського на вечорі-зустрічі студентів з учнями та сучасниками М. В. Лисенка. Зберігається у фондах кабінету-музею М. В. Лисенка при Київській державній консерваторії.

гогічній діяльності, зокрема в практиці організованої ним музично-драматичної школи — першого українського професійного мистецько-педагогічного закладу на Україні.

Свій творчий доробок, зокрема фортепіанний, композитор адресував і музикантам-початківцям, маючи на увазі їх професійний розвиток на базі рідного фольклору. Дбав Лисенко і про музичне виховання дітей та юнацтва. 1873 року вийшла його збірка «Молодощі», в якій вміщено багато обрядових пісень, ігор, танків. Матеріали збірки митець розділив на дві частини — «Гри» та «Веснянки», додавши до кожного з номерів детальний опис виконання пісні чи танку в народі.

Велику увагу приділив Лисенко суто технологічній, виконавській справі (обмеженість теситурних і діапазонних даних веснянок, що цілком відповідає можливостям дитячого голосу).

Приділяючи велику увагу дитячому естетичному вихованню, композитор виношував думку про створення музичного учбового посібника для дітей. З листів до Івана Франка довідуємось, що 1885 року Лисенко передав йому рукопис «Підручника співу задля шкіл народних»⁴ (за свідченням сина композитора — музикознавця О. Лисенка — виявити цей рукопис ні в музеях, ні в приватних колекціях не вдалося).

В листуванні з Б. Грінченком М. Лисенко висловлював думку про потребу видання спеціального дитячого збірника: «Я гадаю, що саме на потребі стоїть видання спеціально дитського співочого збірника...

Я мислю, що з народної словесності до цієї збірки придатні стали б хіба танки, ігри, деякі колядки, щедрівки. Позаяк цей матеріал є дуже невеликий, то я б гадав, що було б вражаючим, якби наші тямки і дотепні письменці, от як п-на Леся Косач, Ви, Коцюбинський та ще, може, дехто, дали до збірника свої невеличкі твори з дитячого змісту й світогляду, які можна було б покласти на спів чи то сольовий, а чи гуртовий, а чи двоєспів (дует)»⁵.

Як бачимо, Лисенко виступав не лише як композитор, а і як громадський діяч, що серйозно ставився до питань народного мистецького навчання. Якщо врахувати, що такі думки він висловлював наприкінці минулого століття, коли перед народною освітою взагалі, а перед українською зокрема, ставилися всілякі перешкоди аж до заперечення рідної мови та культури, стане очевидною справжня демократичність позиції митця.

Свій задум Лисенко зміг реалізувати лише 1908 року, видавши «Збірку народних пісень в хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого і підстаршого віку у школах народних». Проте через тогочасні умови побачила світ лише частина з передбаченого.

Збірку Лисенко відкрив передмовою, де висловив свої погляди щодо естетичного виховання дітей, відзначаючи, що має на меті «уживання і ширіння народної пісні для учнів молодшого і підстаршого віку, даючи дітям у науку співу шкільного з д о р о в и й (розрядка наша.— О. І.) корисний матеріал мелодій рідної пісні»⁶.

Важливо зазначити, що до збірки композитор ввів і ряд історичних пісень («Про Байду», «Про козака Софрона», «Про Нечая», «Максим козак Залізняк» та ін.), маючи на увазі активне поєднання музичного виховання з ознайомленням з історією рідного краю. В цих піснях оспівуються подвиги народних героїв.

Чималий розділ складають обрядові пісні, подані Лисенком так, як виконувалися в народі — за порами року.

⁴ М. Лисенко, Листи, стор. 150.

⁵ Там же, стор. 282.

⁶ Збірка народних пісень в хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого і підстаршого віку у школах народних. Упорядкував М. Лисенко, Київ, 1908.

Окремий розділ становлять пісні побутові. Щоправда, іноді їхні тексти не цілком відповідають вимогам дитячого репертуару, тому з цього розділу треба брати лише деякі пісні — «Гей по морю синьому», «Коло млина, коло броду», «Ой летіла горлиця» та ін.

Характерно, що пісенний матеріал збірки вкладається в діапазон дитячих голосів. Враховуючи, що дитячий голос ще не загартований, Лисенко кожну партію веде якомога плавніше, уникаючи різких стрибків.

Показово, що і теситурні дані цілком координуються з можливостями дитячого голосу. Так, наприклад, у грі «Пускайте нас» мелодію побудовано в межах терції:

Moderato

Пус-кай_ те нас, пускай_ те нас з-за гір по-гу_ ля_ ти.

1. Не пус_ ти_ мо, не пус_ ти_ мо, бо близь_ ко Ду_ най.
2. Я ми мос_ ти по_ мос_ ти_ мо за си_ ній Ду_ най.

А ми мос_ ти по_ ло_ ми_ мо, са_ мі со_ бі

по_ і_ де_ мо за си_ ній Ду_ най

Композитор дає в збірці і ряд захоплюючих ігор, записаних ним безпосередньо від народу, а також від Олени Пчілки, Лесі Українки та інших видатних діячів української культури.

Він звертає увагу на важливість наявності елементарної дії в процесі музично-естетичного виховання дітей, розподіляє дитячий гурт на дві групи, між якими в ході гри розвивається дія. Особливо детально розроблено ігровий елемент у театралізованій сцені-грі «В бобра».

Багато в збірці весняних дівочих ігор, серед яких особливо цікаві «Женчик», «Царівна», «Подоланка». На прикладі пісні-гри «Заїнько» можна простежити характер побудови мелодичних ліній обох голосів, які лише інколи з унісону розходяться в терцію:

Allegro

За_ їнь_ ку та за го_ ло_ вонь_ ку, та ні_ ку_ ди

за_ їнь_ ку та ні ви_ ско_ чи_ ти, та ні_ ку_ ди сі до_ му

та ні ви_ стрибну_ ти За_ їнь_ ку, о_ бер_

ни ся, я_ ка то_ бі лю_ ба, ми_ ла_ о_ бій_ ми_ ся

Матеріал цієї збірки може бути успішно використаний і в радянській школі. Настанови М. Лисенка щодо значення народної пісні в музично-естетичному вихованні дітей знайшли своє втілення в сучасних програмах з співу для шкіл, затверджених Міністерством освіти УРСР, де велика увага приділена народнопісенним зразкам.

Лисенко бачив у народній пісні і необхідний матеріал для виховання композиторської молоді, яку він закликав старанно вивчати пісенний фольклор, досліджувати його закономірності та особливості. З цього погляду вельми показове листування композитора з Ф. Колессою. Воно не тільки характеризує Лисенка як педагога, що з винятковою увагою ставився до молодого композитора, а й переконує нас в тому, як високо цінував Лисенко роль фольклору в розвитку митця. Так, в одному з листів Микола Віталійович писав: «Яка то є велика потреба музикові... повештатися поміж селянським людом, зазнати його світогляд, записати його перекази, спомини, згадки, прислів'я, пісні і спів до їх. Вся ця сфера, як воздух, чоловікові потрібна, без неї гріх починати свою працю й музикові, й філологіві. Фольклор — це саме життя»⁷. М. В. Лисенко наголошував на потребі пізнання світогляду народу і в своїй праці «Характеристика українських народних дум і пісень, виконуваних Остапом Вересаєм».

Своєю власною фольклористичною працею композитор показав, як з усією серйозністю треба ставитись до народної музичної творчості. З гнівом і обуренням виступав він проти дилетантизму і поверховості в цій справі, бичував короткозорих фольклористів за їх поверхове ставлення до народної пісні, закликав збирати фольклор, дбайливо зберігаючи його оригінальність.

Лисенко знаходив час уважно переглянути твори молодих колег і дати їм свої зауваження. Першою вимогою, яку ставив він перед композитором, була народність. Народність не в розумінні копіювання або цитування пісенного фольклору, а в створенні музики, зрозумілої найширшим масам. Так, наприклад, в результаті ознайомлення з творами Я. Степового М. Лисенко зауважив: «Ви дуже мало з народним матеріалом мали знайомства. Дуже важно перейти школу народної етнографії, записати не одну сотню пісень, тоді чоловік приглянеться до ритміки народної, до зворотів мелодійних у нар[одній] творчості, і це все мимоволі має одбитись на власній творчості»⁸. Подальша діяльність Я. Степового, який врахував зауваження М. Лисенка, показала всю вагу заповітів великого класика.

Композитор не раз вказував на першорядне значення передового світогляду в творчій практиці. В листі до художника Ф. Красицького М. Лисенко писав: «Працюйте широко..., щоб ви посувалися не тільки в техніці, але і в ідейній концепції (розрядка наша.— О. І.) мислі, щоб відповідно цього зростала і поширювалась ваша праця»⁹.

Таким чином, Лисенко вказував на взаємозв'язок світогляду і творчості митця. В поєднанні з неухильною вимогою глибокого вивчення і використання народної творчості ці зауваження надзвичайно важливі з погляду розуміння суті естетичних та педагогічних поглядів Лисенка. Зараз, коли питання естетичного виховання набуло великої актуальності, слід повсякденно звертатися до заповітів наших класиків — представників передової реалістичної мистецької думки. Адже мистецтво, яке губить зв'язки з народом, яке не живиться його творчістю, яке забуває про свою високу громадську місію, приречене на загибель.

⁷ М. В. Лисенко, Листи, стор. 275.

⁸ Там же, стор. 397.

⁹ Там же, стор. 277.

Посилення в наш час інтересу до музичного фольклору, його записування та обробки — одна з головних умов успішного розвитку нашої багатонаціональної культури, розквіту мистецтва соціалістичного реалізму.

м. Київ

О. В. Іовса

СІМ'Я ТА СІМЕЙНИЙ ПОБУТ БОЛГАР ОДЕЩИНИ

(На матеріалах Болградського району)

У радянській етнографічній науці вивчення сім'ї та сімейного побуту народів СРСР займає одне з важливих місць, має неабияке теоретичне й практичне значення. Завдання побудови комуністичного суспільства, проголошене Програмою КПРС, не може бути вирішене без створення передової радянської сім'ї, без боротьби з наявними ще патріархальними пережитками в сім'ї та у сімейних відносинах.

Вивчення сучасного стану болгарської сім'ї становить значний інтерес для етнографічного дослідження. Аналіз сучасних сімейних відносин дає змогу передбачити перспективи її подальшого розвитку. Вивчення сімейного побуту болгарського населення є органічним продовженням вивчення актуальної теми «Культура та побут болгарського населення УРСР».

Сім'я й сімейні відносини болгар-переселенців окремо не вивчалися. У працях М. Державіна, М. Клауса, М. Титорова та Г. Раковського питання сімейного побуту розглядаються у світлі замилювання «прекрасною патріархальною давниною», тобто пережитками великої сім'ї, (род або родина у болгар, велика родина на Україні, задруга у сербів тощо). Згадані дослідники наголошували на необмеженій владі батька в сім'ї, цілком погоджуючись з цим. Становище жінки розглядалося тільки у світлі її сімейних обов'язків. Підкреслювалася працьовитість болгарської жінки-трудівниці, її найкращі материнські риси, але не ставилося питання про її емансипацію.

Найбільш цінні дослідження з сімейного побуту болгар-переселенців залишив М. С. Державін. У праці «Болгарские колонии в России. Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии» (Софія, 1914) він розробив питання про форму та структуру сім'ї бессарабських болгар, починаючи з найбільш масових їх переселень. Він твердить, що перші й останні переселення болгар до Бессарабії відбулися великими сім'ями. Приїжджаючи на місце поселення, останні одержували великі наділи землі (за указом царського уряду) і починали її обробляти.

Поступово великі сім'ї розпадалися і наприкінці XIX ст. серед бессарабських болгар панівною була мала сім'я (М. С. Державін, зазначена праця). Поруч із малою сім'єю продовжували існувати в деяких місцях і великі сім'ї, розпад яких остаточно відбувся на початку XX ст. (це стверджують наші матеріали, зібрані під час експедиційної роботи у Болградському районі).

Основною причиною розпаду великої сім'ї й утворення малої було проникнення капіталістичних відносин і торгівлі в натуральне господарство, що сприяло зникненню консерватизму в сімейних відносинах. Сім'я поступово виходила за свої межі, в неї з'являлася органічна потреба у зовнішніх контактах.

Матеріалами для нашого дослідження сучасного сімейного побуту болгар послужили літературні й архівні джерела, матеріали, зібрані автором під час експедицій до Болградського району Одеської області.

Для порівняння використано також етнографічні матеріали з розвитку сімейних відносин сусідніх з болгарами національностей: українців, молдаван, гагаузів, що дає змогу простежити взаємовпливи та взаємозбагачення соціалістичних націй у період побудови комуністичного суспільства та уможливорює визначення загальних та локальних процесів розвитку сім'ї різних національностей СРСР.

За своєю структурою сучасна болгарська колгоспна сім'я є малою і водночас окремою. Болгарські сім'ї складаються переважно з двох поколінь — подружжя та їх дітей. Відзначимо, що для сучасної сім'ї характерним є спільне проживання подружжя з батьками.

Особливості болгарської сім'ї ми спостерігали серед колгоспників артiлі ім. 8-го Березня (с. Городне). За даними сільської Ради на 1964 рік у колгоспі проживало 1486 сімей колгоспників, серед яких — 1460 болгар, 20 — українців, 6 — росіян. Наведена нижче таблиця характеризує форму й чисельний склад болгарських сімей даного колгоспу.

Групи сімей за складом її членів	Форми сімей			У % від загальної кількості
	Неподілені	Поділені	Кількість сімей	
1 душ. (одинак)		—	44	3
2 »		—	177	12,1
3 »		—	159	10,9
4 »		—	486	33,3
5 »		—	326	22,4
6 »		—	68	6
7 »		—	56	3
8 »		—	124	3,8
9 »		2	—	8,5
	Всього:			1458

Отже відносно перевагу мають середньочисельні сім'ї з 4—5 осіб. Такі дані характерні для п'яти обстежених колгоспів району (ім. 8-го Березня, ім. Христо Ботева, ім. XXI партз'їзду та ін.).

Сьогодні, як і раніше, міцність родинних зв'язків є однією з найхарактерніших рис болгарської сім'ї. Наслідком цього є звичай включати до складу сім'ї близьких і далеких родичів. Треба визнати, що іноді міцність родинних стосунків дає позитивні результати. Так, наприклад, у разі потреби найближчі родичі завжди допомагають тому, хто потребує цього. Зв'язки між родичами проявляються і в різних формах систематичної матеріальної взаємодопомоги, в окремих трудових процесах, під час весілля, поховань тощо.

У місцевих болгар все інтенсивніше відбувається процес зміцнення малої, окремої сім'ї. Панування останньої міцно ствердилося за радянського часу, що слід розглядати як позитивний крок у розвитку болгарської сім'ї. Саме економічна самостійність членів сім'ї стала головною причиною витіснення пережитків великої родини. Ініціативу виходу сім'ї звичайно проявляє молодь. Батьки визнають за молодими право на самостійність у виборі життєвого шляху та влаштуванні сімейного життя. Так, наприклад, молодий тракторист артiлі ім. Христо Ботева І. Коев є головою нової сім'ї. Спочатку його батьки були проти переїзду до нового будинку, але бажання стати самостійним перемогло. Батьків молоде подружжя не забуває, кожного дня їм допомагає, а в святкові дні запрошує до себе на гостини. Це вже нові взаємовідносини батьків і дітей. Трапляються випадки, коли деякі

батьки протестують проти відокремлення молодої сім'ї, а при порушенні їх волі інколи переривають родинні стосунки.

Раніше обов'язок утримувати батьків був виключно синівським. Тепер це рівною мірою стосується й дочок. Останні, завдяки своїй участі у суспільній праці, мають можливість матеріально підтримувати своїх батьків не гірше, ніж сини. Це неабияк сприяє створенню самостійної молодої сім'ї. Відзначимо й те, що в обстежених селах налічується немало сімей, на чолі яких по суті стоять жінки, навіть при існуванні чоловіка. Це, без сумніву, наслідки колишнього становища жінки у великій патріархальній родині, коли поруч з чоловіком сім'ю очолювала й жінка (домачиця або домакиня у південних слов'ян). Сфера її керівництва обмежувалася домашнім у вузькому розумінні слова або «жіночим» господарством. Вона була повною господаркою як предметів, так і продукції цього господарства. Старша жінка користувалась у всіх членів сім'ї великою повагою. (Див. М. О. Косвен, Семейная община, журн. «Советская этнография», 1948, № 3, стор. 8—9).

Найзначніші зміни сталися в економічному житті сім'ї. Відомо, що в минулому економічні підвалини болгарських сімей визначав принцип приватної власності. Соціалістичні перетворення за роки радянської влади позначилися й на цій сфері сімейного життя. Економічні підвалини сім'ї ґрунтуються тепер на трудових зусиллях членів болгарської сім'ї.

Розвиток громадського господарства Болградського району за післявоєнні роки зумовив зростання прибутків колгоспів, а отже й підвищення рівня матеріального добробуту колгоспників. Переконаливим доказом цього є оплата колгоспного трудоводня, що поступово зростає. Збільшилися грошові видачі, що є наслідком перетворення в життя рішення партії та уряду про підвищення закупочних цін на сільськогосподарську продукцію. Так, наприклад, колгоспники артiлі ім. Христо Ботева в 1964 р. одержали на трудоводень по 1 крб. 20 коп. грошима та по 2 кг зерна й іншої сільськогосподарської продукції. Сім'я Г. Г. Апостолова (колгосп ім. 8-го Березня), яка складається з 5 працездатних членів сім'ї, одержала на трудоводні за рік 1800 крб. і 16 ц зерна.

Суттєве значення для добробуту колгоспників має допомога пенсіями та позичками тим, хто за віком або тимчасово згубив працездатність.

Хоча прибутки, одержувані колгоспниками на трудоводні, складають більшу частину всіх прибутків, все ж таки потреби колгоспної сім'ї значною мірою задовольняються ще за допомогою особистого господарства, що ведеться на присадибній ділянці. Більша частина ділянки обробляється. На ній вирощується виноград, кукурудза, різні овочеві культури. Колгоспники мають в особистому господарстві також худобу (головним чином корів, овець, кіз; птицю — індиків, курей, гусей). За останні роки помітно збільшилося будівництво нових житлових будинків.

Соціалістичні виробничі й громадські відносини є основою, на якій створювалися нові взаємовідносини в болгарській сім'ї. Для останньої характерні нові, товариські взаємовідносини між чоловіком і дружиною, батьками й дітьми, між дорослими й молодими.

Суттєво змінилося становище жінки в сім'ї, що пояснюється насамперед участю жінки разом з чоловіком у спільній праці, зростанням виробничої та громадської діяльності інших членів сім'ї, а також впливом радянського законодавства.

У минулому головою сім'ї вважався батько або чоловік. Тепер це також зустрічається в сім'ях, де разом з літніми членами родини живе молоде подружжя. У більшості сімей такого типу головою сім'ї є представник старшого покоління. Але ж при з'ясуванні сучасних сімейних взаємовідносин слід мати на увазі, що часто збереження за старим батьком його колишнього становища голови сім'ї носить чисто формальний характер. Це

робиться заради поваги до нього, із-за небажання його образити. Фактично ж головою сім'ї, організатором її господарського життя стає одружений син, який працює у колгоспі. Так, наприклад, в артілі ім. Христо Ботева було обстежено 150 сімей. В 60 з них головами сімей формально вважались літні чоловіки, а фактично ними були одружені сини, які проживали зі своїми сім'ями разом з батьками. Отже, у сучасній болгарській колгоспній сім'ї змінилося становище голови сім'ї, його функції, його вплив і роль.

За роки радянської влади в сімейному побуті проходив процес викоринення старих звичаїв, які принижували права окремих членів сім'ї, зокрема — права жінки. Так, наприклад, деякий час після одруження невістка (по болг. — *булка*) повинна була дуже рано встати, привести до порядку все господарство, нагодувати худобу, почистити одяг свекра, свекрухи, чоловіка, перед сніданком вона цілувала їм руки і запрошувала за стіл. Сама ж сідала останньою і не починала їсти до тих пір, поки свекор і свекруха не дозволяли їй. Це жакливе становище невістки в болгарській сім'ї неодноразово привертало увагу багатьох дослідників та просто спостерігачів народного побуту. Цікаво, що невістка ніколи не мала свого особистого ім'я, її просто звали «булкою». Тепер невістку за звичкою також не називають по імені, але зміст цього традиційного звертання «булка» носить інший характер: до неї звертаються з любов'ю, великою повагою. Так, наприклад, у сім'ї тракториста І. П. Ніколаєва можна спостерігати людяні, доброзичливі стосунки між невісткою та свекрухою. Вони завжди радяться одна з одною, ніколи не сваряться, спільно ведуть домашнє господарство. Навіть, коли син інколи образить невістку, то свекруха завжди підтримує останню.

Товариські взаємовідносини між подружжям позначаються на тому, що не тільки дружина чоловікові, але й чоловік дружині надає всляку допомогу й моральну підтримку. Працюючи нарівні з жінкою в колгоспі, чоловік допомагає вдома. Ці нові відносини слід оцінювати найпозитивніше, як свідощтво справжньої перебудови сімейних стосунків під впливом радянської ідеології.

Велике значення має також піклування, яким оточена в радянському суспільстві жінка-мати. Болгарські матері одержують від держави постійну допомогу. В колгоспах ім. Христо Ботева та ім. XX партз'їзду з кожним роком зростає грошовий фонд, який використовується для допомоги багатодітним матерям та дітям-сиротам. При сільських середніх школах існують також грошові фонди, які витрачаються на літні оздоровчі путівки для дітей-школярів. Прикладом такого постійного піклування може бути сім'я тваринника з колгоспу ім. 8-го Березня (село Городне) М. Н. Колоянова. В сім'ї М. Н. Колоянова восьмеро дітей. Всі вони вчаться в школі. Батько й мати приділяють багато уваги правильному вихованню дітей. Дирекція місцевої школи кожного року виділяє для цієї багатодітної сім'ї біля 200 крб.

Раніше серед болгарських селян великим авторитетом користувалися баби-повитухи. Їм присвячувалось навіть народне традиційне свято «Бабин День» (8 січня). Члени сімей, в яких баби-повитухи приймали новонароджених, йшли 8 січня до них з подарунками й привітаннями. Повитухи перетворювались у своєрідний фетиш, якому вклонялись мешканці.

Після приєднання Бессарабії до СРСР радянські органи влади приступили до докорінних суспільно-економічних та культурних перетворень. Особливо це стосувалось медичного обслуговування населення. Широка мережа медичних установ виявляє допомогу вагітним жінкам, породіллям й молодим матерям. Потреба у повитухах відпала.

Однією з важливих подій, які зв'язані з народженням дитини, є надання їй ім'я. Воно перетворюється у справжнє сімейне торжество. Якщо

народжується дівчина, то ім'я їй надається на честь її баби (по спорідненості матері або батька). Якщо — хлопчик, то — на честь діда, але тільки по спорідненості батька. Останнє пояснюється тим, що народженню хлопчика ще й зараз надається велике значення (традиції великої патріархальної сім'ї). День народження дитини відзначається урочисто. Раніше це було тільки сімейним святом, зараз в ньому беруть участь не тільки родичі, але й сусіди по вулиці, друзі по роботі.

Поруч із збереженням деяких старих звичаїв, за останні роки (під впливом нових міських звичаїв, запозичених від українського населення), серед колгоспної інтелігенції починають відзначати день народження дітей. Батькам підносять подарунки, на святковому бенкеті зичуть новонародженому найкращого в житті.

У минулому бідняцьким сім'ям було дуже тяжко прогодувати, виростити й виховати дітей. Покращання матеріального становища колгоспників і державна допомога багатодітним матерям, лікувальні й навчальні заклади полегшують виховання дітей.

Для виховання маленьких дітей велику справу роблять дитячі ясла та садки. Крім постійних стаціонарних, які є в районних центрах, наприклад, в м. Болграді, в Ново-Іванівці, майже у всіх районах Болградського району в літній період організуються сезонні дитячі ясла, що створює сприятливі умови для колгоспниць.

Так, наприклад, в артілі ім. Хр. Ботева (с. Задунаєвка) дитячі садки та ясла є показовими в усьому районі. Ці заклади об'єднують щоліта біля сотні, а то й більше дітей. Громадськість села постійно піклується про покращання умов для дітей. Це виявляється передусім у розширенні приміщення, в постачанні доброякісної продукції для харчування і т. д. Крім того, для обслуговування дітей колгосп виділяє двох-трьох жінок, яким нараховують трудовні.

Велике значення має правильне трудове виховання дітей. Батьки прагнуть, щоб їх діти придбали фах. З цією метою вони посилають їх вчитися до вищих учбових закладів. Тільки з артілі ім. 8-го Березня у вузах Одеси, Кишинєва за останні три роки вчилосся біля 40 учнів — вихованців Городненської середньої школи.

Ліквідація патріархальних відносин у болгарській сім'ї відбилася на формі заключення шлюбу. Радянська влада вперше створила умови, при яких одруження базується на взаємній згоді, добрій волі й на повазі до особи. Якщо в старій болгарській сім'ї таке важливе питання, як одруження, вирішувалося без участі молодих, зараз в сучасній сім'ї свою долю визначають самі молодята.

В окремих сім'ях, де ще зберігаються деякі залишки патріархальності, до цього часу шлюби беруться за бажанням батьків. Такі шлюби в більшості випадків не бувають довгочасними й закінчуються розлученнями. Останнім часом багато вже батьків дотримуються думки, що вибір молодого та молодої — це передусім особиста справа дітей і залишають за собою лише право порадишників.

Шлюби, як правило, беруться в межах свого села. Але багато парубків за останній час віддають перевагу дівчатам з інших сіл, районів та областей. Таких шлюбів останнім часом багато.

Сучасне болгарське весілля цілком зберегло свої традиційні риси, послідовність дій весільного обряду, національний колорит. Зовсім новим моментом у сучасному болгарському весіллі став акт реєстрації шлюбу. Якщо цим актом колись відала церква, то зараз реєстрація шлюбу є справою радянських органів влади за участю широкої громадськості. Молодятам підносять пам'ятні подарунки, проголошують теплі людяні побажання.

Які ж перспективи розвитку колгоспної болгарської сім'ї? По-перше,

з кожним роком все більше зростатиме її матеріальний рівень, по-друге, й кількісно вона буде зростати. Про це свідчать статистичні дані про народження у Болградському районі за останні 5 років порівняно з першими післявоєнними роками. Якщо у 1945—1955 роках в середньому на болгарську сім'ю припадало 1—2 дитини, то зараз 2—3 дитини.

З усього сказаного можна зробити висновок, що, на основі збереження деяких старих звичаїв та обрядів, у сімейно-шлюбних відносинах болгарського населення обстеженого району за радянського часу сформувалася нова, радянська сім'я.

м. Київ

Л. А. Демиденко

ЕКРАН ЗНАЙОМИТЬ З ПОБУТОМ І ТВОРЧІСТЮ НАРОДУ

(Про кінофільм «Тіні забутих предків»)

Чимало фільмів створено кінематографістами про минуле і сучасне нашого народу, але далеко не завжди в цих творах спостерігається глибоке знання його духовної і матеріальної культури. Навіть у таких непоганих загалом фільмах, як «Олекса Довбуш» В. Іванова чи «Дорогою ціною» М. Донського, неприємно вражає часом опереткова пишність, яка набагато знижує їх художню і пізнавальну якість. А про «Артиста з Коханівки», «Чорноморочку» чи «Сувору гру», де постійно відчувається бутафорія обставин та характерів, і говорити нічого.

Велику цінність з погляду знайомства широкого глядача з творчістю і побутом народу становлять документальні та науково-популярні стрічки, які старанно фіксують і зберігають минулі риси та ознаки часу. Фільм «Золоті руки» І. Корнієнка та О. Панкрат'єва, наприклад, що вдало розповідає про народних майстрів, залишиться цікавим свідченням талановитості українського народу. Безперечно, що картини художнього кіно, яке володіє необмеженими можливостями емоційного впливу на думки і почуття людини, могли б ще глибше відтворювати умови життя нинішнього, а також попередніх поколінь.

Неабиякий інтерес викликає в зв'язку з цим удостоєна премії на фестивалі в Мар Дель Плата (Аргентина) екранізація повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», здійснена С. Параджановим на Київській кіностудії ім. О. П. Довженка до сторіччя з дня народження письменника.

Відомо, що автор літературного першоджерела прагнув відобразити звичаї і вірування сучасних йому селян Західної України. «Коли б я хоч трохи переніс на папір колорит Гуцульщини і запах Карпат, то й з того був би задоволений», — писав він у листі до М. Могилянського від 4 листопада 1911 р. (Михайло Коцюбинський, Твори в трьох томах, К., ДВХЛ, 1955-1956, т. III, стор. 402—403).

Одноименний фільм С. Параджанова добре зберігає колорит народних звичаїв, вдало відтворює поетичну атмосферу дії, дбайливо зберігаючи фольклор і обряди, описані письменником. Та творчість народу, його звичаї тут не тільки екзотичне, на перший погляд, тло, на якому розгортається нелегка доля героїв, але й найважливіший засіб розкриття піднесеної поетичності природи гуцула, що з дитинства потрапляє в полон напівзвичайницьких повір'їв та легенд.

Автори стрічки зуміли показати яскраві картини життя і побуту старої Гуцульщини, що постає у всьому багатстві своїх проявів, у невгамовному буянні звуків і фарб. Талановито передано аромат своєрідних символів і казок з їх чудернацькими духами, мавками, чугайстрами, що уособили для

тогочасних мешканців Закарпаття їх одвічну боротьбу з незрозумілими для них силами природи. Згадаймо хоча б сцену урочистого збирання гуцульської родини до церкви або елементи весільного ритуалу (обмивання нареченого, обрядження нареченої тощо), де, крім точно вивчених деталей, колоритно подано типові костюми, речі хатнього вжитку, вся специфічна різнобарвність тогочасної обстановки.

Оживає у фільмі і поширений звичай родової помсти, коли суд вершився під брязкіт сокир, стверджуючи право сильнішого.

Прекрасно зняті кадри, де пишнотіла Палагна крадеться уночі край села, щоб вимолити у долі своє жіноче щастя. Химерність цього звичаю підкреслює соромливе сльиво немовби здивованого місяця, мерехтливі тіні від тину, що ніби прагнуть приховати наготу героїні.

Особливо вражає останній епізод картини — страшна сцена забави при покійнику, коли автори майстерно показали, як струшував неприродний

сміх висушені постаті старих дідів, «розтягував зморшки та одкривав згнилі пеньки зубів. Вони помогали молодшим ловити челядь, наставивши руки, що вже тремтіли. Бряжчало намисто у молодих на грудях, жіночий вереск роздирав вуха, гриміли ослони, зрушені з місця, і стукались в лаву, де лежав мрець» (Там же, т. II, стор. 354—355).

Добре передано у фільмі несамопитий запал поминального танку, стрімкий ритм якого поступово захоплює навіть самого небіжчика, що відчайдушно здригається і в такт із шалено зростаючим тупотінням ніг односельчан підскакує на лаві під зловісний акомпанемент мідяків, які витанцювують на його пожовклих руках.

Кінокартина С. Параджанова приваблює постійним зверненням до невичерпних скарбниць народної фантазії, реалізованої у прекрасних мистецьких виробках, прикрашених примхливими орнаментами і винахідливими оздобами. Мотиви народних вишивок підказали творцям фільму цікаве кінематографічне рішення епізоду загибелі батька Іванка, якому ввижаються в останні хвилини життя дивовижні вогненночервоні коні, що ніби зійшли з щедро розквітчених поетичною мрією якоїсь дівчини рушників.

Композитор М. Скорик вдало підібрав звуковий ключ до зображального матеріалу, широко використовуючи музичний фольклор.

Своєрідним рефреном до фільму, що відповідає загальній тональності повісті М. Коцюбинського, стало тужне голосіння жінок, ридання флюари і тривожні звуки трембіти, які сповіщають про народження нового дня, чи оплакують нову смерть. Цей сильний звуковий образ, побудований на дисонасах, створює потрібний настрій, контрапунктично супроводжуючи дію.

В пісенно-фольклорній традиції витримані, в першу чергу, образи Іванка та його коханої Марічки, що уособлюють поривання народу до кращого, його мрію про щастя.

Одним з емоційно-хвилюючих засобів характеристики персонажів стають у фільмі улюблені на Буковині коломийки і танці. Ця пісенно-танцю-

Кадр з кінофільму «Тіні забутих предків».

Кадр з кінофільму «Тіні забутих предків».

пройнятих народною символікою епізодів у фільмі багато. Все це дозволяє говорити не про появу чергової адаптації літературного першоджерела чи поверхово етнографічної стрічки, а про народження дійсно художнього твору.

Звернення до поезики народного мистецтва, талановите осмислення звичаїв і родинних обрядів підпорядковано у фільмі головній меті — виявити особливості укладу життя, народного характеру і психології, розкрити причини фаталізму, традиційних вірувань гуцульського селянина. Адже трагедія вразливого юнака Іванка саме в тому, що він не в силах збагнути загадковий навколишній світ і обожнює сили природи, не вміючи вирватись із замкненого кола старих забобонів. Герой фільму, як і його літературний прототип, гине внаслідок цього під натиском агресивного міщанства, представленого фігурою прозаїчної в усьому Палагни і хижого мольфара Юри.

І все-таки творці фільму спромоглися передати оптимістичну насагу задумів безсмертного майстра пера, зобразивши узагальнений образ талановитого і неодмінно прекрасного в своїй душевній щедрості трудового люду. Народ-велетень, що створює все цінне на землі, постійно оживає в майстерно знятих епізодах трудових буднів чабанів, у поетично відтвореній боротьбі суворих мешканців полонини за своє існування. Водночас, як ми вже зазначали, кінокартина виступає палким апофеозом невичерпної скарбниці народної творчості.

Фільм С. Параджанова «Тіні забутих предків» — хороший подарунок усім тим, хто любить українську культуру і намагається повніше з нею ознайомитись.

м. Київ

С. Г. Зінич, Н. М. Капельгородська

вальна стихія прекрасно розкриває ставлення героїв один до одного, силу їх почуттів, поетичність вдачі, душевну красу тощо. Як добре, скажімо, передає стрімкий святковий хорівод чарівність першого кохання Іванка та Марічки! Барвистий мінливий візерунок танцю дає майже фізичне відчуття того, що переживають герої.

Образна емкість фільму набагато завдячує блискучій операторській роботі Ю. Ільєнка і талановитим декораціям Г. Якутовича, що в усьому скерували свою палітру на відтворення мальовничого колориту гуцульського життя в дусі мистецтва народних умільців та класичного національного живопису. Чудово передають вони драматизм ситуацій, накал почуттів героя у сцені його сутички з мольфаром Юрою. Пристрасть і гнів, що ніби засліплюють в цей момент очі Іванка, знаходять напрочуд сильний і виразний кінематографічний еквівалент: здається, що спалахують загровою постаті гультяїв у корчмі, навмисне уповільненим темпом рухів підкреслюється усвідомлення зрадження чоловіком безпомічності перед «чаклуном». Таких майстерно зроблених,

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ГРАВЮРА XVII—XVIII ст.

На виставці «Мистецтво книги», відкритій у травні минулого року в залах Львівського державного музею українського мистецтва з нагоди 400-річчя вітчизняного книгодрукування, вперше було представлено для широкого огляду рідкісні зразки української станкової народної гравюри XVII—XVIII ст. з колекції музею.

Більшість цих гравюр дійшла до нас у фрагментарному вигляді, але й ці невеликі фрагменти розкривають дуже цікаву і майже недосліджену сторінку українського мистецтва, свідчать про високу художню культуру українських майстрів з народу.

Інтерес до народної картинки (лубка) виник у Європі ще в минулому столітті. В Росії Д. Ровинський, дослідник та збирач гравюр, видав навіть спеціальний атлас російської народної картинки в п'яти томах (Див.: Д. А. Р о в и н с ь к и й, Русские народные картинки, альбом 1—5, СПб, 1884; його ж збірка Русские народные картинки, 1—2, СПб, 1900). Сюди потрапили і деякі твори українських майстрів, безумовно, зачинателів цієї справи у Східній Європі. Глибокий аналіз народної творчості в цій галузі дав у свій час В. Стасов у критичному розгляді названих видань (Див.: В. В. С т а с о в, Собрание сочинений, СПб, 1894, П. стор. 595—686). Дослідженню та популяризації народної гравюри велику увагу приділяють також радянські мистецтвознавці (Див.: Ю. О в с я н н и к о в, Русский лубок, М., 1962).

Серед польських дослідників народної гравюри почин належить професорові Краківського університету М. Соколовському, багато працювали в цьому напрямі також З. Лазорський, А. Бистроконь, В. Скочиляс, Т. Северин, К. Пивоцький. Варто мати на увазі, що в більшості публікацій, присвячених польській народній гравюрі, знаходимо окремі згадки і зразки, що стосуються української.

Чимало уваги дослідженню народної гравюри присвятили і українські дослідники. Серед них слід назвати Ф. Тітова, Б. Пилипенка, П. Попова, П. Клименка та ін. В західних областях України цим питанням цікавились І. Крип'якевич, В. Січинський та ін.

Зародження гравюри тісно зв'язане з народним мистецтвом. Народна гравюра, розвиваючись поряд з професійною, дожила в народі майже до наших днів, виявляючи у своїй основі чимало спільного з традиціями народного малювання.

Своєрідність художньої мови народної гравюри визначається технікою деревориту. Ця техніка вважається найстарішою, тісно пов'язаною з традиціями декорування тканин способом орнаментальної вибійки (відомої ще в стародавньому Єгипті) і з давніх давен поширеної на Україні.

Тісний зв'язок гравюри з народним мистецтвом, з народним розумінням образу позначився на гравюрах багатьох українських митців-професіоналів XVII—XVIII ст. Про це свідчить передусім тогочасна книжкова, а також станкова гравюра — зокрема складної композиції та тонкого виконання дереворит Д. Сінкевича «Крехівський монастир» (1699 р., дошка зберігається в кабінеті мистецтв Львівської державної наукової бібліотеки), а також мідерит «Облога Почаївського монастиря» (поч. XVIII ст.), який приписується Н. Зубрицькому.

У XVII ст. гравюра на дереві досягла на Україні значного розквіту. Найдавніші з відомих українських станкових гравюр були виготовлені в 20-х роках XVII ст. в друкарні Києво-Печерської лаври, якщо не вважати станковими гравюрами, відтиснені Бериндою у Львові в 1616 р., які збереглися в рукописному євангелії початку XVIII ст.

П. Алепський у своїх подорожніх записках 1655 року згадує, що

в Києво-Печерській лаврі, крім книг, друкувалися також малюнки на великих аркушах (Див.: Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII в., описанное его сыном архидияконом Павлом Алеппским, М., 1897, вып. 2, стор. 59). Друкувалися, очевидно, такі гравюри і у Львові (Див.: І. К р и п'я к е в и ч, До історії української гравюри в XXVII ст., Бібліологічні вісті, К., 1927, № 1, стор. 80, 82).

Цей звичай друкувати ікони та інші зображення на папері скоро поширився і в Росії, внаслідок чого московський патріарх Іоаким змушений був навіть видати у другій половині XVII ст. спеціальний указ у зв'язку з масовим друкуванням ікон на папері, тим більше, що гравери часто наслідували західні зразки (Див.: П. М. П о п о в, Ксилографічні дошки Лаврського музею, К., 1957, стор. 5).

Взагалі з того часу офіційна церковна верхівка в особі Синоду протягом всього XVIII ст. боролася з станковою гравюрою релігійного змісту як богохульною і низькоякісною. Друкувати ікони можна було тільки з дозволу вищих церковних властей. Тому і зразків таких гравюр збереглося на Україні дуже небагато. Порівняно більше знаходимо їх в західній частині України.

Колекція стародавніх народних гравюр Львівського музею українського мистецтва дозволяє поставити питання про більш раннє датування деяких зразків української станкової гравюри. Вже той факт, що Іван Федоров послав Гриня Івановича з Забудова навчатися формшнайдерства та гісерства (гравірування та лиття букв) до львівського маляра Лаврина Филиповича, дає підстави думати, що у Львові ще перед 1574 р. було відоме друкарське ремесло та гравірування. Не будемо зараз торкатися й досі дискусійного питання про те, хто автор рисунка і хто гравірував зображення апостола Луки на фронтисписі до львівського видання «Апостола» 1574 р. Відзначимо лише велику стильову подібність рисунка постаї Луки з характером рисунка невідомого майстра з Наконечного (передмістя Яворова), створеного після 1568 р., коли тут була збудована дерев'яна церква Успіння богородиці (Див.: E. Webersfeld, Jawogów, L w ó w, 1909, стор. 5). Очевидно, обидва твори зв'язані з львівським середовищем і, можливо, навіть виконані рукою одного майстра.

Однак доводиться ствердити той факт, що серед наявних у музейній колекції станкових гравюр ми не знаходимо аналогічних за стилем, майстерністю виконання, прийомами гравірувальної техніки до гравюр львівського «Апостола», «Стратинського служебника» 1606 р. та аркушів з зображенням чотирьох євангелістів, виданих Бериндою 1616 року у Львові. Згадані гравюри мають дуже своєрідну техніку гравірування, що нагадує рисунок тонким пером по контуру. Техніка гравірування в XVI ст., як видається, була більш вишуканою аніж у XVII ст., тоді як пізніше вливається в гравюру чимало елементів народної творчості.

Гравюра «Розп'яття з пристоячими», яка за характером і особливостями іконографії та композиції, своїм рисунком і технікою виявляє ще більше рис, типових для XVI ст., якщо виключити можливість пережитків архаїчної трактовки сюжету в пізнішому часі. На жаль, у даному випадку неможливо перевірити водянй знакі на папері — внаслідок поганого збереження гравюра підклеєна, як і більшість колекції.

Значну частину гравюр львівської колекції можна без усякого сумніву віднести до XVII ст. З них декілька датовано 1650—1660 р., а окремі, судячи з сюжетів, іконографії, стилю та певних деталей, походять, очевидно, з першої чверті або й початку XVII ст.

Деякі відхилення від класичної системи побудови образу в цілому і в деталях, вільніша композиція, посилення декоративних елементів з широким застосуванням орнаментики, певні порушення пропорцій, а також

палеографічні і мовні особливості вказують на пізніше походження частини пам'яток, а саме на XVIII ст.

Однак встановлення точної періодизації недатованих гравюр є досить складним завданням — для народних гравюр, як і для інших видів народного мистецтва, притаманне тривале зберігання традиційних прийомів.

Проте, при великій схожості прийомів, зокрема в трактуванні обличчя — помічається значна різноманітність індивідуальних почерків, що дає можливість визначити окремих майстрів — авторів поодиноких, чи цілої групи творів, намітити майстерні.

Другим важливим питанням є питання про місце створення гравюр. Більшість гравюр львівської колекції надійшли від окремих збирачів. В таких випадках вони, на жаль, не мають точної паспортизації, у кращому разі вказується район, де були зібрані пам'ятки, наприклад Закарпаття. Деякі краще становить з цього боку з гравюрами, зібраними співробітниками музею на Стрийщині, Ярославщині, Лемківщині і Закарпатті, тобто переважно на околицях української етнографічної території.

Проте місце, де була знайдена гравюра, не завжди дає підстави для визначення місця її походження. Крім усього, трудність тут і в тому, що зразки гравюр в основному унікальні, майже не повторюються, отже, не можна встановити кола їх поширення та визначити центр.

Покищо встановлено такі основні осередки продукції станкової гравюри на Україні: Київ (лаврська друкарня та індивідуальні майстерні на Подолі), Чернігів, Львів, Почаїв, Плазів. Але не виключена можливість ще й інших осередків, наприклад, на Поділлі, або в Галичині — у Перемишлі, Крехові, Добромилі.

Як виявилось, станкові гравюри не були зв'язані виключно з друкарськими та монастирськими центрами. Цим займалися і майстри з народу, як наприклад, Я. Сербин та Є. Дембровський, що працювали у Києві на Подолі, М. Кокоша з Борзни на Чернігівщині, М. Кострицький з Плазова та ін.

Деякі вказівки відносно місця створення гравюр може дати іконографія. Наприклад, кілька графічних зображень печерської Богоматері з Антонієм і Феодосієм (XVII ст.) вказують на монастирський осередок продукції, зокрема на Києво-Печерську лавру. Про це свідчить манера гравірування та орнаментика на обрамленні з мотивом гвоздики.

Українська гравюра XVII—XVIII ст. зв'язана переважно з релігійною тематикою. Однак є гравюри і на світські теми, передусім — на теми народних байок (Див.: В. П и л и п е н к о, Ксилографюри чернігівського державного музею, Чернігів, 1925).

Зразок колтрини з с. Домажира (біля Львова). XVII ст.

Гравюри з одно- і багатофігурними композиціями свідчать про те, що народні майстри орієнтувалися переважно на зразки іконопису XVII ст., наслідуючи навіть архітектурно-різьбярське оформлення церковних споруд. Однак наслідування західно-європейських зразків, як це мало місце в роботі деяких майстрів книжкової ілюстрації того часу, серед народних граверів не помічається. Це ще один доказ суто народного характеру української станкової гравюри.

Майстри народної гравюри будували свої композиції на лінійному контурі, відтінюючи його густим штрихуванням. У такий спосіб умовно підкреслювалася пластика об'ємних форм, зберігався декоративний принцип трактування образу. При цьому гравери прекрасно відчували матеріал та особливості техніки деревориту, вміло використовували фактуру при побудові образу.

В українській станковій народній гравюрі часто застосовується підфарбування акварельними або клеєвими фарбами — переважно тональне: зеленаво-вохристіх, тепло-жовтих, брунатно-багряних відтінків, рідше червоних, синіх, або фіолетових. Цим значно посилюється декоративний елемент і дещо пом'якшується різка і контрастна виразність графічного рисунку. Умовність і площинно-декоративне рішення форм, лаконічна компактність композиції, підкреслена роль лінії і контура, добір скупих, але різних кольорових поєднань у підфарбовуванні наближають стару українську гравюру до народного малювання на полотні, дощці та склі, зокрема до так званих хатніх образів, а також і до настінних розписів XVII ст. Потелича, Дрогобича, Закарпаття.

У побуті гравюри використовувалися переважно як хатні картини (інколи з кольоровими підмальовками на склі). В деяких випадках ними вклеювалися стіни. Часом гравюри наклеювали на оправу книг.

Чимало зразків львівської колекції добуто саме з оправ. Вже таке широке застосування говорить про те, що гравюри могли мати різні розміри.

З усіх відомих і досліджених гравюр того часу найбільш народний характер мають чернігівські — крупнопланові, декоративні, виконані в дусі народного примітиву. З львівської колекції до них найближче стоять деякі закарпатські гравюри. Виконані вони дещо тонше, дрібніше. Рисами професійної роботи найбільше позначені почаївські гравюри кінця XVIII ст., в яких помітно впливи академізму в композиції і рококо в орнаментіці (А. Гочемський, Т. Стрільбицький). Як і почаївські, гравюри київських майстрів з Подолу були, очевидно, розраховані на масове поширення. Це були переважно копії творів граверів-професіоналів, часто відтворені у характері ремісничого примітиву.

Незважаючи на фрагментарність, збірка гравюр Львівського державного музею українського мистецтва дає дуже цікавий і різноманітний матеріал для характеристики творчості українських народних граверів протягом XVII—XIX ст.

м. Львів

В. І. Свенціцька

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ЗНАРЯДДА ДВОХ РАЙОНІВ

За рекомендаціями відділу історії АН СРСР, Інституту етнографії ім. М. М. Миклухи-Маклая АН СРСР, Інститут МФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, Інститут МЕРФ Білоруської РСР та Інститут історії АН Молдавської РСР приступили до роботи над створенням регіонального історико-етнографічного Атласу України, Білорусії та Молдавії, котрий, як і атласи по інших регіонах (Середньої Азії, Кавказу, Прибалтики, Казахстану), стане основою для складання зведеного атласу СРСР.

Хід роботи над Атласом висвітлюватиметься на сторінках нашого журналу, «Советской этнографії» та в інших виданнях.

Статтю В. Ф. Горленка редакція розпочинає публікування матеріалів до Атласу.

З 22 червня по 8 липня 1964 року відбулася перша експедиція Інституту МФЕ АН УРСР для збирання матеріалів до історико-етнографічного Атласу України, над яким 1964 року розпочато роботу в нашій республіці. До складу експедиції входили кандидат історичних наук В. Ф. Горленко (керівник експедиції), кандидат історичних наук О. С. Куницький, молодший науковий співробітник В. Ю. Келембетова та студентка МДУ Ф. Є. Овчаренко.

Польовій роботі етнографів ІМФЕ передувало вивчення літератури, нарада разом з етнографами Москви, Львова, Мінська, Кишинева з питань розробки принципових основ створення Атласу, складання широкої бібліографії, вивчення фондів багатьох музеїв.

Дана експедиція становить собою першу спробу збирання польових матеріалів для Атласу. В центрі уваги експедиції було вивчення сільськогосподарських знарядь минулого.

Місцем роботи було обрано Кагарлицький район, Київської області та Малинський — Житомирської. Вибір саме цих районів зумовлювався певними міркуваннями. Кагарлицький район, розташований у центрі етнічної території українців на перехідній в етнографічному стосунку зоні між Правобережжям і Лівобережжям. Радянські етнографи до цього часу майже не звертали на нього уваги. Малинський район належить до іншого, поліського, етнографічного району. Своєю південною частиною він становить етнографічний кордон між центральним і поліським етнографічними районами України. Описи ряду населених пунктів цих районів є в дореволюційній літературі, зокрема в альбомах Д. П. Деляфіза середини XIX ст. Отже, передбачалося, що експедиція виявить, наскільки повно можна буде схарактеризувати матеріальну культуру в Атласі, використавши польові матеріали та літературні джерела.

Кагарлицький район розташований на півдні Київської області понад правим берегом Дніпра. Горбистий на узбережжі, він, далі від річки переходить у безлісу рівнину. Колгоспи району спеціалізуються на вирощуванні зернових, головним чином пшениці, і менше — технічних культур (цукровий буряк). Це передовий в області район з високорозвиненим господарством. Останнім часом у районі розпочато зрошування земель.

Користуючись спеціальною обладнаною автомашиною, члени експедиції за тиждень проїхали район з заходу на схід і з півдня на північ, зупиняючись у визначених пунктах.

Комплекс традиційних сільськогосподарських знарядь у районі такий. Основним орним знаряддям був плуг: до 90-х років XIX ст. — дерев'яний на теліжці (з колішню), в якому металевими частинами були леміш, шини борозного колеса та чересло. З 90-х років, витісняючи дерев'яний плуг, з'являються різноманітні металеві плуги: бехеровські, саківські, подекуди магдебурги, гени тощо. За радянської влади залізний плуг остаточно витісняє дерев'яний, хоча останній подекуди зустрічався аж до колективізації. Напередодні Великої Вітчизняної війни, а надто в післявоєнний час, одноплужна оранка тягловою худобою майже повністю витіснена тракторною.

Як розповідають інформатори похилого віку, у бідняцьких господарствах району, які не мали волів, застосовувалась соха. Щоправда, соха не збереглася і ми її не бачили. Згідно з розповідями, на дерев'яну основу з п'ятою насаджувався металевий леміш. Основа кріпилася стовбою з гряділем. Останній задовбувався в ручку. Соха мала одну ручку і лише в селі Маслівці, на відміну від сіл Березівки, Зеленків, Стайків, Витачева, Мирівки, їх було дві. До основи стовби й леміша гвинтами прикріплялась полиця. Соха була майже виключно з голоблями і в неї запрягався кінь у хомут і дугу. Орач однією рукою держав соху, а другою за віжки керував конем. Запряжка сохи, ручка, а не чепіга свідчать про те, що соха в цьому районі

схожа на російську. Разом з тим своєрідність конструкції, як і назви більшості частин свідчать про місцеве походження сохи. Приблизно з 1910 року соха, як і дерев'яний плуг, починає зникати. Треба відзначити, що в сусідньому Білоцерківському районі, як можна гадати на прикладі села Людвинців, соха не була відома.

Поряд з плугом і сохою в Кагарлицькому районі вживалось і рало. Ним довжили або поперечили, переважно перед сівбою, вже раніш зоране поле. Тут були відомі обидва види рала: з копистою та з полозом. Біля 90-х років XIX ст. в заможних господарствах з'являються драпаки (*шкрататори, сапатори*), що виконували ту ж функцію, що й рало і стали витіснити його. Рало, однак, зрідка зустрічалось аж до колективізації. Перші драпаки були безколісні, з переважно трикутною дерев'яною рамою на п'ять або сім лапок. Примітивні форми драпаків виготовляли місцеві ковалі. В поміщицьких господарствах застосовувались масивні колісні драпаки на 9 і більше лапок з ручкою і регулятором глибини, в які запрягалося до 4-х пар волів.

Для закриття зерна землею (сіяли, як правило, з мішка) і боронування ріллі використовувались *борони*, а для ущільнення землі після сівби та боронування — *качалки* (котки).

З простіших видів борін ще в XIX ст. у незаможних господарствах використовувалась епізодично *гілляка* або *деревина* (аналогічна російській «вершалке», «суковатке»). Це могло бути одне верхів'я молодого деревця, що транспортувалося стовбуром уперед або декілька дрібніших. Останні прикріплювалися під прямим кутом паралельно одне одному до бруска. Утворювалося щось подібне до борони з однією поперечиною. Ймовірно, що це більш вища перехідна форма, з якої розвивалася борона.

Пануючим типом борони в XIX ст. і аж до колективізації була дерев'яна борона, спочатку з дерев'яними, а пізніше з залізними зубцями. На початку XX ст. з'явилися залізні борони — *батовки*, які за колективізації витіснили дерев'яну борону.

Основними знаряддями збирання врожаю та скошування трави тут були серп і коса. Пшеницю й жито до 90-х років майже виключно жали серпами, інші культури — косили. В районі був відомий тільки один вид коси — *литовка*. Коли й хліб почали косити, до коси додавали *грабки* на 3—4 зубці в залежності від висоти жита чи пшениці. Якщо ж стебла були занадто високі — до *грабків* додавався ще й *лучок* — зігнута лозина. Косу відбивали на *бабці* — маленькому ковадлі, що забивалось у дерев'яний стоян з ослоном для сидіння. Потім її мантачили (гострили) мантачкою. Спершу це був дерев'яний брусок, який змочували у воді з піском. Пізніше користувалися фабричними мантачками з наклеєним до бруска гострильною сумішшю або кам'яними *осілками*. Термінологія частин коси — загальноукраїнська. Серп вживався з зарубками, тобто типовий для українців, як і всіх східних слов'ян.

З 90-х років у поміщицьких та куркульських господарствах з'являються жатки. Масове селянство аж до колективізації користувалося кошою та серпом. Косарки і комбайни витіснили їх тільки напередодні Вітчизняної війни.

Комплекс знарядь збирання врожаю доповнювався граблями й вилами. До кінця XIX ст. вила, як і граблі, були дерев'яні, на 2—4 зубці. Пізніше вживалися вила з дерев'яним державом і залізною насадкою з зубцями. Граблі були й лишаються дерев'яні. На початку XIX ст. з'явилися фабричні грабки, розраховані на транспортування тяглом. Використовувалися для підгрібання колосків після жнив.

Знаряддями молотби були ціп та котки. Номенклатура частин ціпа — загальноукраїнська. Для даного району характерна була молотба не біль-

ше як у три ціпи, в той час, як в інших районах на Україні відома молотба і в шість ціпів.

Коток вживали кам'яний і дерев'яний. Перший купували, другий робили самі, набиваючи ребра на гладку колоду або вирізьблюючи їх. В кінці XIX — на початку XX ст. в поміщицьких та куркульських господарствах з'являються приводні, ручні, а згодом — парові молотарки. Однак ціп ще довго був у вжитку і після колективізації поступово витіснений молотарками, що приводилися в дію трактором або електромотором.

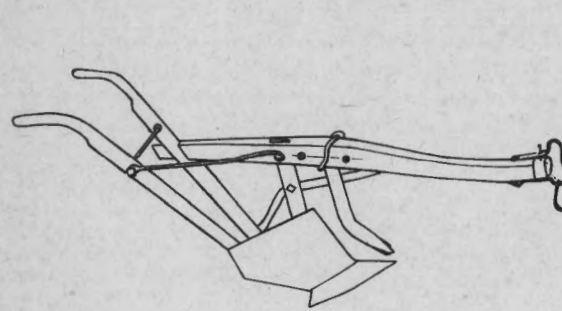
Зерно віялося раніше з відра на вітрі або з допомогою лопатки. З початку XX ст. подекуди з'являється віялка, яка тепер набула широкого розповсюдження.

Малинський район, куди до 5 січня 1965 р. входив і Радомишльський район, розташований на сході Житомирської області. Північна й середня частина його становить собою типове полісся. Тут поряд з вирощуванням зернових, широко культивується картопля, льон, розвивається тваринництво. Чорноземні ґрунти переходять переважно у супіщані та підзолисті.

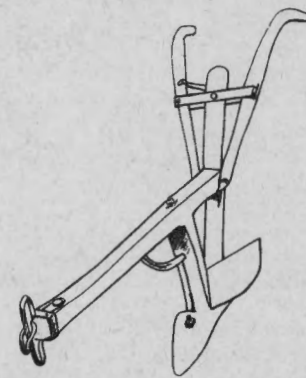
Район в цілому належить до поліського етнографічного району (зрубне, покриті соломою або драницею житло, часто необмазане зовні з переважно двосхилим дахом; ряд архаїзмів і особливостей в одязі; широке побутовання виробів з дерева, говіркові особливості тощо).

Щодо сільськогосподарських знарядь, то район мав деякі відмінності від Кагарлицького. Заміна дерев'яних знарядь залізними, як і застосування інших досконаліших знарядь відбувалася тут дещо повільніше. Дерев'яним плугом, який на зразок залізного втратив наприкінці XIX ст. колішню, незаможні селяни орали аж до колгоспу. До 90-х років XIX ст. тут використовувалась соха. Вона була на теліжці, тобто з колісним передком, з двома сошниками й двома *приполками* замість полиці. Лівий сошник підрізував землю збоку, правий — знизу. Замість гряділя соха мала *рогач*. Якщо на північ від с. Недашків широко застосовувалась соха, а рало майже невідоме, то на південь навпаки соха вживалась рідше, зате рало дуже поширене. Етнографічна різниця на північ і південь від села Недашків відчувається і в інших галузях матеріальної культури, наприклад, у житлі (майже повне зникнення *наріжників* на північ, побутовання звідчатого вікна тощо). Слід, отже, вважати, що с. Недашки в даному районі розташоване на етнографічній межі. Північніше цього пункту населення свідомо називає себе *поліщуками*, а південніше не визнає цієї назви.

У зв'язку з певною спеціалізацією господарства, а саме культивуванням картоплі тут існує з початку XX ст. дерев'яний *плужок* (підгортальник), що розвинувся, очевидно, із сохи, яка побутовувала раніше.

Дерев'яний плуг (с. Калиївка, Малинського району, Житомирської обл.).

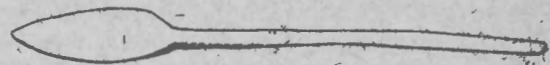
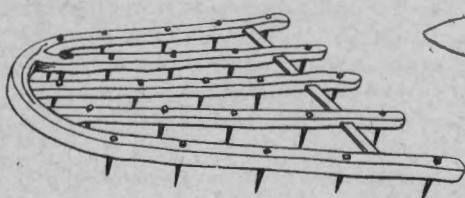
Плужок (с. Пиріжки, Малинського району, Житомирської обл.).

На відміну від Кагарлицького району, тут сіяли здебільшого з кошіля. Взагалі Полісся і до цього часу відзначається багатством та своєрідністю виробів з дерева та його кори: величезні кадовби для зберігання зерна, бджолині колоди, різноманітні луб'яні кошики, плетені кошілі та ін.

Борона була здебільшого напівкруглої форми, що зумовлювалося її застосуванням на полях, де багато пнів. Наскочивши на пень, така борона, на відміну від квадратної чи трапецевидної, не застрягала, а завдяки напівкруглій передній рамі, прослизала мимо.

У Малинському районі також існували драпаки, але не набули тут такого поширення й значення, як у степовому, переважно чорноземному, Кагарлицькому районі.

З ручних знарядь на Поліссі був поширений меч (мач), яким користувалися для накидання гною. Це, слід гадати, дуже давнє знаряддя — своєрідні вила на один зубець, на підставі яких виникли багатозубцеві вила.

Меч (с. Пиріжки, Малинського району, Житомирської обл.).

Борона (с. Калинівка, Малинського району, Житомирської обл.).

Малинський район за своїм етнічним складом не одноманітний. Тут поряд з українцями живуть поляки й чехи. Окремі села майже повністю польські або чеські.

З метою культурно-побутового співставлення сільськогосподарських знарядь українців, поляків і чехів, експедиція побувала в польському (Буда Ободзінська або Ободівка) та чеському (Малинівка) селах.

Буда Ободзінська розташована в лісі і нараховує близько 70 дворів. У минулому жителі його, переважно поляки, які, за розповіддю місцевого вчителя А. Л. Ягельського, поселилися тут десь у XVII ст., спеціалізувалися на виготовленні вугілля та поташу. Тепер колгоспники займаються зерновим господарством, вирощують картоплю та льон.

Польське населення втратило свою мову і розмовляє українською. В особливостях сільськогосподарських знарядь село також не має відмін від навколишніх сіл. Землю давніше обробляли дерев'яним плугом і ралом, згодом — металевими плугами. Борона, серп, коса, ручні знаряддя — такі ж, як і в українців, з українськими назвами частин. Як і місцеві українці, мешканці Буди Ободзінської вважають себе поліщуками. Власне, польське походження більшості жителів цього села простежується в ономастиці, а також зберігається у їх пам'яті. В мовному ж і культурно-побутовому стосунку вони асимілювалися з навколишнім українським населенням.

Значно більше зберегли національні риси чехи, які складають більшість населення села Малинівки (553 чол. чехів, 51 — українців, 6 — росіян). Чехи цього села, що налічує близько 170 дворів, — двомовні. Між собою вони розмовляють по-чеськи, в інших випадках вживають українську мову. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових та відгодівлі худоби і є високорозвиненим господарством. У його розпорядженні 19 тракторів, 10 комбайнів, 11 автомашин і т. д. Село радіофіковане й електрифіковане. За останні роки колгоспниками збудовано понад 100 сучасних багатокімнатних, здебільшого цегельних, будинків. Щодо традиційних сільськогосподарських знарядь, то вони в ряді елементів відрізняються від українських. Так, чехи Малинівки боронували, як правило, з'єднаними трьома боронами, які йшли паралельно. Дві крайні були четвірками, тобто

чотирьохглицинями, середня — трійка, трьохглицяна. Вузькою стороною борони завдяки мечику прикріплялися до довгого барка — бідильця. До останнього за вірвовку або ланцюг чіплялася штельвага.

Для підгрібання колосків у Малинівці був пограбач — великі ручні дерев'яні граблі. Довжина бруска (пограбиска), на якому задовбувалося 25 зубців, досягала 180 см. Держак пограбиска довжиною понад 2 м.

Своєрідною була мотика або рогачка — тризубцева сапка, якою копали картоплю.

Для підгортання картоплі у чехів вживалося радло — підгортальник, що виник, очевидно, на зразок рала. Він складався з гриделя, двох ручок, леміша (шпище), двох поличок (прикинек). Ручки з'єднувалися поперечною. На кінці гриделя був гачок з гачиком, на який чіплявся орчик. Чеське радло із села Малинівки за призначенням і за конструкцією аналогічне українському підгортальнику.

Знаряддя праці зберегли чеську номенклатуру. Ціп, наприклад, аналогічний українському, але з більш довгим бичем, має такі назви частин: держак — чепіска, ув'язь — очепки, капиці — свура, бич — бич.

Як свідчать інформатори, чехи з'явилися в Малинівці за їх прадідів. Це порівняно недовгий час. Знаючи певного мовного та культурно-побутового впливу українців, чехи зберегли, однак, деякі риси національної самобутності.

Загальний висновок, що випливає з аналізу матеріалів першої експедиції для збирання польових матеріалів до Українського історико-етнографічного Атласу (сільськогосподарські знаряддя) такий.

У зв'язку з індустріалізацією і повним технічним переозброєнням сільського господарства за колгоспного ладу, традиційні знаряддя в українському селі майже не збереглися. Та при ретельних розшуках їх можна знайти ще майже в кожному районі. Розповіді інформаторів 80-90-річного віку дають змогу відновити все коло сільськогосподарських знарядь і ті зміни, що відбувалися з ними, починаючи з 80-х рр. XIX ст. Подібне спостерігається при вивченні народного одягу та житла. Отже, експедиційна робота — одна з основних форм збирання матеріалів до атласу.

Досвід підказує, що ця робота буде більш успішною, якщо їй передуватиме вивчення місцевих музеїв. Експедицію в тій чи тій області або районі доречно починати з вивчення експонатів обласного та районного музеїв з тим, щоб ознайомитися з особливостями місцевих сільськогосподарських знарядь і легше орієнтуватись при опитуванні інформаторів.

Щодо часу, який потрібний на дослідження району експедицією — досить практичне питання при розпочинанні роботи над Атласом, — то досвід підказує, що тижня для цього досить. При цьому слід додати, що збирання матеріалів за адміністративною одиницею, а не за квадратом сітки, значно спрощує і прискорює роботу.

З метою якнайшвидшого освоєння території, експедиції слід робити комплексними, тобто включати до них приблизно по дві особи (науковець і лаборант) від кожної групи, які опрацьовують певні розділи Атласу.

Пограбач (с. Малинівка, Малинського району, Житомирської обл.).

ПАВЛО ПОПОВ

(До 75-річчя з дня народження та 50-річчя наукової діяльності)

ВИДАТНИЙ РАДЯНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОРИСТ

Радянська наукова громадськість нині вшановує одного з видатних українських учених — члена-кореспондента Академії наук УРСР, доктора філологічних наук, професора Павла Миколайовича Попова з нагоди 75-річчя з дня його народження (нар. 28 липня 1890 року).

Дослідження П. М. Попова, його ім'я як ученого здобули загальне визнання не лише у нашій країні, а й далеко за її межами. Протягом 50 років наукової діяльності він написав понад 300 праць, присвячених важливим питанням таких наук, як фольклористика, літературознавство, мистецтвознавство, мовознавство, книгознавство та бібліографія.

Великі заслуги П. М. Попова в галузі підготовки радянських філологів — науковців, викладачів вузів, письменників, журналістів, учителів, бібліографів, діячів культури. Понад 30 років свого життя видав учений цій справі як професор Київського педінституту, Київського художнього інституту, Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, як науковий співробітник і керівник відділу фольклору в Академії наук УРСР, де він працює понад 45 років.

Не ставлячи своїм завданням розглянути все коло наукових інтересів і здобутків П. М. Попова — вченого широкого діапазону, — ми зупинимося в цій невеликій статті лише на одній, на нашу думку головній, ділянці його наукової діяльності — на працях з питань фольклористики¹. Побіжно зауважимо, що саме в галузі фольклористики П. М. Попов опублікував чи не найбільше своїх наукових праць — понад 80.

Надзвичайно велике і широке коло фольклористичних інтересів П. М. Попова. Він написав ряд ґрунтовних досліджень у таких

важливих галузях фольклористики, як теорія та історія фольклору, історія науки про фольклор, жанри фольклору, фольклорно-літературні й фольклорно-мистецькі взаємини; учений багато працював над створенням підручної, учбової та учбово-методичної літератури для вищих шкіл УРСР, розробляв методику записування і збирання фольклору, здійснював наукове редагування багатьох досліджень і видань фольклору. І в усіх цих ділянках фольклористики він сказав своє вагомое наукове слово.

В особі П. М. Попова як фольклориста ми маємо не лише глибоководумливого, авторитетного дослідника, а й послідовного борця за утвердження марксистсько-ленінської концепції в науці про народну поетичну творчість. Його праці пристрасні, скеровані проти вульгаризаторів і догматиків у фольклористиці, проти нігілістів щодо народної поезії, особливо радянської, проти аполітичності й некритичного ставлення до фольклорних явищ. В усіх працях П. М. Попова ми бачимо надзвичайно чутле, глибокошанобливе ставлення ученого до фольклору, відчуваємо його велику, справді горьківську, любов до народної творчості.

Серед праць П. М. Попова з питань теорії та історії фольклору слід назвати такі його дослідження: «Маркс і Енгельс про фольклор. Бібліографія висловлювань» (1938—1940 рр.), «Природа і специфіка народної поетичної творчості» (1958), «В. І. Ленін у фольклорі народів СРСР» (1947), «В. І. Ленін в українській народнопісенній творчості» (1951), «До питання про шляхи розвитку епосу східних слов'ян» (1958), «Погляди Т. Шевченка на народну творчість» (1942), «Тарас Шевченко про народну творчість» (1962) та ін. Кожна з названих праць становить визначний здобуток радянської фольклористики, водночас засвідчуючи, які актуальні питання теорії та практики фольклору досліджує вчений.

П. М. Попов твердо стоїть на марксистсько-ленінських позиціях і тоді, коли висвітлює погляди революціонерів-демократів, зокрема Т. Г. Шевченка, на фольклор, і тоді, коли досліджує природу та специфіку народної поезії, і тоді, коли розглядає перспективи розвитку фольклору в період переходу від

соціалізму до комунізму, і тоді, коли накреслює шляхи розвитку епосу східних слов'ян протягом ряду історичних епох².

Прикладом наукової постановки і розв'язання теоретичних питань фольклористики є відома праця П. М. Попова «Про деякі питання теорії народнопоетичної творчості». Вчений всебічно показує в ній специфічні особливості фольклору, висвітлює взаємини фольклору з спорідненими явищами культури, зв'язки фольклористики з спорідненими науками. Разом з тим він доводить, що «народнопоетична творчість за своєю природою й функцією в суспільстві близька до літератури, але має свої особливості, свою специфіку... Своєрідні риси народнопоетичної творчості призводять до виділення її в окрему галузь художньої діяльності, а її вивчення — в окрему дисципліну, близьку до літературознавства і етнографії, але не тотожну з ними».

П. М. Попов створив ряд ґрунтовних праць з історії науки про народну творчість на Україні. Завдяки його працям наші сучасники збагатили свої знання у цій важливій, але мало висвітленій ділянці фольклористики. Працями П. М. Попова з історіографії фольклористики заповнено відчутні прогалини щодо відомостей про українську народну поетичну творчість XVI—XVII ст. Він перший у науці поставив питання про вплив М. В. Ломоносова на вивчення українського фольклору, а також про широкі зв'язки творчості Г. С. Сковороди з фольклором.

Особливо слід відзначити праці П. М. Попова про М. О. Максимовича, його виступи за правильне висвітлення місця і значення цього прогресивного ученого в науці. Максимовичу П. М. Попов присвятив 6 ґрунтовних праць, в тому числі зробив справжнє відкриття, знайшовши і опублікувавши доти невідомі в науці частину «Днів і місяців українського селянина» М. Максимовича. ґрунтовний науковий коментар П. М. Попова до цієї частини праці Максимовича становить собою окреме наукове дослідження. Таким ґрунтовним дослідженням є і праця П. М. Попова «Перший збірник українських народних пісень», опублікована в 1962 р. у перевиданні збірника М. О. Максимовича 1827 р. «Малороссийские песни».

Серед інших наукових інтересів П. М. Попова звернемо увагу на його дослідження українських народних прислів'їв, приказок і загадок як дожовтневого, так і радянського часу. Дослідження ці опубліковані 1958 р. у двотомній праці «Українська народна поетична творчість», а потім у переробленому вигляді як розділи підручника з фольклору для вузів під тією ж назвою (1965 р.).

Перу П. М. Попова належать перші в українській радянській фольклористиці най-

² Думки П. М. Попова про шляхи розвитку епосу східних слов'ян високо оцінила знавець російського епосу, доктор філологічних наук Г. М. Астахова. Див. журн. «Советская этнография», 1959, № 4, стор. 141.

П. М. Попов. Фото, 1965.

більш ґрунтовні дослідження взаємозв'язків творчості О. С. Пушкіна і Т. Г. Шевченка з українським фольклором, постановка проблеми фольклорно-літературних і фольклорно-мистецьких взаємозв'язків. Ще в 1937 р. П. М. Попов опублікував розвідку «Пушкін і український фольклор», а в 1939 р. — «Шевченко і російський фольклор». Пізніше до подібних тем учений звертався неодноразово.

На особливу увагу заслуговує понад 30-річна праця П. М. Попова, пов'язана зі створенням підручної, учбової та учбово-методичної літератури з фольклору для вузів УРСР. П. М. Попов одним з перших в УРСР у 1934—1935 навчальному році розпочав читати в Київському державному університеті курс фольклору, в якому всебічно висвітлювалась поетична творчість українського, російського та інших народів СРСР, зокрема радянського часу. Цей курс він читав багато років. У 1938—1941 рр. за редакцією П. М. Попова вийшло 5 видань програм «Український фольклор» для університетів і педагогічних інститутів (авторн М. В. Нагорний, П. Д. Павлій), а також велика (50 авт. арк.) «Хрестоматія з українського фольклору» (упорядники М. В. Нагорний, П. Д. Павлій).

Всі післявоєнні видання підручної, учбової та учбово-методичної літератури з фольклору на Україні тією чи тією мірою пов'язані з

ім'ям П. М. Попова. Він є редактором кількох видань програми курсу «Українська народнопоетична творчість» для студентів університетів (автори Г. С. Сухобрус, Г. К. Сидоренко, О. М. Хмелівська).

П. М. Попов розробляв принципи побудови курсу українського фольклору. У 1940—1941 рр. він був членом редколегії створеного тримісячного курсу «Український фольклор»; у 1946—1952 рр. керував авторським колективом, був головним редактором і співавтором підготовленої двотомної праці «Українська народна поетична творчість», що вийшла у світ у 1958 році, одним із провідних авторів вперше створеного на Україні підручника для вузів «Українська народна поетична творчість» (1965).

Велику суспільно-корисну наукову роботу провів і проводить П. М. Попов як редактор різного типу наукових видань, досліджень і фольклорних збірок. За редакцією П. М. Попова вийшла книга Леся Гомона (О. Д. Королевича) «Визвольна війна 1648—1654 рр. у народній творчості» (1960). За його ж редакцією вийшов перший збірник народної поезії про Т. Г. Шевченка — «Шевченко в народній творчості», упорядкований Д. О. Кушнаренком, П. Ф. Гонтаренком і М. С. Родіною (1940), збірник «Народ і Шевченко. Легенди, перекази, пісні та інші твори про великого Кобзаря» (1963) тих же упорядників, двоє великих видань «Українські народні казки» (1951, упорядкувала Г. С. Сухобрус), «Українські народні казки, легенди, анекдоти» (1957, упорядкували Г. С. Сухобрус, В. А. Юзвенко).

Характеристика наукової діяльності П. М. Попова як фольклориста була неповною як би ми не відзначили наукових здобутків ученого щодо збирання і записування фольклору. Цінні власні записи фольклорних матеріалів: про першу світову війну та Жовтневу революцію; велика (понад 30 авт. арк.) збірка казок, легенд, оповідань, пісень, частушок, загадок, прислів'їв і приказок, записи яких проведені П. М. Поповим у 1920—26 рр. на Путьлівщині. Учений був науковим керівником фольклорних експедицій студентів

і аспірантів Київського університету слідами П. А. Гнедича (1936 р.) і місцями перебування Т. Г. Шевченка (1937, 1938), а також керував там (1937—1939 рр.) фольклорно-літературним гуртком, що провадив значну дослідну і збиральну роботу. На жаль, ні фольклорні записи П. М. Попова, ні записи експедицій і гуртківців досі в достатній мірі не опубліковані.

У роки Великої Вітчизняної війни П. М. Попов організував збирання фольклору серед фронтників, партизанів і населення Башкирської АРСР. Під його керівництвом підготовлено два великих фольклорних збірники: «Українська народна творчість за межами УРСР. Українці в Башкирії» (1943) і «Фольклор Великої Вітчизняної війни» (1946), які зберігаються в рукопису. Як керівник відділу фольклору Інституту МФЕ АН УРСР, П. М. Попов у 1946—1952 рр. організував численні експедиції по збиранню і записуванню народної поетичної творчості, зокрема на Донбасі і Дніпропетровщині. Він виступав з рядом наукових доповідей з методики збирання фольклору. П. М. Попову належить перша в українській фольклористиці ґрунтовна розвідка «До питання про способи збирати фольклорні матеріали» (1926), в якій широко викладено питання стаціонарного способу записування фольклору.

Фольклористичний доробок П. М. Попова відзначається не лише глибоким аналізом, але й залученням числених, часто зовсім нових у літературі предмету, доказів, а також точністю і переконливістю аргументації, незаперечністю логіки і дохідливістю викладу. Знання ученим основ предмету дослідження і суміжних наук — бездоганне, а ерудиція його — гідна подиву. Все це, поєднане з любов'ю до фольклору і фольклористики, з животрепетними пошуками, надає особливий ваги дослідженням П. М. Попова і викликає до нього, як ученого, щире повагу і любов.

м. Київ

П. Д. Павлій

ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК МИСТЕЦТВА

Цього року наукова й художня громадськість нашої країни відзначає 75-річчя з дня народження видатного українського вченого, члена-кореспондента АН УРСР, доктора філологічних наук, професора Павла Миколайовича Попова.

Талант і наукові інтереси Павла Миколайовича багатогранні. Широке визнання одержав його праця, присвяченій дослідженню питань давньої української літератури, народної поетичної творчості, російсько-українських та взагалі міжнародних літературних зв'язків, історії друкарства і так

званих граффіті — написів на стінах Київського Софійського собору-музею, залишених його відвідувачами протягом 900 років. Плідно працюючи в галузі літературознавства і фольклористики, М. П. Попов зробив також великий внесок у розвиток українського радянського мистецтвознавства.

Заслуги П. М. Попова як мистецтвознавця значні й загально визнані. Як справді величезний, треба оцінити внесок Павла Миколайовича у вивчення старої української гравюри і її майстрів, у вивчення взаємозв'язків українського мистецтва з мистец

твом інших народів, у вивчення спадщини Т. Г. Шевченка-художника. Заслугою бути відзначеною й та велика робота, що її провів П. М. Попов як член редколегії академічного видання художньої спадщини Т. Г. Шевченка (Т. Г. Шевченко, Мистецька спадщина) живопис, графіка (т. I—IV, вид-во АН УРСР, К., 1961—1964).

Як мистецтвознавець П. М. Попов брав також активну участь у створенні «Української радянської енциклопедії», підготувавши для цього видання цілий ряд статей, зокрема про Г. Левницького та О. і Л. Тарасевичів, І. Щирського та ін.

Активна робота у таких, здавалося б віддалених галузях, як філологія та мистецтвознавство для Павла Миколайовича не була чимось випадковим. Вона витікає, насамперед, з його природних здібностей. Ще в юнацькі роки, одержуючи середню освіту в Курську, молодий Попов пройшов курс у рисувальній школі під керівництвом талановитого художника й педагога, вихованця Петербурзької Академії художеств М. М. Якименка-Забуги. Твори П. Попова, переважно пейзажі й портрети, експонувались на учнівському відділі Курських публічних художніх виставок.

В студентські роки, працюючи в університетських семінарах київських професорів А. М. Лободи, В. М. Перетца, М. К. Грунського, Попов виступав з такими характеристиками для нього доповідями, як «Живіписні епітети «Слова о полку Ігоревім», «Пейзаж у Т. Шевченка», «Художньо-живописні елементи українських народних дум» та ін.

Після закінчення аспірантського стажу в Київському університеті й після іспитів при Академії наук УРСР на звання магістра слов'янської філології П. М. Попов у 1922—1923 р. був призначений завідувачим організованого за його ініціативою Відділу письма й друку музею-заповідника у Києво-Печерській лаврі.

У Відділі письма й друку Лаврського музею П. М. Попов власними силами зібрав справжні скарби: унікальні книги, гравюри, літографії, плакати, портрети, картини, друкарські машини й приладдя стародавньої Лаврської друкарні (1617—1917). За час перебування Павла Миколайовича на цій посаді (1923—1930) кількість експонатів Відділу зросла до 24 тисяч.

Керуючи Відділом письма й друку, П. М. Попов поряд з роботою по збиранню й систематизації пам'яток української культури провів колосальну наукову роботу по виявленню й опису маловідомих та невідомих українських гравюр XVII—XVIII ст. В результаті з'явилася друкована праця величезної наукової цінності «Матеріали до словника українських граверів» (1926—1927).

В процесі створення цієї праці П. М. Попов виявив і ввів у науковий обіг велику кількість (понад 1600) невідомих творів української гравюри XVI—XIX ст., а також більше 100 нових імен українських граверів,

суттєво збагативши тим самим українське радянське мистецтвознавство новими даними.

Робота П. М. Попова по вивченню творчості українських граверів та збиранню нових матеріалів за своїм науковим значенням дає всі підстави поставити його ім'я в один ряд з іменами таких відомих дослідників національних шкіл гравюри як Д. Ровінський в Росії або ж Ю. Колачковський чи Е. Раствавський у Польщі.

Говорячи про Павла Миколайовича як про дослідника в галузі образотворчого мистецтва, не можна не згадати як багато сил і енергії віддав він збиранню й вивченню творів майстрів української народної гравюри, відомих під назвою «народних картинок». Його праця «Ксилографічні дошки Лаврського музею», видана у 1927 р., стала важливою віхою у вивченні цієї надзвичайно цікавої і мало дослідженої галузі української гравюри.

На основі знайдених ним нових даних про навчання українського художника-гравера Гр. Левницького у Вроцлаві в 20-х роках XVIII ст., а також інших видатних українських майстрів — О. і Л. Тарасевичів, І. Щирського та ін. Павло Миколайович зробив суттєвий внесок у розкриття й науково-документальне обґрунтування взаємозв'язків українського, російського, білоруського й польського мистецтва (Сторінка дружби. Нове в історії українсько-польських мистецьких зв'язків. 1961; «Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу» (невідоме чернігівське видання 80-х років XVII ст.), 1927).

Одним з визначних наукових досягнень П. М. Попова було також встановлення на основі художньо-стильового, поліграфічного і палеографічного аналізу ідентичності творчості видатного західноєвропейського гравера Олександра Тарасевича і гравера Києво-Печерської лаври Антонія Тарасевича.

Серйозну роботу провів Павло Миколайович також у галузі вивчення історії українського живописного портрета. У 1928 р. він опублікував працю «До іконографії (українських) письменників XVII ст. Мелетія Смотрицького та Йосипа Вельяміна Рутського», в основу якої був покладений аналіз доти невідомих, причому, певно, найкращих прижиттєвих портретів цих діячів культури. Мистецтвознавчий аналіз Павло Миколайович супроводжує тут літературознавчими екскурсами. Подібне поєднання літературознавства й мистецтвознавства взагалі характерне для вченого, про що свідчать також інші його праці, зокрема історично-хронологічний огляд відбиття «Слова о полку Ігоревім» в образотворчому мистецтві XIX—XX ст. (1950).

Важливе місце в науковому доробку П. М. Попова займає тема «Т. Г. Шевченко-художник». У цілому ряді своїх праць він розкрив нові, не досліджені сторонні діяльності Т. Шевченка-художника, зокрема Шевченка-літографа. Особливо цікаві опубліковані Павлом Миколайовичем в останні роки праці з цього питання — «Т. Шевченко і

Київський університет», а також статті «Малодосліджена сторінка ранньої творчості Шевченка-художника» (з історії «Натуральної школи», 1961 р.; «До питання про Т. Шевченка як художника-літографа», 1963 р.).

Діяльність П. М. Попова як мистецтвознавця одержала високу оцінку спеціалістів і громадськості.

У пресі й спеціальних виданнях в СРСР та за рубежем (у Франції: «Revue des études slaves», t. VIII, fasc. 3 et 4, 1928, p. 277; «Echos d'Orient», t. XXVIII, Année, 1929, p. 90—91, в Бельгії: «La Nergvie», Bruxelles, 1928, г. IV—V, а також в Німеччині, Польщі, Чехословаччині та інших країнах) було опубліковано значну кількість рецензій на наукові праці П. М. Попова, зокрема на «Матеріали до словника українських граверів» і «Ксилографічні дошки Лаврського музею». В них підкреслювалось, що автор виконав роботу величезну не лише за обсягом, а й за науковим значенням. Незаперечно наукові авторитети — член-кореспондент АН СРСР М. Доброклонський та академік АН УРСР І. Крип'якевич характеризували праці П. М. Попова як подію великого значення. Не дарма праця «Матеріали до словника українських граверів» була удостоєна державної премії Наркомосвіти УРСР та Президії АН УРСР.

ФЕДІР КУШНЕРИК

(До 90-річчя з дня народження)

Один з найвидатніших радянських народних співців-кобзарів, член Спілки радянських письменників України Федір Данилович Кушнерик народився 7 вересня 1875 року в селі Велика Багачка на Полтавщині в бідній селянській родині. Тяжким і безрадінним було його дитинство. З великим сумом розповідає про свої перші роки життя Федір Кушнерик: «Родився я у щасливому місці — у полі, коло гречки. Мати жали гречку і на роботі й породили... До шести год бачив я хорошо. Потім заболіли очі. Ото батько з матір'ю робить ходять, а я у хижці лежу зачинений день і ніч, не можна на сонце показуватися. Клопочуться мати, що таке горе... Батьושка почув про це і каже: «Приведіть до мене, в мене каплі є такі». Лікарні в Багачці не було. Повели до попа — баба водила. Закапав піп мені плохіє око, та поки додому довела, я зовсім осліп». (Цит. за кн.: Проф. М. Грінченко, Ф. Лавров, Кобзар Федір Кушнерик, К., 1940, стор. 21).

Уже в юнацькі роки захоплюється Кушнерик співами та музикою, добре грає на скрипці. Часто кличуть на весілля. Але йому дуже хотілося вивчитися грати на кобзі. Прочувши про те, що у Великих Сорочинцях проживає кобзар Михайло Кравченко, автор відомих дум про Сорочинські події 1905 ро-

Павло Миколайович продовжує активно працювати в галузі мистецтвознавства й зараз. Він готує до видання монографію про видатного українського художника-гравера XVIII ст. Григорія Левицького, а також такі праці як «Етюди в галузі українського портретознавства» (про стародавні портрети українських письменників XVII—XVIII ст.), «Нарис історії української гравюри XVI—XVIII ст.» та ін.

Як мистецтвознавець Павло Миколайович бере активну участь у підготовці до видання багатотомної «Історії українського мистецтва», працюючи членом редколегії цього важливого видання.

Великі заслуги П. М. Попова й у справі виховання наукових кадрів мистецтвознавців, яким він щедро передає свій багатий досвід.

Відавши 50 років безкорисливому служінню науці, суттєво збагативши всі її галузі, в яких він виступав, Павло Миколайович Попов продовжує активно примножувати свій внесок у її розвиток.

В день свого 75-ліття він сповнений творчої енергії, нових планів і задумів. Побажаємо ж йому від усієї душі здійснення цих задумів, творчо активного довголіття.

м. Київ

Ю. Я. Турченко

Кушнерик поїхав до нього і просив бути його кобзарським учителем. Довідавшись про музичну обдарованість Кушнерика, Кравченко погодився навчати його гри на кобзі. Кушнерик виявився досить здібним учнем, він швидко перейняв від свого учителя чимало народних дум та пісень, які й стали основою його репертуару. Це були народні думи: «Про втечу трьох братів з Азова», «Маруся Богуславка», «Про Олексія Поповича», «Про вдову і синів», «Про Самійла Кішку», «Про трьох братів Самарських», «Невольницький плач», «Про Барабаша і Сорочинські події». Співав кобзар також чимало історичних, родинно-побутових, сатиричних та гумористичних пісень.

Багато міст і сіл України обійшов кобзар, несучи в народ любимі ним думи та пісні. Лунали струни його дзвінокологої кобзи в Полтаві, Кременчузі, Хоролі, Лубнах, Лохвиці, Ромнах, Сумах, Пирятині, Києві. Найбільш любив кобзар співати в Миргороді та Устивці. Народ дуже любив кобзарські пісні, з глибокою повагою ставився до талановитого співця.

З радістю зустрів Кушнерик Велику Жовтневу соціалістичну революцію, ще голосніше залунав його голос. Кобзар оспівує історичні революційні події, героїчний радян-

ський народ, славну Комуністичну партію і її великого вождя В. І. Леніна.

Власну поетичну творчість кобзар розпочав з переробок народних пісень. Особливо вдалою творчою переробкою є дума про Леніна «Хто ж той сокіл, товарнші?» Високою художністю відзначається і варіант мелодії, створеної Кушнериком до цієї думи.

Пізніше Кушнерик починає і сам складати свої власні думи та пісні. Найвизначнішим твором кобзаря є фрагмент думи «Батько Ленін». Народний співець розповідає тут про нестерпно тяжку долю селянської бідноти, про її гноблення та цілковите політичне безправ'я трудящих. Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція і її вождь Ленін визволили народ від експлуатації.

Кушнерик добре знав гірке життя селянське, його побут. Та й на власній спині відчував куркульське гноблення й експлуатацію. Перебуваючи в Сорочинцях, кобзар дізнався про злочинське вбивство куркулем Тимошенком півонера. Він склав про цю подію гнівний твір «Пісня про півонера Павлуся». Гострому осуду піддає співець бандитський вчинок куркуля, вимагає найсуворішої карн вбивцеві та кличе в пісні селянство до рішучої боротьби з куркульською ворожою зграєю. Зворушливо говоряться в цій пісні про добру матір Павлуся, батрачку, скривджену цим же куркулем.

Коли партія проголосила курс на суцільну колективізацію сільського господарства в нашій країні, Кушнерик став пристрастним співцем цих великих перетворень на селі. Цій темі присвячує він свої пісні: «Розмова комсомольця з дідусем», «Посівна кампанія», «Про трактори» та ін. Кушнерик закликає бідняків і середняків об'єднатись в колгоспи, зміцнювати колгоспний лад, піднімати врожаї, поліпшувати свій добробут. Пафос цих пісень — нещадна боротьба з куркульством, ворогом колгоспного ладу.

Пісню «Ой, тікали вражі ляхи» присвятив співець історичній події — визволенню героїчною Радянською Армією уярмленої польською шляхтою Західної України.

У 1939 році, коли наша країна готувалася до відзначення сторіччя першого видання «Кобзаря» Шевченка, Спілка письменників та Інститут українського фольклору АН УРСР відрядили групу кобзарів, в тому числі й Ф. Д. Кушнерика, до Миргородського курорту, де вони колективно працювали над створенням поеми «Слава Кобзареві», присвяченої Тарасу Шевченку. Цей твір успішно виконувався кобзарями в ювілейні Шевченківські дні 1940 року.

Народний співець був не лише творцем текстів дум і пісень. Він сам, маючи добрі композиторські здібності, складає і власні мелодії до них. Видатний дослідник української народнопісенної творчості проф. М. О. Грінченко дає досить високу оцінку своєрідній композиторській діяльності Кушнерика. «Музика Кушнерика — пише він, — народилася з довголітнього народного музичного досвіду, втіленого в один з найбільших музичальних жанрів української

Федір Кушнерик. Фото. 1939.

музичальної творчості, в його думках. Музичальна мова дум була найкращою школою народного співця. Все, що маємо ми в ній яскравого, оригінального, переконливого і прекрасного — все те глибоко всмоктав Кушнерик у свою музичальну культуру...» (там же, стор. 43).

Постать кобзаря Кушнерика привернула увагу видатних українських учених, письменників, композиторів, художників. Ще в 1928 році відомий художник О. Сластін малює портрет цього народного співця. І тут же робить напис, використовуючи для цього рядок з твору Кушнерика «Про трактори»: «Скрізь на славній Україні вже трактори загули — Бодай наші комисари та здоровенькі були!»

В 1940 році з нагоди 65-річчя з дня народження і 30-річчя кобзарської діяльності народного співця Інститут українського фольклору АН УРСР та Центральний Будинок народної творчості видали працю «Кобзар Федір Кушнерик».

Дуже уважно ставився до творчості Кушнерика поет-академік П. Г. Тичина. Багато ширих і сердечних слів сказав він на адресу найстаршого, найславленішого українського радянського народного співця. Відкриваючи урочисте ювілейне засідання, присвячене 65-річчю з дня народження Ф. Д. Кушнерика, П. Г. Тичина підкреслив, що цей кобзар зайняв одно з почесних місць серед таких талановитих радянських народних співців як Марфа Крюкова, Сулейман Стальський, Джамбул Джабаєв, Дурди Клич, Гамзат Цадаса та інші. Видатний співець, — зауважив Тичина, — «в нашій житті бурхливим, насамперед, помічає своїм внутрішнім оком те нове, що становить вищий щабель до завоювання щастя для людськості» (П а в л о

Тичина, В армії Великого стратега, Статті й виступи, К., 1952, стор. 131).

Закінчуючи свою промову на честь талановитого митця, поет сказав: «На прикладі цього свята ми бачимо, якого розквіту досягло у нас народне мистецтво. А які ж ще чудові куються кадри, в нас — про це тільки можна догадуватись по величезному розмаху роботи з народними співцями! Хочеться закінчити мені словами Федора Даниловича:

Сніг розтав, вода стекла
З гори на роздолля,
Теплий вітер повія
З колгоспного поля.

То, нічого, товариші, що зараз зима. Для народної творчості і для співців народних — у нас навіть зимою сніг розтає і теплим вітром повіяє» (Там же, стор. 135).

П. Г. Тичина був дуже зворушений ювілеєм Кушнерика, щирим і сердечним ставленням земляків до свого улюбленого співця. Цій події він присвячує свій чудовий вірш «Ідемо з Великої Багачки», який пізніше так високо оцінив М. Т. Рильський, назвавши його одним з кращих поетичних творів Павла Тичини.

Помер Федір Кушнерик 23 липня 1941 року. Поховали його, як і бажав він, на високій горі, з якої видніється річка Псьол, рідке та сусідні села. На могилі Кушнерика стоїть обеліск, на вершині якого пламеніє червона зірка.

До Ф. Д. Кушнерика з великою приязню ставився М. Т. Рильський. Він високо цінував його мистецьку діяльність. (Див. передм. до зб. «Українские народные думы» в переводах Бориса Турганова. М., 1963, стор. 9).

ПАВЛО НОСАЧ

(До 75-річчя з дня народження)

Народився Павло Варламович Носач 10 вересня 1890 року у селі Бовкун, Тарашанського району на Київщині в родині селянина бідняка. Брав участь у першій світовій війні, був тяжко поранений, втратив зір. З цього часу він вдався до кобзарювання і все своє життя присвятив цій справі. Кобзар і тепер ще в повному розквіті творчих сил. Його пісенні твори відомі не лише на Україні, а й далеко поза її межами. Вони друкувались і друкуються зараз в різних журналах, фольклорних збірниках, в шкільних хрестоматіях, в газетах. Частина з них опублікована в перекладі на російську мову.

У 1960 році, коли наша громадськість відзначала 70-річчя з дня народження П. В. Носача, окремим виданням вийшла в Києві збірка вибраних його творів «Пісні кобзаря». У супроводі кобзи Носач часто виконує свої пісні. Кращі з них увійшли до репертуару Українського Державного народного хору,

Максим Тадейович брав безпосередню участь у відзначенні 75-річчя з дня народження Кушнерика, яке відбулося 10 вересня 1950 року на батьківщині кобзаря. Виступаючи на ювілейному вечорі з яскравою промовою, поет говорив про землю, на якій живуть і працюють радянські люди і яку так сердечно любив покійний народний співець, 50 тисяч кілометрів якої обійшов незрячий кобзар своїми босми ногами і всюди під супровід кобзи співав народові пісні та думи. Закінчив свій виступ М. Т. Рильський читанням вірша, присвяченого пам'яті Кушнерика, людській праці, полум'яній народній пісні:

Вклоняюся рідній землі,
Вклоняюся пісні народній,
Що думи несе благододній
На вільнім крилі!

На ювілей Кушнерика прибули добрі знавці та шанувальники української думи і пісні Андрій Малишко та Михайло Стельмах. Вони прочитали свої вірші про кобзарів, складені ними тут же, у Великій Багачці.

До Великої Багачки приїхали також співробітники Академії наук УРСР, письменники, гості з Полтави, Миргорода, з багатьох околиць сіл, друзі Федора Даниловича — кнївські кобзарі Павло Носач, Володимир Перепелюк, миргородські кобзарі. Наукові установи й письменники Москви та Ленінграда, народні співи братніх республік також відзначили день народження талановитого українського народного співця-кобзаря.

м. Кнїв

Ф. І. Лавров»

окремим самодіяльних і професійних хороших колективів, Миргородської капели бандуристів, самодіяльних ансамблів бандуристів Києва, Городища та інших колективів.

Кобзар Носач належить до тієї плеяди радянських кобзарів, які своє мистецьке обдарування розглядають як засіб агітаційного впливу на широкі маси. Всі його твори вняткові актуальні. Співець завжди відгукується в них на найрізноманітніші події суспільно-політичного життя радянських людей. Кобзар з однаковим успіхом виступає і в містах і селах України. Не раз він виступав на великих площах Москви у дні перемоги над фашистською Німеччиною, в численних студентських аудиторіях Москви, по Всесоюзному радіо, в концертному залі ім. Чайковського, в клубі письменників. Кобзар Носач був учасником ряду республіканських і всесоюзних фольклорних нарад. Він брав участь у фольклорно-етнографічному

ансамблі кобзарів, який організував в 1939 році Інститут фольклору АН УРСР та Київська державна філармонія. У репертуарі цього ансамблю були й пісні Носача, які знайшли собі дорогу до сердець багатьох людей. Слово і музика пісень кобзаря побудовані за зразком української народно-пісенної творчості: вони прості, дохідливі, легко сприймаються народом.

Колорит народної пісні, її стиль позначився вже на перших його творах, зокрема на відомій його пісні, присвяченій легендарному полководцю громадянської війни Миколі Щорсу. Вона швидко поширилась по Україні. Цікавий зміст, досконала форма поставили її в ряд кращих народнопісенних творів того часу. Пісня живе і користується широкою популярністю і в наш час.

Хто не пам'ятає славетної співанки, яка розпочинається словами:

Зібрав Щорс загін завяятих
Батраків та бідняків
«Треба, хлопці, нам рушати
Бити проклятих ворогів».

Вслід за пісню про Щорса з'явився його твір «Цвіте сад-виноград», присвячений відважному синові українського народу, сміливому й безстрашному полководцю громадянської війни Олександрю Пархоменку. Одним з досить популярних творів Носача є пісня «Ой, у місті Петрограді». Оспівуючи історичні події Великого Жовтня, кобзар в ньому говорить про міжнародний характер соціалістичної революції в Росії, на яку Ленін підняв мільйони робітників, селян та солдатів.

Чимало пісень створив він і про мирне соціалістичне будівництво, про трудові подвиги радянських людей, їх боротьбу за розквіт нашої Батьківщини. Про великі зміни, що сталися в селі внаслідок колективізації сільського господарства розповідає пісня «Гей, чого ти розквітаєш, колгоспне поле!» Пісня ця задумана, як своєрідна відповідь на твір Шевченка «Ой, чого ти почорніло». При цьому Носач творчо використовує у своїй пісні композицію і ряд поетичних засобів шевченківської поезії.

Життю колгоспної молоді присвячені пісні «Ой, дівчино моя» та «Ой, як гарно навесні».

Значною творчою активністю відзначився П. В. Носач в дні найбільших випробувань нашого народу, якими була Велика Вітчизняна війна. У цей грізний час кобзар своєю пісню допомагав нашому народові боротися з запеклим ворогом — озвірілими фашистськими загарбниками. Могутню мобілізуючу силу пісенності в цей час відчували навіть фашистські головорізи. Адже не випадково колишній гауляйтер України Еріх Кох писав у нікчемній продажній фашистській газеті «Нове українське слово» про те, щоб українці не захоплювались Шевченком і піснями бандуристів.

Кобзар Носач ніс свою бойову антифашистську пісню в села, де страждав тимчасово

Павло Носач. Фото. 1939.

окупований український народ. Найчастіше появлявся він у селах свого рідного Тарашанського району на Київщині. І не було кінця radoшам, колн в селі появлявся кобзар з своїми піснями, які підслювали надії селян на перемогу над гітлерівським зграям розбійників з великої дороги.

Дуже любляли люди пісню «Зійде зірка», що відображає час наближення визволення від тяжкого фашистського гніту:

Зійде зірка, вже світає,
Небо червоїє,
Іще іскра не погасла —
В серцях наших тліє.
Ще займеться розгориться
Іскра невгасна,
І в огні святім, радянським
Оживе Вкраїна.

Подіям Великої Вітчизняної війни присвятив він також інші пісні: «В лузі на калину плететься ожина», «Ой, посіяла дівчина», «Не журись, моя мамо», «Ой, зі'яла калинонька», «Минув рік, тяжкий рік», «Пісня про Ватутіна», «Очистили ми Україну від бруду», «Ой, зі сходу вдарив грім» та ін.

Як і в період громадянської війни, кобзар творить партизанські пісні. З натхненням оспівує він у своїх піснях «То не дуби зашуміли» та «Про Ковпака» улюбленого партизанського вожака легендарного командира партизанського з'єднання Двічі Героя Радянського Союзу генерала Сидора Артемовича Ковпака з його славними ковпаківцями.

Переможно завершилась Велика Вітчиз-

няна війна. Закніпіла мирна праця на заводах і фабриках, шахтах і рудниках, невтомно працюють люди на колгоспних полях. Кобзар складає нові пісні про трудові подвиги колгоспного селянства, яке наполегливо бореться за високі врожаї. Задзвеніли кобзареві пісні «Встане сонце весняне», «Ясний місяць з зіроньками». Кобзар оспівує знатну ланкову Двічі Героя Соціалістичної Праці Степаниду Виштак.

Освоєння цілинних і перелогових земель також знайшло відображення в творчості Павла Варламовича. Він створює пісню на цю тему — «Пливе хмара, наче човен».

У пісні «Сяють зорі комунізму» Носач оповідає про гігантські споруди на Дніпрі, на Волзі, в кара-кумській пустелі тощо. Він славить доблесну працю радянських людей, керівників Комуністичною партією, пов'язує побудову цих величних споруд з Ленінськими ідеями про електрифікацію і будівництво комунізму в нашій країні, про боротьбу нашого народу за мир у всьому світі.

Носач відгукується в своїй пісенній творчості також і на актуальні події в різних країнах світу, особливо в таборі соціалістичних держав. Коли США розв'язали розбійницьку війну в Південній Кореї, співець складає пісню «Ой, не довго вже вам, круки», разом з усіма прогресивними людьми

світу протестуючи проти збройної інтервенції США.

Не раз кобзар звертається до теми про Тараса Шевченка. Народ знає його пісню «Ой, плакала Україна». У минулому році, в славні ювілейні Шевченківські дні, Носач складає «Думу про Великого Кобзаря». На відзнаку 150-річчя з дня народження класика українського кобзарства Остапа Вересая він створив пісню «Не забуде Україна».

Серед його творів знаходимо цікаві пісні про минуле нашого народу (Про Богдана Хмельницького — «Гей, у лузі старий дуб», та про розгром шведів під Полтавою — «Там, де річка Ворскла в'ється»). Є в Носача і гостро-сатиричні пісні на атеїстичні теми, зокрема пісня «Попівські жнива».

За останні роки Носачу присуджено декілька всесоюзних, республіканських, обласних та міських премій, грамот та грошових нагород: 15 років тому, коли відзначалось 60-річчя з дня народження П. В. Носача його було прийнято до Спілки Радянських композиторів України.

Побажаємо ж Павлу Варламовичу ще багато щасливих років життя та великих творчих успіхів. Хай же гучно лунає його голосна пісня, хай ще дзвінкше бреньять струни його кобзи, хай і далі широкою хвилею розливаються патріотичні пісні кобзаря.

м. Київ

Ф. І. Іванчук

ГАННА ГЕРАСИМОВИЧ

(До 75-річчя з дня народження)

Нещодавно мистецька громадськість м. Косова разом з представниками громадських організацій міста і області урочисто відзначили 75-річчя з дня народження і 50-річчя творчої діяльності відомого народного майстра української художньої вишивки Ганни Юліанівни Герасимович.

Казкова природа Прикарпаття рано пробудила у майбутньої художниці інтерес до мистецтва. Дівчина бралася за фарби, щоб відтворити на папері чарівні барви рідного краю. Та найбільшу радість відчула юна художниця, коли захопилася художнім вишиванням. Вже перші її вишивки відзначалися гармонійним сполученням кольорів, чіткістю і строгістю композиції, великим чуттям ритму. Розвиткові індивідуального таланту молодій вишивальниці сприяло також багатство народних мотивів вишивок, якими так щедро обдарована Гуцульщина. Любов до вишивки супроводжувалася у неї великим зацікавленням народними орнаментами писанок, килимів, різьблення, ткацтва та інших видів народної творчості, що з давніх давен побутують в районах східних Карпат.

Дівчина знаходила час побувати в багатьох місцях, де збирала кращі зразки народної вишивки, робила безліч орнамен-

тальних зарисовок, вивчала їх кольорову гаму, стилеві особливості і на основі цього робила власні композиції.

З роками шліфувалася індивідуальна майстерність художниці. Ім'я Ганни Герасимович, невтомного ентузіаста і збирача народного мистецтва Гуцульщини стає популярним на Покутті, а її чудові вишивки потрапляють на різні виставки, де здобувають загальне визнання.

Захоплення народним мистецтвом Гуцульщини в свою чергу розширювало творчий діапазон творчості майстра. Поряд з вишивкою вона складає рисунки для гуцульських килимів, верет, доріжок, гардин, досягаючи в цій галузі великих успіхів. Найдосвідченіші косівські майстри створюють прекрасні зразки килимів, ліжників, верет за проектами своєї землячки.

В умовах приватновласницької системи творчість народних майстрів сковувалася примхами здеформованих смаків окремих замовників-перекупщиків, які не могли посправжньому оцінити самобутньої культури народного мистецтва, нав'язували майстрам голий модернізм і еkleктику. Ганна Герасимович завжди стояла на міцному ґрунті вічно живих народних традицій.

З приходом у 1939 р. Радянської влади на Прикарпаття в Косові з'явилися нові осередки художньої творчості — фабрики «Килимарка», «Гуцульщина» та ім. Т. Г. Шевченка, училище прикладного мистецтва, відділення Спілки художників УРСР тощо. З 1940 по 1955 рік Ганна Юліанівна працює в Косівському училищі прикладного мистецтва, очолюючи відділ художньої вишивки. Одночасно створює багато самобутніх композицій вишнваних орнаментів. Святковою урочистістю, веселим і радісним акордом слалися все нові і нові візерунки вишивок на роботах Г. Герасимович. Це були ширми і фіранки, гардини і подушки, жіночі блузки і чоловічі вишвані сорочки, скатертини і серветки, дитячі і жіночі сумочки, декоративні панно і рукавички, рушники і верхні жіночі костюми, портрети та сюжетно-тематичні декоративні композиції. Більшість із них побували на обласних, республіканських та всесоюзних виставках, придбані найбільшими музеями республіки і тепер експонуються в постійних експозиціях як класичні зразки української народної вишивки. Працюючи в училищі, Ганна Юліанівна підготувала понад 80 прекрасних майстрів художньої вишивки.

Радісною сторінкою в житті талановитої художниці було прийняття її до членів Спілки художників Української РСР.

Творчий внесок Ганни Герасимович в розвиток українського радянського народного декоративного мистецтва високо оцінений її народом: Указом Президії Верховної Ради УРСР Ганні Герасимович було присвоєно почесне звання Заслуженого майстра народної творчості Української РСР.

Похилый вік не став перешкодою на славному шляху служіння мистецтву. Душа художниці не старіє, як і не старіє її любов до народного мистецтва. Нещодавно вона виконала декілька портретів своїх улюблених письменників І. Я. Франка та Марка Черемшнина на замовлення Коломийського музею народного мистецтва та Снятинського меморіального музею М. Черемшнина. З особливою любов'ю вона працювала над портретом В. І. Леніна, який тепер зберігається у Київському музеї українського мистецтва. Серед галереї портретів, виконаних художницею декоративним прийомом, виділяється своєю художньою виразністю портрет Т. Г. Шевченка, який Г. Герасимович виконала до 150-річчя з дня народження Кобзаря. Високими художніми якостями відзначається і її тематична композиція «На оновленій Верховині». В ній художниця відтворила чаруючу поезію краси верховинського

Г. Ю. Герасимович. Фото. 1964.

краю, пафос творчої праці людей сучасної Гуцульщини. Згадану роботу придбав Центральний Будинок народної творчості.

Численні твори обдарованої художниці — це гімн красі природи, красі нового вільного і щасливого життя трудивників квітучої радянської Гуцульщини. Тому з таким теплом і ширістю привітали її люди в день славного ювілею. Доповідь про життя і творчість Г. Ю. Герасимович зробив автор цих рядків. Потім ювілярку привітали дітячі культури, мистецтва, представники громадських організацій міста і області, вихованці училища. На адресу ювіляра вітальні телеграми надіслали: міністр культури УРСР т. Бабійчук, Президія Спілки художників Української РСР та багато інших організацій і окремих осіб. На ювілейному вечорі із зворушливими словами вдячності виступила Ганна Герасимович, яка обіцяла порадувати любиму Батьківщину своїми новими творами. Після урочистої частини відбувся великий концерт художньої самодіяльності.

О. Г. Соломченко

м. Косів,
Івано-Франківської обл.

ЛИСТИ К. В. КВІТКИ ДО В. М. ГНАТЮКА

Підготовка до друку, вступна замітка і примітки
О. О. Дзьобана (м. Львів) та Р. Я. Пилипчука (м. Київ)

Листи, які ми нижче публікуємо, зберігаються у відділі рукописів Львівської державної наукової бібліотеки (фонд, утворений з частини особистого архіву В. М. Гнатюка, яка донедавна була в приватному зібранні). Вони стосуються визначної події в українській фольклористиці — експедиції Ф. М. Колесси на Лівобережну Україну для записування народних дум за допомогою фонографа (1908 р.). Як відомо, ініціаторами цієї експедиції були Леся Українка та її чоловік, відомий український фольклорист і музикознавець К. В. Квітка. Вони звернулися до Музично-етнографічної комісії любителів природознавства в Москві та Етнографічної комісії Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові з проханням порекомендувати кваліфікованого записувача дум. Вибір упав на Ф. М. Колесу.

Історія експедиції яскраво постає з листів Лесі Українки, К. В. Квітки, О. Г. Сластіона та М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси, а також зі статті Ф. М. Колесси «Леся Українка і український музичний фольклор» (зб. «Леся Українка», Вид-во Львівського державного університету, 1946, стор. 59—74), та книги С. Грици «Філарет Михайлович Колесса» (Державне видавництво образотворчого мистецтва та музичної літератури, К., 1962, стор. 38—48).

Листи К. В. Квітки до В. М. Гнатюка, що був тоді головою Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, додають нові факти до історії експедиції Ф. М. Колесси. Гадаємо, що й листи-відповіді В. М. Гнатюка до К. В. Квітки, а також Ф. М. Колесси до К. В. Квітки становлять не малий інтерес для дослідників. Сподіваємось, що й вони будуть розшукані та опубліковані.

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ДОБРОДІЮ

Не дістаючи від Вас і д[обродія] Ф. Колесси¹ відповіді на мій останній лист в справі екскурсії для записування кобзарських мелодій, я написав сьогодні листа до д[обродія] Ф. Колесси, в якому викладаю йому доводи, які можу, щоб заохотити його до подорожі, але, не знаючи його адреси, мушу послати сей лист на адресу Тов[ариства] ім. Шевченка, через що не маю певності, чи він одбере вчасно того листа і про всяк случай повторю найголовніше в змісті того листа з проханням переказати йому. Вибачте, коли занадто обрідую Вам, але я зважив держатися приказки *gutta cavat lapidem* (крапля пробиває камінь — лат.— О. Д., Р. П.) розуміючи під останнім, звичайно, не Вас, але музикантів, які виявляють таку пасивність в сій безмірно важній справі.

Отже д[обродій] Сластіон² пише мені, що він запрошує д[обродія] Ф. Колесу їхати з залізничного двірця просто до нього (його знає кожний візник у Миргороді), що він урядить йому помешкання й харч, спровадить до Миргорода кобзаря Кравченка³, дасть до розпорядимості д[обродія] Колесси два фонографи і взагалі дасть всяку поміч, яка від нього залежатиме. Просить тільки купити в Львові або Києві валіків і гумових пасиків до його фонографів (система «Cognet» чи «Coquet» — я не розібрав). До Миргорода треба сідати на залізничний поїзд з Києва о 12 ночі і приїжджається до Миргорода в 8^{1/2} ранку.

Сподіваюся, що се все виявить д[обродій] Колесса, що подорож не буде зв'язана з великими трудностями.

Моя адреса на 3 найближчі тижні: Евпаторія, Таврической губ., Приморская санаторія, № 23, а далі знов прошу писати, як давніше, у Київ.

З глибоким поважанням К. Квітка.

Евпаторія, 16 мая 1908 р. (ст. ст.)

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ДОБРОДІЮ

Засилаючи Вам ширу дяку за листи в справі збирання кобзарських мелодій, не можу заховати свого жалю з приводу того, що в тих не замикається відповіді на центральне з моїх запитань: хто саме з галицьких музиків мав би поїхати в трактовану екскурсію? Відсутність сеї відповіді я собі не міг інакше пояснити, як тим, що обговорювати сее питання колективно в засіданні комісії було незручно з огляду на присутність тих членів її, яких здібності мали б бути порівняні; щоб виправити мою помилку, звертаюся цього року з листом вже не до комісії, тільки особисто до Вас, і до того звертаюся вповні приватно і конфіденційно.

В відповіді Етнографічної Комісії говориться тільки, що вона могла б порекомендувати від себе чоловіка з відповідною вправою в тім разі, коли такого не знайдеться в Росії; разом з тим з відповіді Комісії видно, що збирання мелодій і їх списування на ноти мають бути доручені двом різним особам. Через те мушу роз'яснити, по-перше, що я вважаю конечним, щоб той чоловік, який списуватиме мелодії на ноти, чув їх сам *in patiga*, а не з фонографа тільки, і, по-друге, — що я зовсім не становлю так справи, що вона має бути доручена галичанинові тільки в тому разі, коли не знайдеться вправного чоловіка в Російській Україні. Навпаки, після видання «Галицько-руських мелодій» я вважаю д[обродія] Людкевича⁴ за найзначнішого нашого музикального етнографа, і коли б він згодився поїхати в екскурсію, я б віддав йому субсидію без жадного вагання. Коли ж д[обродій] Людкевич не хоче або не може поїхати, то я просив би повідомити мене, хто ще з галичан міг би виконати сее діло, і які дані є за те, що він міг би його виконати гаразд (нагадую, що се діло крайньої трудності). Але в сьому разі, т[о] [е] [с]т[ь], коли буде йти діло не про Людкевича, а про іншу особу, я лишаю за собою свободу вибору межі рекомендованою від Вас особою і іншими особами, напр[иклад], рекомендованими від музикально-етнографічної комісії Московського товариства любителів природознавства, антропології і етнографії.

Отже, коли я вгадав причину, з якої комісія в своїй відповіді не назвала імені того чоловіка, якого вона рекомендує для екскурсії, то дуже прошу висловити мені приватно Ваші міркування з сього приводу і в разі потреби приватно переговорити з тими людьми, яких Ви маєте на увазі. Коли вшануєте мене відповіддю, прошу не обмежуватися голою рекомендацією, але по змозі дати мені поняття про попередню музичну діяльність рекомендованої особи, щоб я міг запевнити жертводавцеві, що ся особа має потрібну для виконання сього трудного завдання практику. В частності, коли б діло доторкнулося д[обродія] Філарета Колесси, дуже просив би призвістити мені, чи займався він записуванням народних мелодій в великому числі (я власне знаю д[обродія] Ф. Колесу тільки як гармонізатора мелодій, записаних його покійним братом⁵ і іншими, і автора теоретичної розправи про ритміку укр[аїнських] пісень, що, розуміється, не дає гарантії доброго записування мелодій; з оригінальних же записів його знаю тільки невеличку скількість мелодій, надрукованих в «Гуцульщині» Шухевича⁶).

Щодо плану екскурсії, маршруту і т[ак]е [і]нше, то про се може зручніше буде мені листуватися безпосередньо з тою особою, яка має поїхати в екскурсію, але якщо є які-небудь причини на те, щоб вияснити се спочатку

з Комісією або з Вами, то можна й так, тільки насамперед необхідно все-таки вяснити, хто саме має поїхати в екскурсію.

З глибоким поважанням *К. Квітка*.

Євпаторія, 26 мая ст[арого]
ст[илію] 1908.

Р. С. Позаяк я не знаю, чи довго пробуду в Євпаторії і куди подамся далі, прошу відповісти знову на адресу Александра Антоновича Карпова (Київ, Большая Подвальная, д. 32, кв. 11), котрий знатиме, де я буду, і перешле мені листа.

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ДОБРОДІЮ!

Ваш останній лист дуже мене засмутив, бо майже відобрав мені надію, що цього року буде щось зроблено в справі записування кобзарських мелодій. З Москви я дістав відповідь, що всі видатніші записувачі народних мелодій вже мають заняття на сее літо і могли б узятися за кобзарів аж на той рік. Той самий лист з Москви, від голови музично-етнографічної комісії Янчука⁷, ще більше переконав мене в тім, що той, хто має записувати кобзарські мелодії, конечно мусить чути кобзарів *in natura*, а не з фонографу тільки. Річ в тім, що, як виявилось з того листа, членами муз[ично]-етнографічної комісії зроблена не одна проба записати співи кобзаря Кравченка, який пробував в Москві, на фонограф, але перевести ці записи на ноти, як запевняє Янчук, нікому з музикантів не вдалося, бо репродукція фонографа виходить зовсім невиразно. І се річ зовсім натуральна, коли прийняти на увагу слабкий старечий голос Кравченка, надмір дрібних мелізм, які ледве-ледве можна почути і розчленити навіть слухаючи самого кобзаря, і дуже тихий голос кобзи.

Може, якби набути дорожчий фонограф, то вийшло б трохи виразніше, але, як я довідався від репрезентанта торговельної фірми, фонограф, яким вони самі записують співи різних знаменитостей для виготовлювання пластинок на продаж, коштує 9 тисяч рублів. Розуміється, про такий фонограф нема чого нам і мріяти, а такий, яким може розпоряджувати д[обродій] Роздольський⁸, певне не буде кращий, ніж ті, яким користувался московські етнографи.

Хочу зробити ще одну пробу улаштувати діло. Я не знаю, з яких причин д[обродій] Ф. Колесса відмовляється поїхати в екскурсію, але коли причиною є боязнь невігод, зв'язаних з подорожуванням і небезпечних для здоров'я, то мушу пояснити, що подорожування можна б було звести до мінімуму, а саме: поїхати на один місяць до Миргорода, Полтавської губернії, не спиняючись навіть у Києві, і пробувши там цілий місяць, вернутися назад. Щонайбільше, прийшлося б, може, проїхати до Сорочинців, Миргородського повіту, і то в тім лише разі, коли Кравченко, який має домілку в Сорочинцях, не міг би через старечу недугу приїхати до Миргорода. Але Кравченко ще торік робив дуже великі подорожі. Коли б д[обродію] Колессі вдалося записати репертуар одного тільки Кравченка, я б уважав, що кошти екскурсії оплатилися. Один репертуар Кравченка може зайняти цілий місяць роботи, але в околиці Миргорода є ще інші кобзарі, яких можна було б викликати до Миргорода. Окрім того, сам д[обродій] Сластіон, який мешкає в Миргороді, знає багато історичних дум, яких він навчився від кобзаря, нині вже покійного, і люди кажуть, що він співає їх зовсім в стилі. Нарешті у д[обродія] Сластіона є 2 фонографи з валиками, на яких списані думи ще одного з кобзарів. Отож повторюю,

можна обмежитися цього року самим Миргородом, і там буде стільки праці, що займе цілі вакації, бо списати кожную думу — діло принаймні цілого дня.

Будьте ласкаві, побалакайте з д[обродієм] Ф. Колессою і спробуйте його переконати поїхати до Миргорода, переказавши йому виложені в сьому листі доводи або просто передавши йому сього листа. Думаю, що якби д[обродій] Колесса захотів мати подрібніші інформації про Миргород скоріше із першого джерела, він міг би безпосередньо удатися до Афанасія Георгієвича Сластіона, преподавателя художественно-промышленного училища имени Гоголя в г. Миргороде, Полтавской губ. (се досить точна адреса). Добр[одій] Сластіон, як можна судити з його листа до мене, відноситься до сього діла з великим ентузіазмом і напевне зробить все можливе, щоб допомогти д[обродієві] Колессі.

Прошу адресувати відповідь у Київ (Большая Подвальная, д. 32, кв. 11, Александру Антоновичу Карпову для мене).

З правдивим поважанням *К. Квітка*.

Євпаторія, 5 іюля ст. ст. 1908.

ПРИМІТКИ

¹ Колесса Філарет Михайлович (1871—1947) — видатний український фольклорист, музикознавець, композитор, літературознавець.

² Сластіон Опанас Георгійович (1855—1933) — український художник, мистецтвознавець та етнограф.

³ Кравченко Михайло Степанович (1858—1917) — український кобзар.

⁴ Людкевич Станіслав Пилипович (нар. 1879) — видатний український композитор, педагог, музикознавець.

⁵ Йдеться про Колессу Івана Михайловича (1864—1898) — українського фольклориста і етнографа.

⁶ Шухевич Володимир Осипович (1850—1915) — український етнограф і громадський діяч.

⁷ Янчук Микола Андрійович (1859—1921) — український, російський та білоруський етнограф, фольклорист і письменник.

⁸ Роздольський Осип Іванович (1872—1945) — український фольклорист і перекладач.

НА ДОПОМОГУ ХУДОЖНІЙ САМОДІЯЛЬНОСТІ

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ

Нові записи кореспондентів журналу. Підготовка до друку та вступна замітка Л. І. Яценка (м. Київ)

Записи народних пісень, які ми нижче публікуємо, надіслали нам переважно збірці-аматори з різних областей України: керівник художньої самодіяльності при Будинку відпочинку ім. XX з'їзду КПРС М. П. Музика (м. Житомир), викладач Дрогобицького педагогічного інституту С. І. Стельмащук, вчитель-пенсіонер С. І. Турик з м. Кременця на Тернопільщині, вчитель-пенсіонер М. А. Мишастий з с. Бланстової, Менського р-ну на Чернігівщині та ін.

Далеко не всі з народних пісень, які живуть у побуті, становлять репертуарний інтерес і можуть бути використані в концертному виконанні. З багатьох надісланих нам зразків для публікації в журналі ми відібрали найкраще, найсамобутніше. Сподіваємось, що добірка пісень стане в пригоді гурткам художньої самодіяльності.

ГЕЙ, У НАШОМУ СЕЛІ

Ходою
Один

Гей, у на-шо-му се-лі сла-ві,

Група
хлоп-ці

сла-ві хлопці мо-ло-ді!

Всі

Гей, у на-шо-му се-лі сла-ві,

сла-ві хлопці мо-ло-ді!

Гей, у нашому селі
Славні, славні хлопці — молоді! (2)
Славні, хлопці — молоді
Ведуть, ведуть коней до води. (2)
Ведуть коней до води
За шов... за шовкові поводи. (2)
Ой на горі криниця —
Там хо..., там холодна водиця. (2)
Ой там орел воду пив,
Що не... що не випив — сколотив. (2)

Що не випив — сколотив,
Козак, козак дівку полюбив. (2)
Вітер дуба хитає —
Козак, козак в дівки питає: (2)
«Ой дівчино, чия ти,
Чи вий... чи вийдеш ти гуляти?» (2)
«Нашо тобі — чия я,
Як вий... як вийдеш ти — вийду я». (2)
Вони стрілись не змогли,
Розлу... розлучили вороги. (2)

Записав 1965 року М. П. Музика від Д. С. Бергилевича — слюсаря тваринницьких ферм Гардниського радгоспу, Андрушівського р-ну на Житомирщині.

ОЙ ІХАЛИ ХЛОПЦІ

Ходою
Один

Ой і-ха-ли хлоп-ці з на-шо-го се-ля, всі во-ни спі-ва-ли:

Всі

„Прощай, Вкраї-на!“ Всі во-ни спі-ва-ли: „Прощай, Вкраї-на!“

Ой іхали хлопці з нашого села,
Всі вони співали: «Прощай, Україно!» (2)
Тільки один Вася стиха розмовляв,
Більшким платочком сльози витирив... (2)

«Жалко мені, жалко свої України,
А ще лучче жалко дівки Галини. (2)
Ой ти, Галю, Галю, ой ти не тужи —
Я буду служити, а ти мене жди». (2)

Записав 1965 року М. П. Музика від С. П. Дембовської — робітниці заготівельного цеху Хмельницької взуттєвої фабрики.

ЧОГОСЬ МЕНІ СУМНО

Помірно
Одна

Чо-гось ме-ні сум-но, чо-гось ме-ні див-но

Всі

у-же тре-тій ве-чір ми-ло-го не вид-но.

Чогось мені сумно,
Чогось мені дивно:
Уже третій вечір
Многого не видно. (2)

Не видно, не видно,
Та й не завидати —
Повів до Дунаю
Коня напувати. (2)

Повів до Дунаю
Коня напувати —
На жовтім пісочку
Два слідоочки знати. (2)

Ой перший слідоочок
Коня вороного,
А другий слідоочок
Миленького мого. (2)

Піду я в садочок
Вирву я листочок,
Прикрою, пристелю
Милого слідоочок. (2)

Щоб того слідоочка
Гуси не топтали,
Щоб мого милого
Інші не кохали. (2)

Гуси не топтали,
Люди не ходили,
Щоб мого милого
Інші не любили. (2)

Записав 1965 року М. П. Музика від Л. О. Суздальцевої, робітниці Даринського шовкового комбінату.

СТОЇТЬ ГОРА, ГОРА

Широко

Сто- іть го- ра го- ра го- ра ви- со- ка я.
 ой да на тій го- рі чо- ти- ри со- ко- па

Стоїть гора, гора,
 Гора високая,
 Ой да на тій горі (2)
 Чотири сокола.

Чотири сокола
 Двома рядочкамн...
 Стояла дівчина (2)
 З карими очками.

Стояла дівчина
 З карими очками,
 Ляглася слізюньки (2)
 Двома струмочками.

Стояла дівчина,
 А під нею вода...
 Поїхав миленький. (2)
 Да й не сказав, куда.

Записав 1965 року С. М. Музиченко від М. Драник та О. Кобець з с. Монастирища, Ніжинського р-ну, Чернігівської обл.

ОЙ ДІВЧИНО, ЗВІДКИ ЙДЕШ

Рухливо

Ой дів-чи-но, звід-ки йдеш, та ска-жи, що ти не-сеш?
 Чи до міс-та ти ко-ди-ла що ти в ко-шик на-по-жи-ла?
 Не-су грушки слив-ки, слив-ки слив-ки
 щоб лю-би-ли па-руб-ки, щоб лю-би-ли па-руб-ки

— Ой дівчино, звідки йдеш,
 Та скажи, що ти несеш?
 Чи до міста ти ходила,
 Що ти в кошик наложила?

— Несу грушки і сливки,
 І сливки, і сливки,
 Щоб любили парубки,
 Щоб любили парубки.

— Ой дівчино, чия ти,
 Та як тебе назвати?
 Чи ти Гандая, чи Явдоха —
 Полюби мене хоч троха!

— А мене звуть Гануся,
 Гануся, Гануся,
 До всіх хлопців сміюся,
 До всіх хлопців сміюся.

Записав С. І. Стельмашук від П. І. Стельмашука в с. Скородинцях, Чортківського р-ну, Тернопільської обл.

ОЙ ЗГАДАЙ ЖЕ, МІЙ МИЛЕНЬКИЙ

Жваво

Ой зга-дай-же, мій ми-лень-кий. як го-бу-ло зра-зу,
 як ти ме-не ці-лу-вав ко-ло пе-ре-па-зу

Ой згадай же, мій миленький, як то було зразу,
 Як ти мене цілував коло перелазу.
 Як ти мене цілував, до мене тулився,
 Як ти мені все казав, що будеш женився.
 Прийди, прийди, мій миленький, звечора, не пізно,
 Ходи, сядеш коло мене, поки не завізно.
 Ходи, сядеш коло мене, будем говорити,
 Будеш своє біле личко до мого тулити.
 Ой з-за хмари місяченько, з-за хмари, з-за хмари;
 Казав милий, що прибуде — мати не пускає.
 Чорна хмара розійдеться, місяченько вийде,
 Його мати ляже спати — він до мене прийде.

Записав 1964 року С. І. Турник від М. Д. Савелюк-Цимбалюк в м. Кременці, Тернопільської обл.

ОЙ ВИЙТЕСЯ, ОГІРОЧКИ

Жваво

Ой вий-те-ся, о-гі-роч-ки, та взв-ле-чи
 пу-пя-ноч-ки Грай, жучку, грай, - тут то-бі край!

Ой вийтеся, огірочки,
 Та в зелені пуп'яночки.
 Приспів:
 Грай, жучку, грай,
 Тут тобі край!
 Ходить жучок по долині,
 А жучиха — по драбині.
 Приспів.

Хіба, жучку, писку не маєш,
 Що ти так нам вже не граєш?
 Приспів.
 Жучок плаче у болоті,
 Дівки скачуть у золоті.
 Приспів.

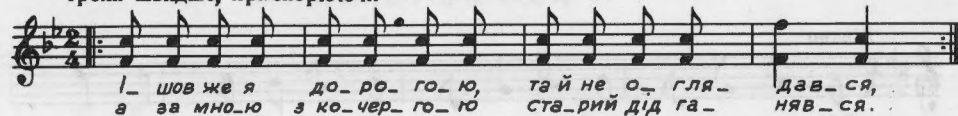
Записав М. А. Мишастий від групи жінок у с. Блястовій, Менського р-ну, Чернігівської обл.

ШОВ ЖЕ Я ДОРОГОЮ

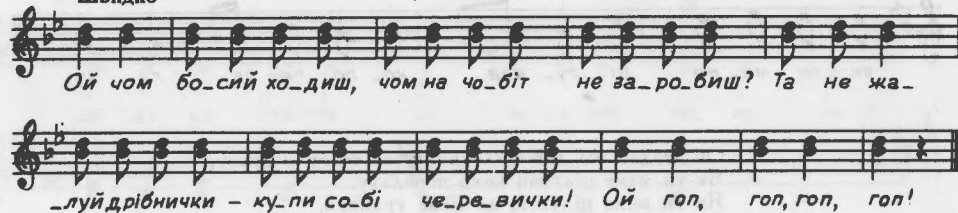
Широко, повагом

І-шов же я до-ро-го-ю, тай не о-гля-дав-ся,
 а за мно-ю з ко-чер-го-ю ста-вий дід га-нав-ся.

Трохи швидше, прискорюючи

Швидко

Ішов же я дорогою,
Та й не оглядався,
А за мною з кочергою
Старий дід ганявся.

Приспів:

Ой чом босий ходиш,
Чом на чобіт не заробиш?
Та не жалуй дрібнички —
Купи собі черевички!
Ой гоп, гоп, гоп, гоп!

(2)

Ішов же я дорогою,
Та й у ямку впав;
Любив же я чорняву,
Та біляву взяв.

(2)

Приспів.

Записав С. І. Стельмашук від гурту хлопців
у с. Скородинцях, Чортківського р-ну, Тернопіль-
ської обл.

ЗАХОТИЛА СТАРА БАБА

Жваво, насмішувато

Один

Захотіла стара баба
Курчєнята пасти,—
Сама сіла під вербою
Куделицю прясти.

Приспів:

Ціп, ціп,
Цю-ру, ру-ру,
Ціп, (ціп), ціп, (ціп),
Цю-ру, ру-ру,
Сама сіла під вербою
Куделицю прясти.

Стала хмара наступати
Став дощ накрапати;
Стала баба курчєнята
В хату заганяти.

Приспів.

На однеє спотикнулась,
На другеє впала,
А на третє наступила,
Зовсім розтоптала.

Приспів.

Ой, приходить дід із поля
Та в баби й питає:
— Ой, де ж наші курчєнята,
Чогось їх немає...

Приспів.

— Ох, не було їх, не було,
Ох, вже і не буде...
Десь на наші курчєнята
Наврочили люди...

Приспів.

Ох, як вийняв дід із воза
Тую запритику,—
Побив бабі усі ребра,
Ще й до того — пику.

Приспів.

— Ой, щоб тобі, старий діду,
Голова облізла,
Як ти ж мене попобив —
На піч рачки лізла...

Приспів.

Записав 1965 р. М. П. Музика від Є. Н. Мель-
ничук, техробітницї Пінцївської середньої школи,
Новоград-Волинського р-ну на Житомирщині.

САДОМ, САДОМ, КУМАСЕНЬКО

Швиденько

Чоловік

Жінка

Для закінчення

Трохи повільніше

Двоє

Жінка

Садом, садом, кумасенько,
А я за тобою,
Постоїмо, кумасенько,
Удвох із тобою.

Приспів:

— Ой біда, ой біда —
Я й забув, що ти кума!
— Ой лихо, що за глум —
Я й забула, що ти кум!

Згадай, згадай, кумасенько,
Що ти обіцяла
Біля тої криниченьки,
Де ти воду брала.

Приспів.

Кажуть баби, кажуть діди,
Кажуть старі люди,
А хто куму любить буде —
Гріх великий буде.

Приспів.

Записав Л. І. Яценко від кобзаря Н. І. Прудко-
го з м. Черкас. Пісню найкраще виконувати мі-
шаним дуєтом.

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ

УКРАЇНСЬКІ ДУМИ У ФРАНЦІЇ¹

— Щодо мене — то я — козак!

Ці слова належать видатному французькому письменникові Просперу Меріме, у творчості якого багато героїв виступають такими ж активними і енергійними людьми, як і козак.

Що привело письменника до такого освідчення? Романтика...? Екзотика...? Боплан з своїм описом України? Чи може «Тарас Бульба» Гоголя або Хмельницький, про якого з захопленням писав у свій час Меріме?

Певно все разом, але в основі всього, мабуть, були спільні традиційні прагнення до волі і незалежності, характерні для французького народу і «козацької нації», творця багатьох пісень і героїчних дум. На цьому ґрунті, очевидно, і складалася найкраща риса традицій французько-українських культурних взаємин.

Зацікавлення українською історією і поезією у французького народу можна сказати давні, як давніми є і українсько-французькі зв'язки, що на різних етапах життя, відповідно до історичних ситуацій, мали різний зміст і форму.

Не будемо звертатися до часів Київської Русі, коли дочка князя Ярослава Мудрого — Анна була дружиною короля і королевою Франції і коли зв'язки між Києвом і Парижем були досить жвавіми. Почнемо розмову про ті часи, коли у Парижі з'явилися рутенці-українці, а країну, звідки вони прибували, французи називали Рутенією-Україною.

Ще в XIV ст. молоді люди з Києва і взагалі з України, жадібні до книг, навчання, відправлялися до Парижа, щоб там удосконалити свої знання, свій науковий цenz. Українські студенти зустрічаються в списках ліценціатів і магістрів Сорбонни починаючи з середини XIV ст. Порівнюючи недавно у різних закордонних виданнях було опубліковано списки цих студентів і деякі документи про їх діяльність у стінах Сорбонни. З них довідуємося, що один з документів, відправлений з Сорбонни у Рим 1353 року, підписали «Magister Petrus Cordovan et socius eius de Ruthenia» («Магістр Петро Кордован і товариш його з Рутенії»), що у 1398 р. у Сорбонні перебував наш земляк «Герман Вілевич, ліценціат мов і бакалавр рутенської нації з Києва», а в 1391 р. Іван з Рутенії (Johannes de Ruthenia) подав петицію ректору і просив допустити до магістратури².

Ще в 1369 р. він був студентом Сорбонни. У наступних роках тут зустрічаються десятки імен українців, серед них — «Самійло Лінкевич — рутенської нації», «Іван Тінкевич — рутенської нації з Києва», «Адріан Загорикус — русинської нації з України» («natione ruthene de Ucraina») та інші. Вони не тільки училися в Парижі, а й несли туди рідну пісню і слово.

Перші відгуки про українських козаків і їх військові подвиги пролунали у Франції в другій половині XVI ст. Тоді вже був між Парижем і Січчю живий контакт. Є відомості, що в 1572 р. козацькі частини воювали разом з французами проти Іспанії. У 1594 році французький посол у Царгороді зробив опис життя «славнозвісної відважної козацької нації» і послав до короля, а в 1595 р. в Ліоні виходить перша книга французькою мовою про перемоги козаків у боротьбі з турками й татарами³.

Велике зацікавлення у Франції до України і її культури проявляється у XVII ст., коли слава про вільнолюбиву «націю козаків» у зв'язку з визвольною війною 1648 року набуває широкого розголосу в Європі і за її межами.

У середині XVII ст. з'являються досить ґрунтовні розвідки французьких авторів

про Україну, і серед них — найпопулярніша тоді книга інженера Боплана «Опис України...»⁴ (Руан, 1650), яку потім багато разів перевидували мовами народів Європи⁵. Опираючись на цю книгу, писали про Україну англійці, німці, іспанці, італійці та інші народи.

У історичних розвідках і літературних творах французьких авторів XVII—XVIII ст. мало знайдемо згадок про українську пісню і музичну культуру народу, але в них майже у всіх з великою симпатією говориться про козаків, «козацьку націю» і її бурхливу історію, у вирі якої творився героїчний епос — думи, які, цілком можливо, були відомі у Франції ще у XVII ст. За це, принаймні, промовляє такий факт. У 1677 році з Царгороду французький посол Нуантель відправив на королівські галери шістьох українських козаків, які втекли з турецької неволі і попросили притулку у французькому посольстві. Оці шість невільників — як писав посол, — були козацькими старшинами на Україні. Вони потрапили в полон до татар і прохали мене їх викупити, кажучи, що воліють бути на галерах християнського короля, де принаймні не будуть їх переслідувати хоча б за віру» (лист до Кольберга від 2 квітня 1677 р.). Посол відправив козаків уже як французьких невільників, на королівські галери, де вони працювали разом з іншими купленими рабами. Тут з ними зустрівся королівський капудин (монах) Аїрі де Монбаз і був дуже здивований коли довідався, що ці освічені козак розмовляють латинською мовою, твердо тримаються своїх патріотичних переконань і віри; «вони міцні тілом, гарні, хоч не завжди слухняні, бо звикли до вільного життя».

Становище невільників було настільки важким, що навіть монах, який вів духовну опіку над ними, змушений був повідомити королівському двору: «невільники ці утримуються жорстоко й несправедливо, як відносно господа бога, так і вашого міністерства». Вражений твердістю патріотичних почуттів, освіченістю козаків капудин у листах навіть запропонував відмовитися від думки повернути козаків у католицьку віру, бо було б безчесно так поступати з людьми, яких не зломив навіть турецька неволя. Капудин зачарував також козацькі пісні «м'які й дзвінкі, але сумні. З їх перекладу я дізнався, — пише він у одному з листів до королівського двору, — що зміст цих пісень — війни з турками й татарами, котрі ніколи не припинюються на Україні».

Конкретно про українські думи у Франції почали говорити на початку XIX ст., в добу розквіту романтизму. Українська пісня на початку XIX ст. була високо оцінена поруч з творчістю південних слов'ян і російського народу. Про неї заговорили у Франції після появи перших збірок українського фольклору, виданих М. Цертелєвим, М. Максимовичем і Вацлавом з Олеська. Ідеї романтизму у Франції проросли живими паростками дещо пізніше, як у Англії та Німеччині, однак вони мали тут ближчих по духу попередників — просвітителів, з їх закликами повороту людини до природи. Народна поезія в ті часи вивчалася і трактувалася як частина загальної і великої проблеми незалежності народів.

У боротьбі проти класицизму, прогресивні французькі літератори, письменники віддають пошану не тільки поезії свого народу, а й сусідніх, зокрема слов'янських, яким вони співчували у їх визвольній боротьбі. А ця боротьба найкраще відображалася в народній пісні, думі.

Першими привернули увагу європейських народів пісні сербів, перекладені німецькою мовою Тальві⁶. Згодом їх видали французькою мовою⁷. З приводу виходу цих пісень з'явилася тоді чимало схвальних статей і рецензій, авторами яких були провідні учені й письменники Європи, серед яких зустрічаємо й ім'я В. Гете. Сербськими піснями захоплювались Гердер, Грімм, Гумбольдт, Вальтер Скотт.

Коли слідом за сербськими піснями предметом обговорення в Англії, Франції, Німеччині стали українські й російські⁸ пісні й думи, їх співставляли з поетичною творчістю південних слов'ян. На початку XIX ст. серйозною перешкодою для української пісні і її «походу» в Європу була відсутність добротних збірок пісень і дум. Французькою, німецькою мовами українські пісні перекладалися з російських збірок кінця XVIII ст. (пісня «Ой гай, гай, гай зелененький» — французькою мовою) або ж безпосередньо з уст українських співаків (пісня «Іхав козак за Дунай» — німецькою і французькою мовами). У літературі говорилося про пісенне багатство української нації, але до французького читача ці багатства не доходили, особливо мало знали у Франції про український епос. Перша збірка дум «Опыт собрания малороссийских песен», видана М. Цертелєвим, в Європі не набрала популярності. Про українські пісні і думи в Англії та Франції заговорили тільки після появи збірок М. Максимовича («Українське народ-

⁴ Beauplan, Guillaume le Vasseur... Description de l'Ukraine... Rouen, 1650.

⁵ Англійською мовою — 1706, німецькою — 1780, польською — 1822, російською — 1832.

⁶ Volkslieder der Serben, übersetzt von Talvi, Halle, 1825.

⁷ Chantes populaires des Serviens recueillis parvuk Stephanovitch et traduits d'après Talvi, p. 1834.

⁸ Перша збірка російських пісень німецькою мовою: P. V. Gote. Stimmen des russischer Volks in Liedern, Stuttgart, 1828.

¹ Автор висловлює найщирішу подяку М. М. Греську за допомогу при вивченні французьких джерел, що стосуються даної теми.

² У Сорбонні тоді давали 2 наукові ступені: ліценціат і магістр, що дорівнювало кандидату і доктору наук.

³ Ще до цього Блез де Віжнер видав у 1573 р. в Парижі роботу «Опис польського королівства і сусідніх з нею країн», у якій говорить і про Україну та козаків.

ные песни», М., 1834, «Сборник украинских песен», К., 1849) Вацлава з Олеська («Пісні польські і руські», Л., 1833) та збірок Жеготи Паулі.

К. Грушевська у своїй статті «Українські думи у французьких перекладах»⁹, розглядаючи переклади лише трьох авторів (А. Рамбо, О. Ходзько і А. Мільєна), робить висновок, що у Франції видання М. Максимовича були непомічені і про українські думи заговорили тільки в другій половині XIX ст. Автор статті просто не мав у своєму розпорядженні тих багатьох французьких видань, які маємо тепер ми. Справді, у перших статтях про слов'янську народну поезію у французьких виданнях українську пісню оцінюють хоч і високо, але досить-таки загально. Невідомий автор у статті «Народна поезія слов'ян»¹⁰, яку французький журнал передрукував у 1837 р. з американського журналу «North American Review», не обмежує себе в діфамбах слов'янської поезії. «Це геніально прості квіти, які здуває подих цивілізації»; «Їхня чистота викликає подив народів»; «Це є виняткова спадщина, яка для окремих народів творить єдиний титул його імені, єдину справжню національну хартию» (стор. 33). Опіраючись на дослідження Шафарика, автор з пієтетом говорить про творчі здібності слов'ян. На відміну від німецької сентиментальності — слов'янська муза, на думку автора, характеризується ніжністю, чистотою почуттів, поетичністю вислову. «Лірична поезія притамаєна слов'янській крові»; «вся раса слов'ян є поетом» (стор. 37). Про українську пісню, з якою автор ознайомився, у збірниках Вацлава з Олеська і Жеготи Паулі, говориться в такому ж плані, при чому в поетичній простоті їй надається перевагу над сербською.

Конкретну характеристику української народної поезії подано у книзі «Польща», яка з'явилася в Парижі 1840 року¹¹. Загальні міркування про зв'язок народних пісень з історією тут уже підкріплено перекладом окремих пісень (тут вперше надрукована французькою мовою «Чайка»; передано зміст пісні «Стоїть явір над водою» та подано зразки обрядових пісень — щедрівок, колядок). За А. Совінським викладена характеристика музики українських народних пісень. Але про думи не говориться нічого. Не згадують про них і в кількох статтях про історію українських козаків, що друкувалися французькою мовою на початку XIX ст.¹² Звістки про цей жанр з'явилися у французьких виданнях 1835 року і, мабуть, першою, була рецензія невідомого автора на збірку І. Срезневського «Запорожская старина» (1833 р.)¹³. Автором цієї рецензії міг бути М. Чайковський. У французькому літературному світі ця маленька згадка лишилася також непомітною. Конкретніше про думи заговорили тільки в 40-х роках, коли з'явилися і перші переклади українського епосу французькою мовою. В ці роки зацікавлення французького громадянства українською культурою, мовою і фольклором значно підсилюють польські емігранти, що з'явилися в Парижі та інших містах після невдалого польського повстання 1831 року. Перші докладні французькі статті про українські думи ґрунтувалися на матеріалах польських письменників та літературознавців. Такою була й стаття «Козацькі пісні України», в якій було надруковано повний переклад думи про трьох братів Азовських. Історія цієї розвідки досить цікава. У 1837 році у Вільно з'явився книга М. Грабовського «Literatura i krytyka», в якій надруковано дослідження автора про українські пісні і думи у зв'язку з виходом у світ збірки «Украинские песни» (1834) М. Максимовича.

Користуючись книгою М. Грабовського, невідомий автор¹⁴, який підписався ініціалами Й. Г. (J. G.), опублікував у лондонському журналі «Міжнародний кварталний огляд»¹⁵ велику статтю «Історія козацької літератури. Козацькі пісні». Через п'ять років (у 1845 р.) з деякими змінами цю статтю п. з. «Козацькі пісні України» передрукував популярний французький журнал «Британський огляд»¹⁶ з вказівкою на англійське першоджерело. Стаття написана з теплим почуттям і прихильністю до «козацької нації» та її пісень і дум. Так, саме дум, бо в ній вперше французькому читачеві подаються відомості про українські думи, які ілюстровані перекладами та перекладом змісту таких епічних творів, як «Повстання Наливайка» («Ой на нашій славній Україні»), «Похід на поляків», «Смерть Свирговського», «Брати Азовські». Автор статті розглядає як думи також пісні про Морозенка — «Ой на горі огонь горить», «Гомін, гомін по діброві» та ін., але це було непорозуміння, яке тоді часто траплялося як наслідок необізнаності з жанровими прикметами українських дум. Не ставалося тоді ще питання й про підробку деяких дум.

У статті спочатку подані відомості про історію України, козаків, їх взаємини з тур-

⁹ Записки наукового товариства ім. Шевченка, т. 99, ч. I.

¹⁰ Poesie populaire des nations slaves, «Revue Britannique», 1837, 4 serie, tome 7-e, 33-elivrasion, janvier, стор. 33—58. Можливо, що автором цієї статті був Боурінг.

¹¹ Pologne par M. Charles Forster..., Paris, 1840.

¹² Велика розвідка «Les Losaques», надрукована в журналі «Revue Britannique...», 1840, т. I, стор. 139—165.

¹³ «La Revue du Nord», 1835, juillet.

¹⁴ М. М. Гресько висловлює здогадку, що за цими ініціалами криється польський емігрант Я. Гулуд.

¹⁵ The Foreign Quarterly Review, London, 1840, t. 26.

¹⁶ La Revue Britannique, Paris, 1845.

кам і Польщею, а у зв'язку з цим дається огляд пісень і дум, переважно історичного змісту. Посилаючись на Максимовича, автор застерігає, що пісні і думи треба розрізняти, бо думи є справжній епос, носіями і виконавцями яких є професійні кобзарі-бандуристи, «українські барди, менестрелі чи радше рапсоди», яких тепер стає все менше і менше. Головними жанровими ознаками думи виділяються такі прикмети, як епічний склад, нерівноскладовість вірша, історичний сюжет. Але перекладач, очевидно, всього цього докладно собі не уявив, оскільки названі думи перекладаються майже прозою, за винятком думи про трьох братів Азовських, яка перекладена напіввіршованою прозою.

У перекладі не збережено ні характеру віршування, ні стилістики й образності української думи, але більш-менш точно передано її зміст. Та це й зрозуміло, адже усі переклади зроблені з англійських перекладів, а ті в свою чергу — з польських. На цьому довгому шляху дума про трьох братів Азовських втратила багато своїх прекрасних рис. Але і в такому вигляді вона викликала захоплення. Англійські й французькі джерела писали, що це твір, який з величезним задоволенням будуть читати без огляду на час і місце, тобто завжди й у всіх народів. Що ж до художньої цінності дум, то і англійський, і французький перекладачі висловлюють жаль, що не можуть передати красу й багатства думок оригіналу, бо це, мовляв, можуть відчутти і зрозуміти тільки ті, хто знає співучу українську мову. Що ж до жанру дум, то подібного явища, як підкреслено в кінці статті, в Європі немає.

Такий вигляд мали перші переклади українських дум у Франції та інформації про їх жанрові прикмети¹⁷. Погоджуючись з висновками англійських видань, які в багатьох питаннях відходили від поглядів і оцінок М. Грабовського, французькі джерела 40-х років XIX ст. характеризують українські думи як «найоригінальніший і найбагатший жанр слов'янського фольклору».

У 50—60-х роках велике зацікавлення Україною, її історією та історичною піснею виявляє Проспер Меріме, але на думи цей визначний письменник не звернув особливої уваги, хоч захоплювався козацькою «військовою республікою», походами і відвагою козаків, які займають так багато місця в українському епосі.

Ускладнення відносин Росії з Францією відбилися й на тому, що вихід «Записок о Южной Руси» П. Куліша, де були опубліковані записи кращих українських дум, був майже не помічений французькими письменниками, ученими й видавцями. На цю книгу з'явилася дві невеликі рецензії¹⁸, і то в періодичних виданнях 1860 року, тобто через чотири роки після появи у світ українських книг.

У 1874 році сталося кілька подій, що мали досить сильний і позитивний вплив на зацікавлення українськими піснями і думами в Європі, а в тому числі й у Франції. Цього року в Києві відбувся Третій археологічний з'їзд, на якому були присутні визначні учені Європи. Офіційними представниками від Франції були Альфред Рамбо (1842—1905), учений ліберального напрямку, професор Сорбонни, а згодом — міністр освіти Франції, та Луї Леже (L. Legey, 1843—1923), основоположник французької наукової славістики, професор багатьох вищих навчальних закладів, а з 1884 р. — керівник кафедри славістики в «Коллеж де Франс». Обидва вони належали до тієї категорії людей, що чесно служили правді в науці, співчували народам Європи у їх прагненнях до незалежності. Щодо України, то обидва захоплювалися її народом, історією і фольклором.

До з'їзду в Києві вийшли «Исторические песни малорусского народа», підготовлені М. Драгомановим та В. Антоновичем і «Чумацкие народные песни» І. Рудченка. Обидві книги як на ті часи були підготовлені солідно і викликали зацікавлення в Європі.

Та найбільшою сенсацією для присутніх учених був виступ на з'їзді кобзаря Остапа Вересая. В освітленому ліхтарями університетському саду цей боляр XIX ст. проспівав народні думи, сатиричні пісні та псалми і сказав присутнім про український епос, мабуть, більше, ніж учені, що виступали на з'їзді з своїми рефератами¹⁹. Про виступ українського кобзаря і думи заговорила тоді вся європейська преса, літературна і наукова громадськість, а Вересая називали останнім «великим бардом Малоросії», нащадком древніх болярів. Великий народний митець своїми думами зачарував усіх, в тому числі й Рамбо, який, повернувшись до Франції, публікує кілька розгорнутих рецензій на книжки

¹⁷ У 40-х роках XIX ст. більше перекладів українських дум на французьку мову не було. Згадує про цей жанр Є. Ховцький у статті «Порівняльне дослідження слов'янських мов і діалектів», що друкувалося в паризькому журналі «Revue independante», 1847, т. X. Боденштедт у своїх спогадах розповідає, що польський поет Лада Заблоцький, який був засланий на Кавказ і разом з українськими письменниками допомагав йому у Тбілісі в 1844 р. готувати німецькі переклади, тоді ж зробив переклад «Поетичної України» на французьку мову. На обкладинці збірки поезій Ладі Заблоцького, що вийшла в 1845 році, подано оголошення, що ця книжка («Chants populaires de l'Ukraine») вийде в 1845 р. в Парижі, але подальшої долі її ми не знаємо. В ній мали бути переклади на французьку мову тих же дум, що й у «Поетичній Україні» Боденштедта.

¹⁸ La Revue Française, 1860. La Revue Contemporaine, 1860, стор. 211.

¹⁹ О. Ф. Міллер читав на з'їзді реферат «Великорусские былины и малорусские думы», а П. Житецький — загальний реферат про думи.

В. Антоновича і М. Драгоманова та І. Рудченка²⁰. Вони послужили основою для написання української частини великої книги, що з'явилася в 1876 р. під заголовком «Епічна Русь»²¹. Ця частина книги має заголовок «Малоросійський епос» («L'Épopée Petite-Russienne»), але фактично в ній окрім дум розглядаються також історичні та чумацькі народні пісні (за збірками В. Антоновича і Драгоманова, І. Рудченка, П. Куліша, П. Чубинського, О. Русова та М. Лисенка).

«Український епос» Рамбо — перша велика розвідка французького автора, що з'явилася як наслідок вивчення ґрунтовно складених друкованих джерел і вражень іноземця від тих живих картин єднання народної миття — виконавця дум і слухачів. Рамбо двічі слухав Вересая. «Гомера в українському селянському костюмі», у якого з обличчя, як пише він, «світяться благородство й змістовність», — і обидва рази був вражений величезною силою таланту народної миття та глибокою красою балад (так він називає українські думи). Докладно подаючи біографію Вересая, Рамбо зупиняється звагалі на кобзарській традиції в історії України, згадує інших кобзарів, і неодноразово підкреслює, що ці «рапсоди степу» мають великий вплив на слухачів. Треба було бачити, як сприймають співця не тільки селяни, а й інтелігенція.

Його дивує, як ці нащадки древніх Боянів тримають у пам'яті міради (myriades) віршів і це тоді, коли їх у XIX столітті російські правителі не величають, як колись величали Боянів, а на кожному кроці переслідують. Тому, як пише Рамбо, Остап Вересай перед тим як співати пісню про Правду і Кривду — делікатно перепрошував «панську аудиторію» археологічного з'їзду, бо «може комусь здатися не так... то хай вибачає». Не зважаючи на те, що в пісні фігурують абстрактні поняття (Правда, Кривда), пісня ця, звертає увагу Рамбо, звучить дуже реально, має великий вплив на слухачів, особливо на селі, де соціальна несправедливість надто явна. Селяни, почувши таку пісню, неодмінно задумуються над своїм становищем і тут же ставлять перед собою питання, чи не кинути і їм панське поле. Особливе значення ця пісня мала, коли ще було Запоріжжя, куди селяни тікали від Кривди. Кобзарі, як народні співці, збуджують свідомість народу і в цьому велике їх суспільне значення (стор. 445—7). Звагалі Дума і Пісня в суспільному житті України має велике значення, тому то козаки часто носили поруч зброї — кобзу. На підтвердження цього він подає думу про смерть козака в полі на могилі і прощання його з бандурою та згадав про народні малюнки козака Мамає.

Користуючися дослідженнями М. Лисенка про О. Вересая, він описує кобзу і принцип гри на ній, при чому додає від себе, що бандура — прекрасний інструмент, її звуки дуже ніжні і найкраще надаються до акомпанування при виконанні дум, в яких дуже важливе змістове навантаження несе поетичне слово. Благородний, чистий і ніжний звук бандури не приглушує слова, а тільки підсилює його зміст.

Про зміст і художні прикмети українських дум Рамбо дуже високої думки і свої переконання та враження намагається передати французькому читачеві то шляхом опису жанрових ознак цих українських балад (так іноді називав думи), то шляхом співставлення їх з аналогічними явищами у інших народів Європи. Думи він ділить на дві групи — про боротьбу з татарами і про боротьбу з поляками — і з усіх найвище підносить «Федора безрідного», думу про Хмельницького і Барабаша, «Марусю Богуславку».

У монографії подано переказ змісту десяти українських дум. Рамбо не мав на увазі дати художній переказ, він хотів відтворити основний зміст епічних творів і встановити їх зв'язок з історією та соціально-політичним життям народу, надати читачам у науково-популярній формі все те, про що довідався із книг, і з життя народу та його співців, — як він говорить, «останніх кобзарів» України. То були роки захоплення етнографічними дослідженнями, Рамбо віддає їм данину, але на відміну від інших авторів він не обходить найважливішого у політичному й соціальному житті, і тому час від часу наводить паралелі з історії й творчості французького народу. Переказавши думу про Хмельницького і Барабаша, він підкреслює, що це пісня визвольної війни українців, «це історія, відлита у формі прекрасної поезії боротьби, яка розправляє крила, щоб летіти, немов «Марсельеза», з повсталими масами» (стор. 478).

Немає сумніву, що розвідка Рамбо про український епос була у Франції першою солідною спробою оглянути історію і жанрові прикмети дум. Її автор, як уже підкреслив О. Пипін²², виявив при цьому самостійність думки, не обмежився тим, що знайшов у авторитетних джерелах, а робить спроби по-своєму, оригінально поглянути на окремі питання. Це був перший французький автор, який намагався з'ясувати специфічні жанрові, художні прикмети дум і їх поетичні звагалі. Він звертає увагу на мнлозвучність вірша, гармонію звуків, підкреслює вокалізм мови дум, виділяє в думках найхарактерніші поетично-конструктивні елементи — загальні місця («lieux communs») паралелізму, підкреслює такі риси як драматизм, смуток, тужливість і т. п. Ліризм, сила емоцій, реалізм,

²⁰ L'Ukraine et ses chansons historiques, les derniers kobzars, par M. Alfred Rambaud. «Revue des deux Mondes», Paris, 1875, t. IX, pp. 801—836. Про українську поезію і з'їзд у Києві він опублікував статтю в «Revue politique et littéraire», 1876, 9/XII та в інших виданнях.

²¹ La Russie épique, Paris, 1876.

²² А. П и п и н, История русской этнографии, т. 2, СПб, 1891, стор. 295.

повсякчасний зв'язок з життям — це ті риси, що надають особливостей українському епосу. Звагалі, — пише Рамбо, — українська народна поезія «має глибоко демократичну основу». В українських піснях і думках виразно відчувається, «що любив, що ненавидив народ і хто був його ідеалом» (стор. 499). Український народ, закінчує Рамбо, «має свою мову, своїх істориків, публіцистів, поетів, письменників» і заслуговує на те, щоб його краще знала Європа. Якщо взяти до уваги, що ця робота була надрукована в 1876 р., коли з'явився ганебний «Емський указ» про заборону української мови, то такі висновки Рамбо для української культури мали важливе значення, тим більше, що розвідка набрала тоді значного розголосу у Європі й Америці та була зреферована кількома журналами. Монографія Рамбо зробила для популяризації українських дум та історичних пісень так багато, як і художні переклади дум, зроблені Ф. Боденштедтом. Це була на той час сумлінно викладена наукова інформація про українські думи, написана з чисто французьким темпераментом, з прихильністю до українського народу і його мови. На неї спиралися французькі учені й письменники (О. Ходзько, Е. Дюран), англійські та американські автори, які пізніше писали про українські думи.

Якщо Боденштедт (1845 р.) своїми перекладами був для Європи якоюсь мірою відкривачем художньої сили і правди українських дум, то Рамбо належав до тих, що намагалися дати перше наукове освітлення цього незвичайного явища духовної культури України. В середовищі передового наукового світу Європи тоді вже складалася думка про потребу всебічного аналізу дум, про це заявив згодом і Леже, («думи — героїчні пісні, що звеличують подвиги козаків... заслуговують на глибокий розгляд»), але ніхто з відомих учених за це не брався і головною причиною цього було, мабуть, незнання української мови. Тому робота Рамбо якийсь час була чи не єдиним солідним джерелом, яким користувалися інші вчені. Та поруч цього — бракувало і солідних перекладів дум на інші мови, таких перекладів, що відображали б усю красу і специфіку жанру. Польські, чеські, словацькі, англійські, французькі переклади 40—60 рр. були не чисельними і недосконалими. Єдина книжка Боденштедта «Поетична Україна» була рідкісною.

Глибоке розкрити обличчя жанру намагається сучасник А. Рамбо, згадуваний уже професор О. Ходзько у книзі «Історичні пісні України та пісні латишів з західної Двини...»²³ Це велика книжка, обсягом біля 300 сторінок, у якій відповідно до історичних періодів (дохристиянський період, Київська Русь, турецько-татарські напади, козацтво і боротьба з польською шляхтою) надруковано у перекладі на французьку мову віршами близько 100 пісень та 9 дум. Майже всі тексти дум і варіантів були взяті з книги «Історичні пісні малоросійського народу» В. Антоновича і М. Драгоманова, одна дума з Костомарова, кілька зразків пісень із збірки пісень А. Метльницького та інших видань. До кожної пісні, ідучи за Антоновичем і Драгомановим, Ходзько додає історико-літературний коментар, хоча в окремих суттєвих питаннях він викладає свої думки. Україну він трактує як провінцію Польщі і це, мабуть, найсерйозніша вада його книжки, про що авторам говорили рецензенти в журналах «Киевская старина» і «Зоря». На відміну від усіх попередників Ходзько переклав віршами і намагається відтворити особливості української ритміки, стилю, хоча це йому мало вдається, зате зміст пісень і дум він передає досить точно.

Ходзько перекладав думи з українських збірників, знав (можливо і недосконало) українську мову, але в його перекладах трапляється чимало курйозів²⁴. Коментарі до дум і пісень — особливо важливе місце книги Ходзько. Коли б її автор уважніше поставився до тонкощів мови і перекладу та уникнув помилок — його робота мала б далеко більшу вагу.

Ходзько не може знайти засобів, щоб стилізувати французькою мовою дієслівні рими, йому, як і іншим авторам, надто важко передати здрібнілі форми слів, такі характерні для української пісні і думи. Не відчував він і деяких специфічних висловів («битий шлях» — перекладає — «дорога по якій їдуть орда»). Але, як то кажуть, — поза всім цим — його переклади були на той час найточнішими і найповнішими. Книжка Ходзька сказала багато дечого не тільки рядовому читачеві, а й славістам про форму і зміст дум. Якщо Рамбо у своїй праці робив наголос на внясенні змісту і обставин появи дум за певних історичних ситуацій, то Ходзько своїми перекладами уже розкрив якоюсь мірою їх літературні якості, найважливіші прикмети поетичного жанру (форму вірша, стиль і ін.). Але і після появи цієї книжки Франція все ж не мала добротних літературно-художніх перекладів українських дум. Це могли зробити тільки визначніші поети Франції, а їх на таке ніхто не спонукував, хоч українські історичні теми не без впливу пісень і дум розроблялися такими письменниками, як Проспер Меріме, В. Гюго, П. Дерулед («Гетьман»), а окремі малюнки України зустрічаємо навіть у творах Жюль Верна та інших авторів.

Починаючи з 70-х років XIX ст. в курсах історії світових літератур французьких авторів все частіше і більше говориться й про українських письменників. Якщо раніше про художню творчість українців говорився головню у зв'язку з багатою народною

²³ Les chants historiques de l'Ukraine et les chansons des Latyches des bords de la Dvina occidentale... Traduits sur les textes originaux par A. Snodzik, Paris, 1879.

²⁴ На це звернула увагу К. Грушевська. Див. ЗНТШ, т. 99, стор. 255.

поезією, то тепер поруч неї завжди виступає Т. Г. Шевченко. Україна,— пише в «Історії сучасної літератури» К. Кур'єр,— «з усіх східних і західних слов'янських країн найбагатша народною поезією». «Ця колицка народних пісень» могла б мати і свою літературу, коли б знаходилася в інших політичних умовах. Та і в цих умовах вона має свого визначного письменника — Шевченка²⁵, творчість якого найтісніше пов'язана з народними піснями і думами. Ось ця нова тема — Шевченко і народна пісня та дума — стає предметом обговорення французьких авторів, що писали про Україну в другій половині XIX ст. Кобзарі і думи, пише О. Дюран у своїй розвідці про Шевченка (1876) — відходять у забуття. А пісня і дума — «єдиний слід стародавнього героїчного віку», що зберігся в пам'яті народу, який «не володіє ніякою іншою мовою», крім своєї рідної, але й ту в нього відбирають, називають нариччям. В розмові про Шевченка, українських кобзарів, пісню і думу в умовах 1876 року, коли готувався Емський указ, не можна було обійти й питання становища українського народу і його культури. Стаючи в оборону покривдженого народу, Дюран проголошує знаменні думки, що мова та ідеї народної поезії,— це та сила, яку ніхто ніколи не може збороти. Герої українських пісень і дум — це носії ідеї волі і незалежності, це керівники повстання проти панів і завойовників. Їх оспівували кобзарі, з цього джерела черпав поетичні сили Т. Шевченко, пісні й думи якого, як зауважує Дюран, «українці знають напам'ять» і співають разом з тими, які їм передали батьки.

У такому ж плані про Шевченка говорить і В. Тіссо (1844—1917) французький письменник і журналіст, швейцарець за походженням. У 80-х роках він побував в Росії і на Україні і свої враження та міркування про ці краї висловив у великій книзі «Росія і Росіяни...» (1882), яка мала в Європі величезний розголос і витримала за перші півтора роки понад десять багатотиражних видань²⁶. В ній багато місця відведено українському фольклору, головню пісням і сатиричним творам, а поруч говориться і про Шевченка: «Натхненний кобзарськими думами, епопеями й народними піснями — цією священною спадщиною народу... великий національний поет Шевченко оспівав Україну в поезіях, які святим насінням волі розлетілися по просторах... степів». Все, що стосувалося України з книги Тіссо було окремо перекладено на італійську мову і опубліковано в Мілані²⁷. Дума і пісня у французьких виданнях 70—80 рр. розглядається як родючий ґрунт, на якому зростає нова українська література, зокрема творчість Шевченка.

У 80-х роках французькою мовою з'явився, мабуть, тільки один прозовий переклад — «Дума про Марусю Богуславку», які подав Леон Сішлер як ілюстрацію при обговоренні українського фольклору і літератури в книзі «Історія російської літератури»²⁸. Його міркування про думи нічого нового не внесли до того, що було вже у французькій літературі, більше того, — дещо заплузували. Про думи він говорить як про «елегічні епічні твори», забуті в народі і, якщо ці твори продовжують ще жити, — то випадково у формі прозових оповідань з фрагментами віршів. Взагалі в цього автора були неясні уявлення про українську народну поезію і особливо літературу, яку він схильний розглядати як частину російської культури. Сішлер жив у Росії і звіди привіз у Францію окремі думки, на яких відбилися погляди офіційних реакційних сил імперії, до складу якої входила й Україна. Для багатьох читачів вони були дивними, особливо коли їх співставити з міркуваннями про українську культуру, «ніжну мову», якою писав Шевченко, і літературу — члена Паризької комуни Беиуа Мальона чи навіть того ж А. Рамбо.

Невдало виступив наприкінці XIX ст. з перекладами українських дум Ахіл Мільєн, провінційний поет і досить популярний етнограф та краєзнавець. Він постійно цікавився фольклором європейських народів, перекладав на французьку мову фламандські, грецькі, південнослов'янські пісні і публікував їх у збірниках. В одному з них²⁹ він подав три українські думи («Смерть Федора Безрідного», «Невільницький плач», «Смерть бандуриста»), перекладені віршами з чітко окресленою строфою і з стилевими рисами, характерними для французької поезії романсового типу.

Мільєн не мав ясної уяви про думи як жанр, тексти для віршованого переспіву він відібрав з книги А. Рамбо («Невільницький плач» і «Смерть бандуриста») та О. Ходзька («Смерть Федора Безрідного»), де вони також друкувалися або не повно, або з помилками, до того ж у Рамбо — в прозовому перекладі. Цим, очевидно, і слід пояснювати невдачу Мільєна — поета і етнографа³⁰, який, при уважнішому ставленні до перекладів, міг би зробити їх набагато кращими.

²⁵ С. Courrier, Histoire de la Litterature contemporaine che les Slaves, Paris, 1879, стор. XVI.

²⁶ Victor Tissot, La Russie et les Russes, Paris, 1882. Книга перекладалася на багато мов.

²⁷ L'Ucraina — Kiew, Milano, 1899.

²⁸ Leon Sichler, Histoire de la literature russe, Paris, 1887.

²⁹ Achille Millien, Les chants oraux du peuple russe... Paris, 1893.

³⁰ Трохи докладніше про А. Мільєна можна прочитати в ЗНТШ, т. 99, стор. 256—259.

Після Мільєна, здається, ніхто³¹ у XIX ст. не робив спроби дати нові переклади «козацького епосу», яким французькі учені і літератори у другій половині того ж століття цікавилися більше, як англійські чи німецькі. Вивчення його йшло у зв'язку з зацікавленням історією «козацьких часів» на Україні, коли народ найенергійніше виявив свої прагнення до волі і незалежності. У зв'язку з цим чимало авторів (Рамбо, Дюран, Д. Авріль та ін.) в різній формі обговорюють питання становища українського народу, культури, мови у другій половині XIX ст., коли російський і австрійський монархи робили різні заходи, щоб придушити, асимілювати українську мову і культуру. Це, звичайно, стосується не тільки українського, а й інших народів, і коли Є. Єнс у 1883 р. давав заголовки своїй роботі: «Росія, розкрити за допомогою її народної літератури», то в цьому було і пряме і переносне розуміння питання. Народна поезія сказала багато дечого про народи Росії, в тому числі і про Україну. І на першому місці тут стояв український епос, думи. Хоча повністю красу і глибину змісту їх у XIX ст. французькою мовою не було розкрито, проте такі автори як А. Рамбо, та О. Ходзько уже були близько до цього. І якщо в першій половині XIX ст. французькі видання передруковували статті й переклади дум з англійських, німецьких чи польських джерел, то тепер думи вивчають в оригіналі, перекладають з науково підготовлених українських збірників (Антоновича і Драгоманова), а роботи французьких учених і літераторів стають джерелом для інформації і розвідок англійських, німецьких, американських, італійських авторів.

Треба сказати, що в справі популяризації дум і пісень у Франції велику роль відіграв М. Драгоманов, близький друг і порадижник А. Рамбо, Е. Дюрана, Луї Леже, Б. Мальона та ін. Не раз він особисто спонукав декого з них до зацікавлення українським епосом, постачав добротний матеріал і давав кваліфіковані поради.

Що ж до перекладів, то їх у XIX ст. робили у Франції майже виключно ради наукових, філологічних, етнографічних інтересів. Художніх, поетично досконалих перекладів не було.

Наприкінці XIX ст. з науковою метою відбув кілька подорожей до Росії барон Де Бе (De Baye)³². Його цікавили етнографія та археологія східних земель і з цієї метою він побував у Сибіру, на Кавказі, а потім і на Україні. Уже після перших відвідин України він був здивований силою і красою, образністю української пісні, яку він вперше ближче і конкретніше пізнав у селі Вишеньках на Київщині. Подальші подорожі по Україні принесли суцільне захоплення історією, етнографією, культурою, пісню і думою України. Барон скинув європейського капелюха, купив козацьку шапку в Полтаві і ходив у ній потім серед Петербурзької знаті, дивуючись, що на нього кажуть «хохол». Свої думки про Україну він виклав згодом у книзі «На Україні». Спогади з відрядження, що вийшла у 1903 р. в Парижі³³. Де Бе приїжджав до В. Антоновичем, М. Старицьким, В. Горленком, здається був знайомий з Панасом Мирним та іншими діячами української культури, користувався їх допомогою, порадами. На відміну від його попередніх праць — книга «На Україні» відзначається ґрунтовністю знань фактів, з якими автор ознайомився на Полтавщині, Катеринославщині, Київщині і по новому їх осмислив. Де Бе займався головню етнографією України (для цього і був сюди відряджений), але в книзі говорить він і про географію, і про історію, і про народну поезію, кобзарів та думи України. При чому, на відміну від багатьох своїх попередників, він все це бере майже виключно «з природи», з того, що сам побачив і почув. На Харківщині, Полтавщині, Катеринославщині він зустрічав багато кобзарів і лірників, записував від них пісні та думи, фотографував і подав, поруч Шевченка, кілька портретів у своїй книзі. Барона Де Бе здивували своєрідна інтелігентність народу, тонокість думок, смаку (особливо жінок), гармонія і багатство кольорів народного мистецтва. Велике враження справили на французького ученого співці дум — кобзарі «визначні народні митці», як висловився про них Де Бе у своїй книзі. Перебуваючи довгий час у багатьох селах і містах, він мав змогу переконатися, яка міцна єдність між народом і їх «пророками-кобзарями». Про них він пише з таким же пієтетом, як писав колись А. Рамбо, але власних перекладів українського епосу не дає. Проте Де Бе чи не перший з французьких авторів заговорив про вплив народних дум та творчість М. Гоголя.

У XX ст. дослідження української літератури, народної поезії, зокрема епосу зосереджується головню в Інституті слов'янознавства Паризького університету, в якому працювали або й тепер працюють такі визначні слависти, як Л. Леже, А. Мазон, П. Буайє, А. Мейє, А. Мартель, М. Шеррер та інші. Український епос лишається в центрі уваги авторів статей і більших розвідок про український фольклор. Вони друкувалися

³¹ Не раз згадується про думи і кобзарів у французьких словниках та енциклопедіях. На жаль, поруч добротних інформативних матеріалів там можна зустріти й курйози. У статті про Сковороду, надрукованій у «Великому універсальному словнику XIX ст.» П'єра Ларуса, можна прочитати, що «бандуристи (рід українських труверів) ще й тепер вважають, що всі народні пісні України, окрім пісень військових та про кохання, — склав Сковорода».

³² Baron de Baye. Kiev. La mere des villes russes. Paris, 1896. Справжнє прізвище Де Бе — А.-Л. Бертело.

³³ En Petite-Russie, Souvenirs d'une mission, par Le Baron de Baye. Paris, 1903.

переважно у журналі «Слов'янський огляд» («La Revue Slave») та «Огляд слов'янознавства» («La Revue des études Slaves»). Так у одному з них³⁴ була опублікована досить простора, багата на факти і переклади українських пісень стаття І. М. Коделінського «Народні пісні на Україні», написана в науково-популярному плані. Вона примітна тим, що автор час від часу звертає увагу на естетичні прикмети пісень і дум, на естетичне сприйняття їх народом. Поряд з історико-соціологічними міркуваннями тут зустрічаються розповіді про поезику української пісні, композиційні особливості, зв'язок образів з природою та ін.

Для українців, лише Коделінський, життєвий ідеал — воля, а ідеальний герой — козак, що бореться за неї. Це найбільш відбилосся в історичних піснях і думках, які на погляд Коделінського, стали завмирати з ліквідацією козацтва.

Стаття Коделінського багата на свіжі матеріали, добре проілюстрована перекладами старих і нових пісень, але на її змісті відчувається вплив ідей польської шляхетської філософії, що у викривленому дзеркалі намагалося освітлювати деякі питання історії та історичної поезії України.

У цьому ж таки журналі в першому десятиріччі нашого століття було надруковано ще кілька статей про українське козацтво, українську культуру, а одна з них була цілком присвячена думам та історичним пісням. Маємо на увазі розвідку І. Понкре «Україна та її народні пісні»³⁵, написану в традиційних для XIX ст. тонах і не без впливу згадуваних робіт А. Рамбо. Як і попередні автори, Понкре спочатку чимало місця відводить для викладу історії козаків, які колись «втворили демократичну конституцію (I), типу якої не знаходимо в жодній слов'янській нації» (стор. 767). Героїчні подвиги козаків у боротьбі з навалюю турків і татар, що загрожували усій Європі, породили «козацький епос» — думи, тобто «народні пісні, в яких увіковічлася історична легенда». В прозовому перекладі Понкре подає чотири думи: «Плач невільників», «Марусю Богуславку», «Самійла Кішку» та «Смерть козака». Виразного окреслення жанру, форми віршування і стилю тут не подано. Автор звернув увагу на реалізм дум і героїчні образи. Думи, як говорить Понкре, від епосу європейських народів, в тому числі й російських білин (у яких багато міфологічного) відрізняються реалізмом. Події в них реальні, як реальними ж виступають і герої, прості люди, вихоплені з життя народу. Хоч ця теза не була тоді новою, але важливо підкреслити, що на ній було наголошено у статті, завданням якої ставилося ширше спопуляризувати українську поезію в нових умовах європейського культурного життя. На початку XX ст. у Франції про Україну уже знали далеко більше, як п'ятдесят років тому. Чимало народних і літературних творів було перекладено на французьку мову, а в 1905 році, не без впливу революції в Росії, відомий славіст професор Луї Леже почав читати курс української мови і літератури в «Колежі де Франс». Про українську літературу і епос ще виразніше починають говорити, як про мистецтво демократичне (про це говорив ще А. Рамбо), наповнене здоровою кров'ю народу.

Другою характерною рисою дум, на думку Понкре є героїзм. Його захоплює нескороєність героїв, стійкість, яка валить з ніг саму смерть. В цьому плані він виділяє думу про Самійла Кішку, «одну з популярних і драматичних у репертуарі кобзарів».

У розвідці Понкре мало нового, вона також мала популяризаторське завдання і, виконуючи його, автор тільки відтінив деякі найважливіші риси дум та історичних пісень (реалізм, героїка, сила традицій кобзарських і т. ін.). Переклад дум Понкре зроблені виключно для ілюстрування викладу змісту роботи, в них не відбилася навіть така характерні риси дум — як своєрідна форма віршування і стилю.

Аж до 1921 року у Франції, де з'явилося чи не найбільше статей і розвідок про українські думи, не було художніх перекладів українського епосу. Переклади Ходзька, зроблені у 70 роках, були єдиними, з яких французький читач міг конкретніше уявити найхарактерніші прикмети жанру і поезики дум. У 1921 році вийшла в Парижі «Антологія української літератури» з передмовою професора М. Мейв³⁶. Перша частина антології заповнена перекладами різних жанрів українського фольклору. Тут надруковано думу про трьох братів Азовських (не повністю) в добре оформленому художньому перекладі невідомого автора.

Якийсь час переклади українських дум і робіт про них майже зникають зі сторінок французьких видань. Про них тільки згадується у статтях окремих учених і письменників (Р. Тісеран, Луї Арагон та ін.). Та ось у 1947 році з'являється книга, яка стала немовби підсумком всього того, що зроблено майже за сто років у справі вивчення і популяризації українського епосу. Маємо на увазі книгу «Українські думи. Козацька епопея», яку підготувала співробітниця Інституту славістики і викладач української мови в Парижі

Марія Шеррер³⁷. Це збірник українських дум, в якому надруковано також передне слово, велика розвідка М. Шеррер про думи та чимала бібліографія робіт різними мовами про український епос. Текст дум (18 сюжетів) надруковані паралельно українською і французькою мовою у перекладі М. Шеррер. Підкреслимо, що тут вперше з'явилися французькою мовою думи побутового змісту («Вдова», «Брат та сестра»). У виданні опубліковані також портрет кобзаря Кравченка (робота худ. Сластьона) та зразок нотного запису мелодії дум. Це перший збірник дум французькою мовою, до того ж підготовлений зі смаком і знанням справи, з повагою до «козацьких поем», які М. Шеррер відносить до кращих зразків світового епосу, до творів, «пронятих глибоким поетичним чуттям». Знання української мови, літератури, ґрунтовна обізнаність з дослідженнями про думи — були основою запорукою успішної роботи М. Шеррер. В монографії, поданій на початку збірки, М. Шеррер докладно обговорила такі питання, як історія терміну «дума», вивчення цього жанру, історичні умови, за яких виникли думи і т. ін. При цьому розглянуто найважливіші розвідки і публікації українською, російською, польською, французькою та іншими мовами. Питання обговорені без полеміки, з суворого науковою об'єктивністю викладу фактів, і з любов'ю до об'єкту дослідження. Найвразливішим місцем цієї розвідки є брех аналізу особливостей поезики жанру, мови і стилю, що, звичайно, французькому автору не легко було зробити. Та особливості українського епосу французький читач легко може собі уявити, перечитавши добротні, точно і з певним художнім тактом перекладені, скористаємося висловом Шеррер — «славні українські думи». Іх аж ніяк не можна порівняти з будь-якими попередніми перекладами. Це новий етап в освоєнні французькими авторами такого незвичайно важкого для перекладу жанру. Марія Шеррер проникла в «секрети» жанру і добре відтворила природу нерівноскладових віршів, їх ритмічну основу, відчула і частково передала символічні засоби, паралелізми, заспіви, кінцівки і частково — словесні стильові засоби.

Вдало перекладені думи «Самійла Кішка», «Олексій Попович», «Втеча трьох братів з Азова», «Три брати Самарські», «Козак Іван Коновченко», «Брат та сестра», «Вдова» та «Маруся Богуславка».

Звичайно, що при цьому не обійшлося без неточностей і «огріхів» різних відтінків, на які частково вказував уже автор єдиної рецензії на цю книгу М. Гресько. Перекладачу не легко було знайти адекватні французькі слова і вислови для передачі рядків, у яких зустрічаються здрібнілі форми епітетів, тавтологічні вислови, поетичні ідіоми і т. ін. Треба сказати, що перекладач не намагався їх передати дослівно, а шукав відповідників у рідній мові. Це хороша риса перекладів. Але при цьому з'явилися у французьких перекладах такі рядки і вислови, що не завжди точно передають зміст або емоціональний настрій розповіді. Але все це — дрібні «промахи», які, до речі, зустрічаються в книзі не так часто. Тим часом збірник підготовлений М. Шеррер, напевно буде доповнюватися і удосконалюватися, щоб дати найкраще видання українських дум мовою Вольтера, Бальзака, Ромеї Роллана. А поки що — це найповніше і найкраще видання дум, підготовлене і видане за межами слов'янського світу.

Такі найважливіші відомості про українські думи на землі Паризької комуні.

Тепер французькою мовою перекладено вже 27 дум (майже все найкраще!), з них деякі («Маруся Богуславка») перекладалися більше як п'ять разів, «Плач невільників» перекладено чотирма авторами, по три переклади мають «Дума про трьох братів Азовських», «Самійла Кішка», «Олексій Попович», «Смерть бандуриста», «Федір Безридин» та ін. Ці думи відзначені французькими дослідниками як найдосконаліші і найдраматичніші. Закладені в них ідеї — вічно живі й діючі, а мистецтво викладу — досконале. Реалізм дум, ліризм і драматизм, зв'язок з життям, патріотичними настроями народу, як пишуть дослідники, надають українському епосу тих особливостей, що підносять його над епосом деяких інших національностей.

Французькі критики й літератори, виховані на досконалих зразках рідного художнього слова, виявили постійне і тривке зацікавлення піснями й думами України і, безперечно, багато зробили в справі популяризації їх у Європі. Нас дуже радує, що й тепер у Парижі ведеться робота по підготовці великого корпусу українських дум французькою мовою.

м. Львів

Г. А. Нудьга

³⁷ Les Dumes Ukrainiennes, Epopée cosaque. Textes ukrainiens et traductions intégrales introduction et des notes. Par Maries Scherrer..., Paris, 1947. Рец. М. Гресько, Українські думи на землі Франції, журн. «Прапор», 1962, № 9, стор. 89—91.

³⁴ I. M. Kodolinski, La chanson populaire en Petite-Russie. La Revue Slavie, Paris, 1906, I, N 3, pp. 381—388; t. 2, N 1, pp. 109—116; N 2, pp. 282—286, 1907; t. III, N 1, pp. 131—137; N 3, pp. 394—401; N 6, pp. 852—858.

³⁵ J. de Pontéray, L'Ukraine et ses-chansons populaires, «La Revue Slave», Paris, 1907, t. IV, N 6, pp. 767—781.

³⁶ Anthologie de la Literature Ukrainienne... Paris, 1921.

МАРКС І ЕНГЕЛЬС ПРО РЕЛІГІЮ

Довгий час релігію то розглядали як результат «божественного одкровення», то оголошували її властивою людині якістю, подібно до мови й мислення, або продуктом ошукаництва тощо. Побутували й інші антинаукові, спрощені погляди на джерело релігійної фантазії. І тільки в працях класиків марксизму релігія виступає як фантастично перевернутою відображення суспільного буття людей, їх справжнього життя, як глибоко реакційний за своєю соціальною суттю продукт суспільних відносин. «Релігія є опіум народу» — цей класичний висновок Маркса, писав В. І. Ленін, став наріжним каменем всього світогляду марксизму з питань релігії.

Основоположники марксизму не тільки пояснили, чому люди «вбили собі в голову» релігійні ілюзії, але й показали єдино правильний шлях звільнення людей від цих ілюзій. Наукові положення Маркса й Енгельса про релігію служать гострою зброєю робітничого класу, стайдуть величезну теоретичну і практичну цінність в остаточному подоланні релігійних пережитків у свідомості окремої частини радянських людей. Ось чому заслуговує на всіляке схвалення розробка теоретичної спадщини класиків марксизму в галузі релігії і атеїзму, зокрема така, якою є книга Й. А. Кривельова «Маркс і Енгельс о релігії» («Наука», М., 1964).

Кожний із семи розділів книги поділений на підрозділи з характерними назвами. Структура й образний виклад відповідають вимогам науково-популярного видання, розрахованого на масового читача.

У першому розділі «Шлях до атеїзму» коротко схарактеризовано умови тогочасної Німеччини і формування матеріалістичного світогляду у майбутніх вождів пролетаріату. Політична реакція в абсолютистській монархічній Пруссії набрала в 40-х роках XIX ст. яскраво вираженого клерикального характеру. Держава іменувала себе християнською. Отже, боротьба проти існуючих порядків неминує повинна була вилитися в критику християнства і релігії взагалі. З'явилися праці Давида Штрауса і Бруно Бауера, в яких заперечувалася божественність біблійних міфів, піддавалася сумніву історичність Ісуса Христа.

Німецька класична філософія в особі Фейєрбаха прийшла до заперечення релігії, до викриття її як сукупності хибних фантастичних поглядів. Але це була тільки теоретична «ліквідація» релігії; до практичного її подолання було ще далеко. Матеріалізм не поширився на розуміння суспільних явищ.

Подальші розділи книги відкривають читачеві історію поступового створення чіткої і викінченої системи пролетарського соціалістичного атеїзму, заснованого на діалектичному та історичному матеріалізмі, пов'язаного з корінними інтересами робітничого класу і всіх трудящих, з боротьбою за ліквідацію експлуататорського ладу та заміну його соціалістичним. З цим була пов'язана велика історична місія Маркса й Енгельса.

Викриття основоположниками марксизму релігії як хибного світогляду присвячений другий розділ книги. В ньому автор зосередив увагу на таких основних питаннях, як значення розвитку природознавства для краху релігійної картини світу, викриття Марксом і Енгельсом філософського ідеалізму — «витонченої» форми релігії — з позицій філософського матеріалізму.

Розвитком природознавства, зокрема такими великими відкриттями, як геліоцентрична будова нашої планети, клітинна будова організмів, перетворення енергії, створення Дарвіном теорії еволюції, — було підготовлене й обґрунтоване діалектичне розуміння життя. Тепер, вказував Енгельс, наше уявлення про розвиток всесвіту зовсім не залишає місця ні для творця, ні для вседержителя (див. К. Маркс і Ф. Енгельс, Соч., т. 22, стор. 303).

Але притулком для релігії ще залишалася галузь суспільних явищ, сфера людської історії. Застосувавши метод і теорію діалектичного матеріалізму до суспільства та його історії, Маркс і Енгельс створили теорію історичного матеріалізму, розкрили внутрішні закономірності суспільного розвитку. Цим самим марксистське положення про релігію як хибний світогляд було поставлено на твердий філософський ґрунт.

У матеріалістичній філософії Маркс і Енгельс вбачали важливе знаряддя революційної суспільної боротьби. «Подібно до того, — писав Маркс, — як філософія знаходить у

пролетаріаті свою матеріальну зброю, так і пролетаріат знаходить у філософії свою духовну зброю...» (К. Маркс і Ф. Енгельс, Соч., т. 20, стор. 428). У руках вождів пролетаріату філософія діалектичного матеріалізму стала теоретичною основою їх послідовного воєнничого атеїзму. З принципів позицій вони піддали критиці не тільки догми релігії, але і її витончено-філософські форми, показали, що найрафінованіший ідеалізм і релігія базуються на одній і тій же хибній гносеологічній основи. Цьому сприяло матеріалістичне вирішення ними основного питання філософії, а також класичне визначення природи й соціальної суті релігії.

Автор книги не обмежився розглядом цих загальних питань, а піддав детальному аналізу історично-конкретний підхід класиків марксизму до різних ідеологічних течій і вчень своїх попередників та сучасників. «Там, де це було можливо, — пише Й. А. Кривельов, — Маркс і Енгельс завжди намагалися з-під ідеалістичного і містичного сміття відібрати зерно здорового наукового підходу до явищ природи» (стор. 48). У такий спосіб вони підійшли не тільки до Гегеля та інших представників німецької класичної філософії, але й до агностицизму, пантеїзму і навіть деїзму. Наприклад, пантеїстичне отожднення бога і природи історично може бути розглядуване як певний ступінь розвитку до атеїзму, як система поглядів, що, за словами Енгельса, місцями стикаються з атеїзмом (див. К. Маркс і Ф. Енгельс, Соч., т. 7, стор. 370).

У розділі «Релігія — фантастичне відображення дійсності у свідомості людей» проаналізовано ряд важливих питань, пов'язаних з соціальною природою релігії. Релігія — суспільний продукт. До такого висновку Маркс і Енгельс прийшли через науково-теоретичне положення, що в основі історичного процесу лежить розвиток матеріальних умов життя суспільства. Отже, релігійний світ є тільки спотворене відображення реального, історично обумовленого світу. На цьому засноване марксистське визначення релігії, дане Енгельсом: «...Будь-яка релігія є не чим іншим, як фантастичним відображенням у головах людей тих зовнішніх сил, які панують над ними в їх повсякденному житті, — відображенням, в якому земні сили набирають форми неземних» (т. 3, стор. 25). У цьому визначенні, як правильно зауважує Й. А. Кривельов, сконцентрована вся глибока марксистського вчення про суть релігії. Її джерела не на небі, а на землі.

У книзі на основі аналізу висловлювань класиків марксизму розкрито питання специфічної ознаки релігії, принципової різниці між фантастичним відображенням, якою є, наприклад, наукова фантастика, і релігійним уявленням. Невід'ємною рисою останнього є його зв'язок з вірою в надприродне. Зауважимо, що цю думку автор висловлював неодноразово. Зокрема, у доповіді на VII Міжнародному конгресі антропологічних і етнографічних наук він піддавав критиці погляди окремих буржуазних вчених, які роз-

глядають релігію не як ідеологію, а як «форму соціальної поведінки». З вірою в надприродне, що є головною ознакою поняття релігії, автор правомірно пов'язує релігійно-магічний культ, який мав місце в усіх релігіях. На це вказував Енгельс: в усіх попередніх релігіях (Енгельс мав на увазі дохристиянські) головною справою була обрядовість (див. К. Маркс і Ф. Енгельс, Соч., т. 19, стор. 313). Кожен людина вірить в існування могутніх надприродних сил, то неминує з'являється прагнення умилостивити й задобрити або навіть налякати чи покарати їх. Звідси й культ.

Питання критерію, за допомогою якого можна відрізнити в ідеології релігійні явища від таких, що не пов'язані з релігією, має велике значення. Автор звертає увагу читача на плутанню з цього приводу в буржуазній літературі та публіцистиці. Нерідко релігією оголошують будь-яку систему поглядів. Відомо, що французькі реформісти твердили, що релігією Маркса й Енгельса є атеїзм. До таких антинаукових поглядів скотилися буян й російські «богостронтели», концепції яких Ленін піддав гострій критиці.

Спеціальний розділ книги присвячено поглядам Маркса й Енгельса на виникнення релігії та ранне християнство. Як слушно зауважує Й. А. Кривельов, класики марксизму не дали спеціальної розробки питання походження релігії. Але вони торкалися його у зв'язку з вирішенням інших проблем ширшого характеру. Ми знаходимо в їх творчості

не тільки струнку теорію соціально-економічної обумовленості релігії, але й окремі конкретні вказівки на механізм виникнення релігійних вірувань.

Варто було б авторів, спираючись на історичний підхід Маркса й Енгельса до первісної свідомості, на їх висловлювання про свідомість взагалі, більше приділяти уваги викриттю різних ідеалістичних теорій. Адже не тільки теологи, але й різні школи, напрямки в науці культивували ідеалізм, використовуючи тему про первісне мислення, про первісні вірування. Згадаймо, наприклад, Леві-Брюля (див. Леві-Брюль, *Первобытное мышление*, М., 1930). Він конструє свою теорію про характер свідомості первісної людини з позицій ідеалістичних, не беручи до уваги матеріальні умови формування психіки.

Маркс і Енгельс дають чітку вказівку щодо джерела первісної релігії, яке вони вбачали у фантастичному відображенні в свідомості «дикуна» безпосередньо відчутного навколишнього середовища і насамперед тих предметів і явищ, з якими він стикається у процесі добування засобів для існування. Сама механіка фантастичного відображення сил природи і суспільства полягає в їх персоніфікації, в уподібненні.

На початку історії, вказує Енгельс, об'єктами цього відображення є насамперед сили природи, а згодом вступають у дію і суспільні сили, які так само протистоять людині, такі ж їй чужі й спочатку такі ж незрозумілі, як і сили природи (див. К. Маркс і Ф. Енгельс, *Соч.*, т. 20, стор. 328—329).

Історична обмеженість трудової практики, низький, за словами Маркса, ступінь розвитку виробничих сил праці і відповідна обмеженість відносин людей рамками матеріального процесу виробництва життя, а отже, обмеженість всіх їх відносин одне до одного і до природи (див. К. Маркс і Ф. Енгельс, *Соч.*, т. 23, стор. 89) призводили до перекошеного відображення дійсності, до релігійних вірувань.

Проте, узагальнюючи дані трудового досвіду, досягнень суспільно-історичної практики, людина все ширше і глибше пізнавала світ і, наперекір обожненню природи, застосовувала ці позитивні знання у вирішенні життєво важливих завдань, як-от: удосконалення і створення нових знарядь праці, одягу, житла, способів добування засобів до прожиття тощо. Таким чином, саме це раціональне начало, яке черпала первісна людина з практичного досвіду, було вирішальним у розвитку суспільства.

Надаючи великого значення економічній і взагалі матеріальній основі у виникненні релігійних вірувань, класики марксизму не обмежувались тільки нею. «Було б педантизмом», — писав Енгельс у листі до К. Шмідта від 27 жовтня 1890 року, — шукати для всіх цих первісних нісенітниць економічних причин» (К. Маркс і Ф. Енгельс, *Избранные письма*, 1953, стор. 429). На наш погляд, Й. А. Кривельов правильно розкриває

зміст висловлювання Енгельса, вказуючи на вплив факторів, пов'язаних з психологічними і навіть з біологічними особливостями людини, з роботою її свідомості (див. рецензовану працю, стор. 84). Принагідно слід відзначити, що останнім часом радянські вчені все частіше звертаються до в'яснення природи первісного мислення, первісних вірувань (див. зокрема «Философские проблемы атеизма», Издательство АН СССР, М., 1963, стор. 166; бібліографія у внісках, а також рецензію Б. Ф. Поршнева на книги в історії релігії С. О. Токарева — журн. «Вопросы истории», № 3, 1965, стор. 135—149).

З усіх попередніх шести розділів книги логічно випливає заключний її розділ «Соціалістичне суспільство і релігія. Держава, партія і релігія». Питання про місце й долю релігії у державі майбутнього основоположники марксизму ставили у зв'язку з розробленням ними вчення про диктатуру пролетаріату. Маркс схвалював практичну діяльність Паризької Комуні в відокремленні церкви від держави. В цьому він вбачав прообраз політики держави переміщеної пролетарської революції. Маркс і Енгельс твердо стояли на позиціях свободи совісті, але не в буржуазному, а пролетарському її розумінні. Вони рішуче критикували різного роду збочення на зразок анархістів чи дрібнобуржуазних радикалів, які ладні були заборонити релігію, оголосивши атеїзм примусовим символом віри. Переслідування, говорив Енгельс, є найкращим засобом зміцнити небажані переконання (див. т. 18, стор. 514). Це допомагає релігії увінчати себе ореолом мучеництва і тим самим продовжити своє існування (т. 20, стор. 330).

Разом з тим лозунг свободи совісті в марксистському розумінні не обмежується терпимістю до всіх можливих видів релігійних віросповідань. «...Робітничі партія, — писав Маркс у своїх зауваженнях до Готської програми, — навпаки, прагне звільнити совість від релігійного дурману» (К. Маркс і Ф. Енгельс, *Соч.*, т. 19, стор. 30).

Цією настановою Маркса, яка лягла в основу ряду праць Енгельса й Леніна, керується Комуністична партія Радянського Союзу в своєму ставленні до релігії.

Тут ми зачепили лише окремі питання, поставлені автором у рецензованій праці. Без сумніву, книга заслуговує на добре слово. Вона вже знайшла дорогу до широкого читача. Тільки прикрим, на наш погляд, упущенням є відсутність в цій потрібній книзі ширшого аналізу, можливо, у спеціальному б підрозділі, ґрунтовних висловлювань вождів пролетаріату про байдужість до релігії в середовищі робітничого класу, про пролетарський атеїзм. Ці висловлювання зникаються з загальною принциповою позицією Маркса й Енгельса в їх погляді на робітничий клас, покликаний обновити світ. Капіталістичним виробництвом пролетаріат поставлений у такі умови, які дають йому практичну освіту, що знешкоджує релігійні уявлення. Робітничому класові «чужий фанатизм», вказував Енгельс (див. К. Маркс

і Ф. Енгельс, *Соч.*, т. 2, стор. 357—358). У переважній більшості німецьких робітників, писав він згодом, «атеїзм став уже пройденим етапом» (*Соч.*, т. 18, стор. 513). Оскільки ж робітничий клас за своєю соціальною природою і світоглядом в основному однаковий, незалежно від національної приналежності, то таке прозріння щодо релігійного дурману наставало в передових верствах пролетаріату кожної країни в міру того, як зростали ряди його авангарду — партії, в міру внесення наукового соціалізму в стихійний робітничий рух.

Енгельс спеціально досліджував становище робітничого класу в Англії та Німеччині, в тому числі й ставлення його до релігії. Для робітничого класу характерний практичний атеїзм. Він залишає поза увагою питання царства небесного, «зате тим ясніше для нього питання земні, політичні й соціальні» — до такого висновку привели Енгельса його дослідження (див. К. Маркс і Ф. Енгельс, *Соч.*, т. 2, стор. 346—347; 357).

У ранніх своїх творах, зокрема в «Листах із Вупертала» (див. *Соч.*, т. 1, стор. 455—459, 460—464), Енгельс вказував на наявність містицизму в робітничому середовищі, де панують хвороби, п'янство, хвороби, жахливі умови фабричної праці, «де люди вдихають більше вугільного чаду й пилу, ніж кисню», де «з п'яти чоловік троє вмирає від сухот». Весь цей жах капіталізму освячує релігія.

Класики марксизму не тільки визначили реакційну соціальну суть релігії, але й вказали на шляхи її подолання. Ці шляхи — в справді революційному перетворенні самих

соціальних відносин, у знищенні того несправедливого експлуататорського ладу, який породжує перекошений світогляд.

На базі докорінних соціально-економічних перетворень і глибокої культурної революції, у процесі соціалістичних відносин у нашій країні відбувся масовий відхід трудящих від релігії. Масовий характер атеїзму — характерна риса сучасної епохи. Вже в умовах капіталізму передові верстви пролетаріату Росії, як відомо, рішуче відкидали від себе релігійні забобони (див. Персиц М. М., *Атеизм русского рабочего. 1870—1905*. М., «Наука», 1965). «Сучасний пролетаріат, — писав В. І. Ленін, — стає на сторону соціалізму, який притягує науку до боротьби з релігійним туманом і звільняє робітника від віри в заробне життя тим, що згуртовує його для справжньої боротьби за краще земне життя» (В. І. Ленін, *Твори*, т. 10, стор. 64).

Але ніколи за всю історію людства не було такого широкого атеїстичного руху, як в умовах соціалізму. Досвід Радянського Союзу підтверджує марксистсько-ленінське положення, що з ліквідацією капіталізму вмирає і релігія, втрачаючи своє класове коріння, свою соціальну основу. Масовий розрив з релігією виявився як у світогляді, так і в побуті трудящих. Проте це не виключає, а, навпаки, передбачає необхідність боротьби з релігійними пережитками у свідомості й побуті радянських людей. Змістовна книга Й. А. Кривельова допомагає цій боротьбі.

м. Київ

К. Г. Гуслистый,
В. Ю. Келембетова

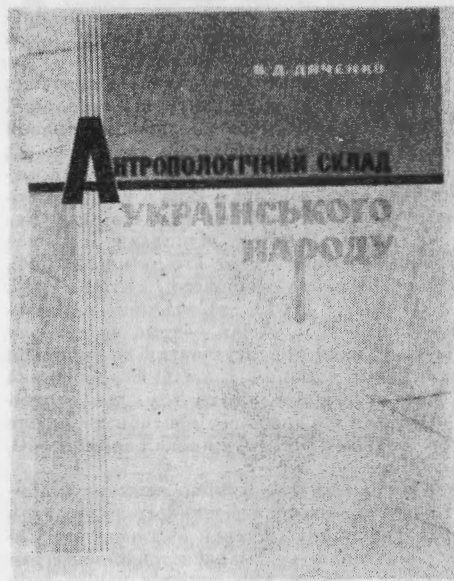
СЕРІОЗНИЙ ВНЕСОК ДО АНТРОПОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Уперше в історії української радянської антропології вийшла у світ книга, присвячена аналізу антропологічного складу українців: В. Д. Дяченко, *Антропологічний склад українського народу* («Наукова думка», К., 1965, 129 стор., 15 фототаблиць).

Рецензована праця створена внаслідок численних досліджень, проведених автором на території України, починаючи з 1956 р. У процесі цих досліджень вивчено також понад 80 етнотериторіальних груп у складі сусідніх слов'янських та неслов'янських народів: росіяни, білорусів, чехів, словаків, поляків, болгар, хорватів, угорців, румунів, молдаванів, німців, гагаузів, циган, греків, албанців, євреїв і караїмів. Усі дані зібрані одним дослідником, що дуже важливо для характеристики описових ознак, оскільки на сучасному рівні розвитку методики антропології вони погано співставляються при визначенні різних дослідниками. Ці дані дозволяють послідовно й ретельно порівняти

антропологічні особливості українців з антропологічним типом інших слов'янських народів та народів Балканського півострова. Значення такого порівняння немає потреби спеціально доводити. Тому без перебільшення можна сказати, що опублікований у рецензованій праці матеріал з антропології українців і сусідніх народів не має собі рівних у світовій антропологічній літературі та є унікальним. Всі попередні антропологічні дані, зібрані на території України, не можуть конкурувати з дослідженням В. Д. Дяченка.

Всі зібрані автором дані подаються у зручній для користування таблицях, що вміщують величини варіацій всіх досліджених ознак з параметрами, що їх характеризують. Опис територіальних варіацій окремих ознак супроводжується 25-ма картами, що графічно добре складені та дають змогу уявити географічну диференціацію антропологічних ознак на території України.

Головні антропологічні типи вміщені на фототаблицях. Високу якість відтворення фотографій слід відзначити тут так само, як і в інших антропологічних виданнях Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, зокрема опублікованих 3-х томів «Матеріалів з антропології України».

В. Д. Дяченко широко використовує здобутки суміжних наук, супроводжуючи виклад діалектологічними й топонімічними картами та неодмінно співставляючи їх з антропологічними. Все це ілюструє повноту публікацій матеріалів, а відтак уможливає їх використання під будь-яким кутом зору, свідчить про широке історико-етнографічне тло, на якому ці матеріали використовуються для розв'язання конкретних етиогенетичних питань.

Таким чином запропонована автором морфологічна характеристика населення окремих областей України солідно обґрунтована і становить не надуману схему, а добре обумовлений висновок з аналізу великого й доброякісного матеріалу.

На цій обставині слід наголосити окремо, оскільки історія антропології на Україні знає приклади тенденційної характеристики українців, не заснованої на більш-менш повних даних. Особливо негативну роль при цьому зіграли праці Ф. К. Вовка та його учнів, різко й справедливо скритиковані ще Д. М. Ануціним. До речі, нові матеріали, зібрані В. Д. Дяченко, дають змогу остаточно поховати ідею Ф. К. Вовка про єдність антропологічного типу українського народу та різку його відмінність від антропологічного типу інших слов'янських народів — ідею, що зіграла сумну роль у пропагуванні націоналізму.

Насправді в межах України виділяються

п'ять антропологічних зон: центральна українська з підзонами волинською та польською; карпатська, нижньодніпровська — прутська, дніпровсько-ільменська та деснянська або валдайська. В. Д. Дяченко здебільшого переконливо показує специфічну схожість, що об'єднує групи українців, які мешкають у межах центральної української антропологічної зони та групи росіян так званого східновеликоросійського типу, визначеного дослідником антропології росіяни Є. М. Чепурковським. Ця схожість виявляється в кількох ознаках, закономірно розташованих у географічному стосунку і тому, очевидно, свідчить про якусь генетичну спорідненість. Варто тільки було б відзначити, що темна пігментація, на якій насамперед базується автор, характерна і для південних груп росіян, зокрема, на Дону й Хопрі. Цікаві й співставлення антропологічних особливостей українців карпатської зони з типом західних слов'ян.

З дечим у праці В. Д. Дяченка ми не зовсім погоджуємося. Це торкається, насамперед, короткого палеоантропологічного нариса, що передувє викладові власних матеріалів автора. Його стислість була б виправдана, оскільки він побудований на огляді вже опублікованих матеріалів, однак у даному випадку вона доведена до такого ступеня, що призвела до фрагментарності. Висновок про спадковість антропологічного типу дніпровських слов'ян і неолітичного населення Надпоріжжя — Приазов'я можливо й слушний певною мірою, бо археологічні дані безсумнівно свідчать про місцеве коріння багатьох особливостей середньовічної слов'янської культури. Та ця обставина не рятує автора від необхідності спеціально аргументувати цю тезу — антропологічна різниця між неолітичним населенням та слов'янами величезна і навряд чи не відповідає за своїми масштабами різниці між крайніми варіантами європеїдної раси. Посилання на працю Т. С. Кондукторової (стор. 27) нічого не доводить, оскільки й там аргументації немає. Нарешті, широко залучаючи дані суміжних наук, В. Д. Дяченко не завжди намагається пов'язати їх з результатами власного антропологічного аналізу. Тому в останньому розділі, спеціально присвяченому висвітленню етнічної історії українського народу за матеріалами антропології, ці дані займають менше місця, ніж цього заслуговують. Доречно зауважити, що і в даному випадку недостатньо використаний антропологічний матеріал.

В цілому рецензована книга — серйозний внесок в антропологічну літературу. До неї довго будуть звертатися дослідники, які працюють над проблемами антропологічного складу Європи та походження європейських народів. Тому дуже прикрим є жалюгідно малий тираж книги (930 примірників), що робить її вже тепер рідкісною.

м. Москва

В. П. Алексеев

МАТЕРІАЛИ ДО БІБЛІОГРАФІЇ НАУКОВИХ ПРАЦЬ М. Т. РИЛЬСЬКОГО

(продовження)

ПРАЦІ, ВМІЩЕНІ У ЗБІРНИКАХ ТА ОКРЕМИХ ВИДАННЯХ ІНШИХ АВТОРІВ

1927

Мицкевич.— В кн.: Мицкевич А. Пан Тадеуш. К., «Слово», 1927, с. V—XXXIV.

1939

Поет і пісня.— В кн.: Ревуцький Д. Шевченко і народна пісня. Х., «Мистецтво», 1939, с. 5.

Поетика Шевченка.— В кн.: VI Пленум правління Союзу советских писателей СССР, посвященный 125-летию со дня рождения Тараса Григорьевича Шевченко. Бюллетень № 2, К., Гослитиздат Украины, 1939, с. 81—97.

Про великого артиста.— В кн.: Народний артист Союзу РСР орденоносець Панас Карпович Саксаганський. Збірник. Х., «Мистецтво», 1939, с. 45—47.

1941

Адам Мицкевич.— В кн.: Мицкевич А. Вибрані поезії. К., Дитвидав, 1941, с. 3—15.

1944

Шевченківські дні, як велика традиція.— В кн.: Пам'яті Т. Г. Шевченка. Збірник. М., АН УРСР, 1944, с. 9—13.

1946

Адам Мицкевич.— В кн.: Мицкевич А. Избранное. М., Гослитиздат, 1946, с. 8—11.

Адам Мицкевич.— В кн.: Мицкевич А. Избранное. М.—Л., Детгиз, 1946, с. 5—12.

1947

О сказке.— В кн.: Украинские народные сказки. М.—Л., Детгиз, 1947, с. 3—6.

1948

Адам Мицкевич і сучасність.— В кн.: Мицкевич А. Вибрані поезії. 1798—1948. К., «Рад. письменник», 1948, с. 3—7.

Великий польський поет Адам Мицкевич.— В кн.: Мицкевич А. Избранное. М.—Л., Детгиз, 1948, с. 5—22.

О балладах Адама Мицкевича.— В кн.: Мицкевич А. Баллады. М., Гослитиздат, 1948, с. 3—7.

Поэзия Тараса Шевченко.— В кн.: Шевченко Т. Собрание сочинений. Б 5-ти тт. Т. 2, М., Гослитиздат, 1948, с. 5—14.

1949

Адам Мицкевич і його «Пан Тадеуш».— В кн.: Мицкевич А. Пан Тадеуш або Останній наїзд на Литві. Шляхетська історія

1811—1812 рр. К., Держлітвидав України, 1949, с. 5—21.

1951

Иван Карпович Тобилевич.— В кн.: Тобилевич И. К. (Карпенко-Карий). Пьесы. К., Гослитиздат УССР, 1951, с. 3—6.

О сказке.— В кн.: Украинские народные сказки. К., Гослитиздат Украины, 1951, с. 3—4.

«Поет боротьби і волі».— В кн.: Лермонтов М. Ю. Вибрані твори. К., Держлітвидав України, 1951, с. 5—21.

1953

Голос народу.— В кн.: Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну. К., АН УРСР, 1953, с. 9—12.

Мовні зв'язки українського і російського народів і співдружність братніх народів у творенні соціалістичної змістом і національної формою культури.— Лексикографічний бюлетень Ін-ту мовознавства імені О. О. Потебні, 1953, вип. 3, с. 10—23.

Поетика Шевченка.— В кн.: Т. Г. Шевченко в критиці. Збірник. К., Держлітвидав України, 1953, с. 174—189.

1954

Великий народний поет.— В кн.: Шевченко Т. Кобзарь. М., Гослитиздат, 1954, с. 3—8.

Леся Українка.— В кн.: Українка Леся. Драматические произведения. М., «Искусство», 1954, с. 3—6.

Навіки разом.— В кн.: Йосипенко М. У творчій співдружбі. К., «Мистецтво», 1954, с. 3—5.

Национальная история.— В кн.: Мицкевич А. Пан Тадеуш или Последний наезд на Литве. Шляхетская история 1811—1812 годов в двенадцати книгах стихами. М., Гослитиздат, 1954, с. 3—6.

П. К. Саксаганський. 1859—1940.— В кн.: Мартич Ю. Повість про народного артиста. К., «Рад. письменник», 1954, с. 3—7.

1955

Великий польський поет.— В кн.: Мицкевич А. Вибране. К., «Молодь», 1955, с. 3—14.

Итоги работы и задачи изучения украинских дум и исторических песен.— В кн.: Тезисы докладов на совещании [в АН СССР], посвященному эпосу восточнославянских народов. М.—К., 1955, с. 13—22.

О балладах Адама Мицкевича.— В кн.:

Мицкевич А. Баллади. М., Гослитиздат, 1955, с. 5—8.

Поезія Тараса Шевченка.—В кн.: Шевченко Т. Поезії. В 2-х тт. Т. 1. К., «Рад. письменник», 1955, с. 3—31.

1956

Аветік Ісаакян.—В кн.: Ісаакян А. Твори. К., Держлітвидав України, 1956, с. 3—6.

Від перекладача.—В кн.: Вольтер. Орлеанська дівка. Поема. К., Держлітвидав України, 1956, с. 3—8.

Книга народу.—В кн.: Шевченко Т. Кобзар. К., Держлітвидав України, 1956, с. III—VIII.

Национальная поэзия.—В кн.: Мицкевич А. Пан Тадеуш или Последний наезд на Литве. Шляхетская история 1811—1812 годов в двенадцати книгах стихами. М., Гослитиздат, 1956, с. 5—7.

Франко — поет!—В кн.: Слово про Великого Каменяра. Збірник. К., Держлітвидав України, 1956, с. 3—19.

Ще про переклади.—В кн.: Письменник про свою роботу. К., «Молодь», 1956, с. 111—123.

1957

Великий майстер українського слова. (Доповідь на ювілейному пленумі СПУ 29 серпня 1956 р.)—В кн.: Вінок Івану Франкові. К., «Рад. письменник», 1957, с. 61—82.

Від перекладача.—В кн.: Бедьє Ж. Роман про Трістана та Ізольду. К., Держлітвидав України, 1957, с. 3—6.

Нова українська поезія дожовтневих часів.—В кн.: Антологія української поезії. В 4-х тт. Т. 1. К., Держлітвидав України, 1957, с. 7—68.

Словесна творчість українського радянського народу.—В кн.: Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. К., АН УРСР, 1957, с. 98—104.

[Співдоповідь].—В кн.: Питання перекладу. З матеріалів республіканської наради перекладачів (лютий 1956). К., Держлітвидав України, 1957, с. 183—187.

Спомини О. М. Лисенка про батька.—В кн.: Лисенко О. Про Миколу Лисенка. Спогади сина. К., «Рад. письменник», 1957, с. 3—6.

1958

Вступ.—В кн.: Українська народна поетична творчість. Т. 1. Дожовтневий період. К., «Рад. школа», 1958, с. 5—24.

Вступ.—В кн.: Українська народна поетична творчість. Т. 2. Радянський період. Вид. 2-е випр. та доп. К., «Рад. школа», 1958, с. 3—19.

Героїчний епос українського народу.—В кн.: Історичний епос східних слов'ян. Збірник. К., АН УРСР, 1958, с. 39—58.

Гордість української драматургії.—В кн.: Тобилевич І. (Карпенко-Карий). Пьєсы. М., Гослитиздат, 1958, с. 5—10.

Книга народу.—В кн.: Шевченко Т. Кобзар. К., Держлітвидав України, 1958, с. 3—8.

Нова українська поезія дожовтневих часів.—В кн.: Антологія української поезії. В 4-х тт. Вид. 2-е. Т. 1. К., Держлітвидав України, 1958, с. 7—68.

Новая украинская поэзия дооктябрьской поры.—В кн.: Антология украинской поэзии. В 2-х тт. Т. 1. М., Гослитиздат, 1958, с. 5—35.

Об украинских думах.—В кн.: Украинские думы. Симферополь, Крымиздат, 1958, с. 3—6.

Олександр Довженко.—В кн.: Довженко О. Твори. В 3-х тт. Т. 1. К., Держлітвидав України, 1958, с. 5—9.

Передмова.—В кн.: Йосипенко М. Марко Лукич Кропивницький, К., Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958, с. 3—5.

Поезія О. Олесь.—В кн.: Олесь О. Вибране. К., «Рад. письменник», 1958, с. 3—11.

Поет-пісняр.—В кн.: Ющенко О. Вибране. К., Держлітвидав України, 1958, с. 3—6.

Українські думи та історичні пісні.—В кн.: Філологічний збірник. [Укр. комітет славістів]. К., АН УРСР, 1958, с. 245—265.

1959

Балада Шевченка «У тієї Катерини».—В кн.: Збірник праць сьомої наукової шевченківської конференції. К., АН УРСР, 1959, с. 52—58.

Спомини О. М. Лисенка про батька.—В кн.: Лисенко О. М. В. Лисенко. (Спогади сина). К., Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1959, с. 3—7.

Цвієты с Черноморского берега.—В кн.: Легенды Крыма. Симферополь, Крымиздат, 1959, с. 3—5.

1960

Книга народу.—В кн.: Шевченко Т. Кобзар. К., Держлітвидав України, 1960, с. 3—8.

О Юри Яновском.—В кн.: Яновский Ю. Собрание сочинений. В 3-х тт. Т. 1. М., «Известия», 1960, с. 5—7.

Пламенный гений.—В кн.: Словацкий Ю. Избранные сочинения. В 2-х тт. Т. 1. М., Гослитиздат, 1960, с. 5—8.

Чехов-художник.—В кн.: Литературное наследство, т. 68, 1960, с. VIII—X.

1961

Две повести Бориса Гринченка.—В кн.: Гринченко Б. В темную ночь. Под тихими вербами. Повести. М., Гослитиздат, 1961, с. 5—9.

Книга о дружбе.—В кн.: Йосипенко М. Великая дружба. К., Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961, с. 3—6.

Книжка про старий Київ.—В кн.: Григор'єв Г. У старому Києві. Спогади. К., «Рад. письменник», 1961, с. 3—5.

Лирика Тараса Шевченка.—В кн.: Шевченко Т. Лирика. М., Гослитиздат, 1961, с. 5—16.

Шевченко в народній творчості.—В кн.:

Народ про Шевченка. К., АН УРСР, 1961, с. 3—4.

1962

Вступне слово.—В кн.: Косинка Г. Новели. К., «Рад. письменник», 1962, с. 3—9.

«Жіноча» лірика Шевченка.—В кн.: Збірник праць ювілейної десятої наукової шевченківської конференції. К., АН УРСР, 1962, с. 22—27.

Поезія Андрія Малышко.—В кн.: Малышко А. Стихи и поэмы. М., Гослитиздат, 1962, с. 3—15.

Поезія О. Олесь.—В кн.: Олесь О. Лирика. М., Гослитиздат, 1962, с. 3—14.

1963

Вступне слово.—В кн.: Міжслов'янські фольклористичні взаємини. Збірник. К., АН УРСР, 1963, с. 3—6.

Запорізький характерник. [Д. І. Яворницький].—В кн.: Шаповал І. В пошуках скарбів. К., «Рад. письменник», 1963, с. 3—8.

Мицкевич-лирик.—В кн.: Мицкевич А. Лирика. М., Гослитиздат, 1963, с. 5—17.

Народ і народний поет.—В кн.: Народ і Шевченко. К., АН УРСР, 1963, с. 9—13.

О поэзии Степана Руданского.—В кн.: Руданский С. Сочинения. Симферополь, Крымиздат, 1963, с. 3—15.

Об украинских думах.—В кн.: Украинские народные думы. М., Гослитиздат, 1963, с. 5—12.

Слово про поета.—В кн.: Тувім Ю. Вибрані поезії. К., Держлітвидав України, 1963, с. 5—19.

1964

Адам Мицкевич і його «Пан Тадеуш».—В кн.: Мицкевич А. Пан Тадеуш або останній наїзд на Литві. Шляхетська історія 1811—1812 рр. у дванадцяти книгах, писана віршами. К., «Дніпро», 1964, с. 7—28.

Книга народу.—В кн.: Шевченко Т. Кобзар. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1964, с. 3—8.

Книга про співака і патріота.—В кн.: Видатний співак Олександр Мншуга. Спогади. Львів, «Каменяр», 1964, с. 3—4.

Книга о прекрасных людях.—В кн.: Мартич Ю. Друзья всегда с тобой. М., «Сов. писатель», 1964, с. 5—9.

Словник і питання культури мови.—В кн.: Про культуру мови. Матеріали республіканської наукової конференції з питань культури української мови (11—15 лютого 1963 р.). К., «Наукова думка», 1964, с. 23—32.

Олександр Довженко.—В кн.: Довженко О. Твори. В 5-ти тт. Т. 1. К., «Дніпро», 1964, с. 5—19.

Поезія О. Олесь.—В кн.: Олесь О. Поезії. К., «Рад. письменник», 1964, с. 3—20.

Поезія Тараса Шевченка.—В кн.: Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка. В 3-х тт. Т. 2. К., Держлітвидав України, 1964, с. 295—319.

Поезія Тараса Шевченка.—В кн.: Шевченко Т. Собрание сочинений. В 5-ти тт. Т. 1. М., Гослитиздат, 1964, с. 5—23.

Поезія Тараса Шевченка.—В кн.: Шевченко Т. Г. Стихотворения и поэмы. М.—Л., «Сов. писатель», 1964, с. 5—28.

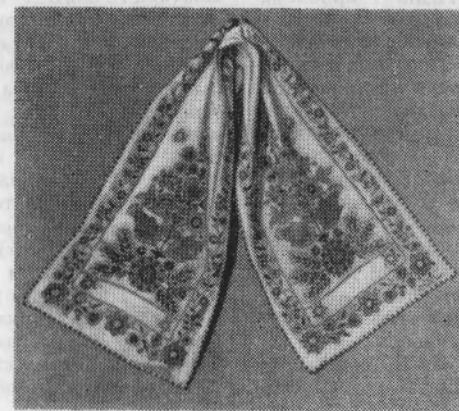
Про листи Миколи Лисенка.—В кн.: Лисенко М. В. Листи. Упоряд., приміт. та коментарі О. Лисенка. К., «Мистецтво», 1964, с. 5—11.

Син народу.—В кн.: Видатний співак Олександр Мншуга. Спогади. Львів, «Каменяр», 1964, с. 116—118.

Співак, педагог, громадянин.—В кн.: Видатний співак Олександр Мншуга. Спогади. Львів, «Каменяр», 1964, с. 50—51.

Шевченко — поет-новатор.—В кн.: Шевченко и мировая культура. М., «Наука», 1964, с. 68—95.

(Далі буде)

Рушник «Урожай». Вишивка. Колективна робота гуртківців Полтавського палацу піонерів. (До статті С. С. Самсоненка, стор. 106).

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА СЕСІЯ «ЛЕНІН ТА ІСТОРИЧНА НАУКА»

15—17 червня ц. р. в Києві відбулася Всесоюзна наукова сесія «В. І. Ленін та історична наука», присвячена наступному 100-річчю з дня народження вождя та 50-річчю Великого Жовтня. В її роботі взяло участь понад 500 науковців. Серед них академики, доктори й кандидати історичних наук, представники ЦК КПРС, ЦК КП України та Міністерства освіти УРСР.

Відкрив нараду секретар ЦК КП України А. Д. Скаба. В. І. Ленін, сказав він у вступному слові, підкреслював, що історична наука посідає одне з провідних місць серед суспільних наук. Стратег революції був неперевершеним майстром історичного аналізу. Важко назвати важливе питання з життя суспільства, якого б Ленін не вирішував чи бодай не торкався. Тема «Ленін та історична наука» завжди буде актуальною.

З доповідями й повідомленнями на пленарних засіданнях виступили провідні вчені — академики Є. М. Жуков, П. Н. Поспелов, М. В. Нечкіна, М. В. Хвостов, член-кореспондент АН СРСР М. П. Кім, професор К. К. Дубина, доктор історичних наук Є. С. Компан та ін.

Теоретичний інтерес в учасників сесії викликала доповідь «В. І. Ленін і проблема епохи в світовій історії» (академік Є. М. Жуков). Наукова періодизація історичного процесу має принципове значення і становить основу досліджень радянських істориків. На відміну від механічної, випадкової періодизації історії буржуазними вченими, радянська історична наука виходить з прогресивної зміни соціально-економічних формацій. Наукове визначення епохи В. І. Ленін ставив на одне з перших місць в історичних дослідженнях. При цьому він керувався об'єктивним класовим підходом, беручи до уваги, який клас стоїть в центрі епохи, «завідує історичним процесом». При визначенні у Програмі КПРС змісту сучасної епохи як краху імперіалізму і переходу до соціалізму та комунізму у всесвітньому масштабі, радянські вчені керувалися ленінською періодизацією історії.

Особливе місце у працях Леніна належить історії партії. Академік П. Н. Поспелов у доповіді «В. І. Ленін та історико-партійна наука» розкрив принципи ленін-

ського вчення про партію. Доповідач поіформував учасників сесії про підготовку й видання колективної шеститомної історії КПРС, де висвітлюється весь історичний шлях партії Леніна. Ніхто так не заглиблювався у суть історичного процесу, сказав далі Поспелов, і не ставив так історію на службу сучасного та майбутнього людства, як В. І. Ленін. Виявлені останнім часом 1100 нових матеріалів, документів, листів В. І. Леніна доповнюють багату спадщину вождя. Доповідач окремо наголосив на ленінських принципах історизму, об'єктивності і партійності в науці.

Академік М. В. Нечкіна присвятила свою доповідь В. І. Леніну як історіку російського революційного руху. На глибокому текстологічному аналізі ленінських праць, використовуючи широкий порівняльно-історичний матеріал, доповідачка майстерно розкрила науково-дослідну лабораторію В. І. Леніна, показала всебічну обізнаність і вміння Леніна використовувати різноманітні джерела.

На засіданнях секції було заслухано та обговорено понад шістьдесят доповідей, повідомлень, виступів з проблем феодального, капіталістичного і соціалістичного періодів та методології історичної науки. Доповідачі залучили багатий архівний матеріал, нові спостереження, невідомі рукописи ленінських праць. Увага сконцентрована в основному на таких темах, як історія робітничого класу, генезис капіталізму, вивчення умов виникнення і подолання наслідків культу особи, періодизація історії партії та історії суспільства тощо.

Методологічні проблеми історичної науки розглядалися на засіданнях спеціальної секції. Останнім часом радянські історики все глибше займаються теоретичними питаннями своєї науки, уникають спрощення історичного процесу, виступають проти заміни живої історичної тканини схемою, прагнуть до партійно правдивого, об'єктивного зображення дійсності.

Сьогодні успішно розвиваються також ті суміжні з історією ділянки знань, розвиток яких гальмувався згубними умовами культу особи. Теоретичні і практичні завдання формування нової людини покликали до розвит-

ку майже новий напрямок у радянській науці — соціальну психологію. Методологію вивчення формування матеріалістичної соціальної психології радянські вчені черпають у працях В. І. Леніна. З доповіддю «Ленінська наука революції і соціальна психологія» виступив доктор історичних наук професор Б. Ф. Поршнев. Доповідач зауважив, між іншим, що в творах Леніна ми нічого або майже нічого не знаходимо про етнічну психологію, про риси національного характеру, психічного складу народу, нації. За словами Б. Ф. Поршнева, це коло питань начебто чуже мисленню Леніна. Важко, на нашу думку, погодитися з таким категоричним твердженням. Слушно, що питаннями етнічної психології Ленін спеціально не займався. Але було б спрощенням підходити так до ленінської спадщини. Підкреслюючи інтернаціональні інтереси й завдання пролетаріату, Ленін неодноразово наголошує на зростанні й формуванні національного пролетаріату не тільки як гегемона революції, але й як ядра «своєї» нації, вихователя її.

Психічний склад нації не становить чогось таємничого, «затуманеного», якщо розглядати його реальне втілення в культурі, побуті, традиціях і звичках, що історично склалися. Ленін не заперечував національної своєрідності того чи того народу; прояв її він вбачав у деяких особливостях складу ума, в емоціональній специфіці, в манері сприйняття навколишньої дійсності, у відтінках духовного складу, поведінки тощо. Матеріалістичне розуміння психічного не виключає, а передбачає існування не тільки в поняттях, але й у дійсності, психічного складу нації, національного характеру. На етнографів, істориків, психологів, філософів чекають теоретичні розробки проблем соціальної, етнічної, національної психології з науково-матеріалістичних позицій. Методологічною основою таких досліджень послужать, зокрема, праці Леніна — великого теоретика і практика в національному питанні.

Запорука успіху історичної науки, говорилося на сесії (виступ доктора історичних наук М. А. Рубача), полягає в тому, наскільки історик буде філософом, і, навпаки, філософ — істориком. Розрізнена діяльність філософів та істориків призводить, з одного

боку, до фактографії, а з другого, — до відсутності філософського аналізу фактів. Це упущення особливо позначається на розробці питань, пов'язаних з критикою фальсифікаторів ленінізму. Часто така критика грішить готовими висновками без належної наукової аргументації.

Про зближення історії з суміжними їй науками йшлося на різних секціях. Назріла потреба в розвитку історичної та етнічної географії, топоніміки, демографії, що успішно послугують ряду наук.

Вивчення нового періоду історії України, який починається приблизно з XVII століття, зародження буржуазних національних зв'язків, процес перетворення української народності в націю, підкреслив доктор історичних наук професор К. Г. Гуслистий, треба вирішувати на матеріалі не тільки соціально-економічному, але й різних галузей культури, літературної, мистецтва, побуту; на теоретичному узагальненні фактів з XVII ст., які дає нам етнографія і фольклористика. Йшлося також про ширше використання електронно-обчислювальних машин в історичних дослідженнях, що заощадять час науковців.

Всесоюзна сесія «Ленін та історична наука» засвідчила значні досягнення радянських істориків, зростання авторитету історичної науки. Провідні вчені визначили вузлові питання, пов'язані з ленінською науковою спадщиною. Разом з тим на сесії говорилося про «білі плями», теоретичні упущення, які належить ще розробляти. Висловлено жаль, що відсутні доповіді на такі важливі теми, як, наприклад, критика Ленінінським буржуазної соціології, ідеології, культури й політики. Адже ленінські праці пронизані такою критикою. Радянські історики приділяють недостатню увагу критиці буржуазної історіографії, а тим самим подають ще малу допомогу зарубіжним історикам, які наближаються до марксизму.

Всесоюзний науковий форум спрямував істориків на правдиве зображення історичного процесу, на глибоке вивчення радянської дійсності.

Матеріали сесії будуть надруковані у спеціальному збірнику.

м. Київ

В. Ю. Юхименко

ПІДСУМКИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

8—12 квітня 1965 р. в Баку відбулась чергова щорічна сесія Відділу історії АН СРСР та Відділу суспільних наук АН Азербайджанської РСР, присвячена підсумкам польових робіт етнографів і археологів за 1964 рік.

У роботі сесії взяло участь понад 400 науковців — етнографів, археологів, антропологів, істориків, фольклористів, мистецтвознавців Москви, Ленінграда, представників академічних науково-дослідних закладів, універ-

ситетів та музеїв союзних і автономних республік, автономних областей.

Етнографічна проблематика була представлена на пленарних засіданнях та об'єднаних засіданнях етнографів 8-ма доповідями. Біля 150 доповідей і повідомлень було заслухано на секціях історичної етнографії, сучасних процесів національного розвитку народів СРСР, подолання релігійних пережитків і формування безрелігійного побуту, а також народного мистецтва і фольклору.

На пленарному засіданні була заслухана доповідь В. П. Алексєєва і А. М. Терентьєвої «Підсумки VII Міжнародного конгресу антропологічних і етнографічних наук та завдання радянських антропологів і етнографів у наступному п'ятиріччі».

Доповідач, заступник директора Інституту етнографії АН СРСР А. М. Терентьєва вказала на основні дослідження, які повинні в найближчому майбутньому перебувати в центрі уваги етнографів. А. М. Терентьєва підкреслила, що, поруч з вивченням культури й побуту робітничого класу та колгоспного селянства, етнографи повинні, внаслідок змін соціальної структури нашого суспільства, вивчати радянське суспільство в цілому, тобто всі соціальні групи сільського і міського населення, визначити характер культурно-побутових взаємодій всіх прошарків суспільства.

У проблемі етнічного розвитку народів на особливу увагу заслуговують два питання: консолідація етнічних спільностей і їх всебічне зближення. Однак і тут треба особливо увагу звернути на міське населення. Паралельно повинна продовжуватися робота з комплексної проблеми: етнологенез і етнічна історія.

Одним з головних завдань етнографів є удосконалення методики досліджень, в тому числі конкретно-соціологічних. Неабияку увагу, як і в минулому, слід приділяти комплексним дослідженням, що дозволить позбавитися паралелізму в роботі.

Доповідачка вказала на потребу розширити вивчення зарубіжних народів — насамперед народів суміжних країн — і зарубіжної етнографії, не послаблюючи при цьому вивчення народів своєї країни.

Першочерговим завданням радянських етнографів, — підкреслила А. М. Терентьєва, — є розробка історії первісного суспільства, встановлення типів етнічних спільностей, розробка соціологічних проблем етнографії, ширше вивчення народної творчості й мистецтва тощо.

VII Міжнародний конгрес антропологів і етнографів, зазначила доповідачка, виявив наші сильні й слабкі сторони. Радянські вчені повинні розширювати дослідження з антропології, в тому числі з палеоантропології. Слід розгорнути роботи з фізіологічної антропології. Зокрема на Україні, як і в інших союзних республіках, необхідно вивчати поширення груп крові. Така робота необхідна ще й для складання загальносоюзної карти.

А. М. Терентьєва наголосила, що перед радянськими етнографами стоять важливі завдання у викритті ворожої ідеології, реакційних теорій буржуазної, зокрема американської етнографії.

Цікаві доповіді були представлені на секції сучасних процесів національного розвитку народів СРСР.

У доповіді Н. Г. Волкової (Москва) показано, що етнічний склад населення дореволюційних міст Північного Кавказу включає переважно росіян, українців, вірмен.

Інтенсивна поява північно-кавказьких народів у складі міського населення відбувалась лише за радянського часу, починаючи з кінця 1930-х — початку 1940-х років.

Багато спільного з зазначеною доповіддю було й у виступі В. П. Кобичева (Москва), який розглянув розвиток за роки радянської влади міст Північного Кавказу, що входять до складу національних автономій.

Ряд доповідей було присвячено вивченню етнічного розвитку народів і сучасним етнічним процесам. Особливий інтерес викликала добре ілюстрована, змістовна доповідь О. А. Ганцької і А. М. Терентьєвої (Москва) про етнографічне вивчення національних процесів у Прибалтіці. Доповідачі показали, що в роки радянської влади зростає багатонаціональність прибалтійського населення, особливо міського. В той же час, серед окремих груп населення Прибалтики відбуваються етнічні процеси. Так, на північному сході Латвії створилися групи златищенського російського і обрусілого латиського населення.

У цікавій доповіді Є. П. Бусигіна і М. В. Зоріна (Казань) було показано, як відбулись міжнаціональні етнічні процеси, внаслідок багатовікового господарчого і культурно-побутового спілкування поволзьких народів з росіянами, — на поселеннях і житлі російського населення Татарської АРСР. Так, наприклад, тепер у російських сільських поселеннях поширені господарські споруди, що в минулому характерні для місцевого населення (особливості планування садів і житла, внутрішнє обладнання житла тощо).

Багато спільного було в доповідях, присвячених малочисельним народам: А. Моногарової (Москва) — припамірським таджикам, Атигахану Ізмайлової (Баку) — талишам, Г. Б. Нікольської (Москва) — уйгурам Південного Туркменістану. В них підкреслюється, що внаслідок національної консолідації, процесів формування великих націй спостерігаються етнічні процеси поступового соціально-економічного і культурно-побутового зближення малочисельних народів з більшими, в оточенні яких вони живуть.

Б. Х. Кармишева (Москва) на етнографічному матеріалі дослідила, що в процесі формування узбецької соціалістичної нації відбувалось, з одного боку, злиття з узбеками національних меншостей та етнічних груп, з іншого — поступове зникнення відособленості родоплемінних та інших груп всередині самого узбецького народу. Цей процес консолідації і злиття в наші дні перебуває на стадії завершення.

У доповіді В. І. Наулка (Київ) на основі статистичних даних висвітлено питання змішаних шлюбів в Українській РСР за радянського часу.

Значна кількість доповідей відбила питання громадського та сімейного побуту робітничого класу й колгоспного селянства кавказьких народів.

У доповіді М. І. Умудова (Баку) «Нові взаємовідносини в сім'ях нафтовиків Ленінського району міста Баку та їх вплив на виховання молодого покоління» основна увага була зосереджена на становищі жінки в сім'ї і суспільстві, на змінах в загальноосвітньому й професійному рівні робітників, на проведенні сімейних свят і обрядів. Однак з поля зору дослідника випали такі важливі питання сімейних взаємовідносин, як голова сім'ї, ставлення до зятя, невістки, старшків. Доповідач не згадав про інститут приймацтва, до речі досить поширений серед нафтовиків; про майнові взаємовідносини, різні форми дозволяла тощо.

Доповідь А. І. Шамілова (Грозний) «Про робітничий клас сучасної Чечено-Інгушетії» висвітлювала роль недавно сформованого робітничого класу в створенні нового побуту. Доповідь носила дещо поверховий характер — занадто обтяжена загальноекономічним, історичним і статистичним матеріалом. Автору не вдалося висвітлити те коло питань стосовно робітничого класу, якими займаються етнографи.

Ще недавно більшість етнографів, які досліджують культуру й побут робітничого класу, основну увагу зосереджували на вивченні найбільш кваліфікованого загоду робітників: гірників, металургів, машинобудівників, нафтовиків. В останні роки коло питань, які стосуються етнографічного вивчення робітничого класу, поширилось. На нараді з інтересом були прослухані доповіді В. А. Чирага-заде (Баку) — про деякі риси сімейного побуту робітників-шовковиків, К. В. Сехбосьяна (Єреван) — про роль робітників-ремісників у створенні традиційної національної культури, Н. Н. Абесадзе, Л. К. Беріашвілі (Тбілісі) — про побут робітників шовкової та сланцево-мармурової промисловості та ін.

Серед доповідей, присвячених колгоспному селянству, схвально були сприйняті доповіді Н. Д. Назарова (Баку) «Побут колгоспників сільгоспартілі «Болгаристан», Геокчайського району, Азербайджанської РСР», І. А. Гаджієва (Баку) «Жіноча праця та її роль у перебудові побуту колгоспників Азербайджану» та ін.

Значна кількість доповідей торкалася сімейного побуту. Слід відзначити доповіді В. Д. Ітонішвілі (Тбілісі) — про деякі риси сімейного побуту гірської Інгушетії, Н. В. Бікбулатова (Уфа) — про старе й нове в сімейному побуті башкир тощо.

У ряді доповідей висвітлювались питання матеріальної культури. Так, наприклад, Є. Г. Торчинська (Ленінград) розповіла про нові елементи в одязі народів Азербайджану, А. І. Ісламмагомедов (Махачкала) зробив цікаву доповідь про основні форми розвитку сучасного дагестанського поселення, Є. Н. Студенецька (Ленінград) — про житло караївців, А. С. Морозова (Ленінград) — про туркменський одяг, А. А. Молчанова (Мінськ) — про вивчення білоруського житла, одягу, харчування й начиння. Гірський транспорт Грузії знайшов своє відображення в доповіді М. К. Гегешідзе

(Тбілісі), а зернові культури Кабарди в світлі етнографічних даних — у доповіді М. Д. Кантарія (Тбілісі) та ін.

Плідно працювала секція «Подолання релігійних пережитків і формування безрелігійного побуту». З інтересом були заслухані доповіді про нові свята, звичай і обряди та їх роль у формуванні нового побуту й подоланні релігійних пережитків. Це, насамперед, доповіді Г. А. Сергєєвої (Москва) «Про деякі сучасні свята, обряди і звичай Дагестану», А. Вішняускайте (Вільнюс) — «Формування нових сімейно-побутових традицій у Литовській РСР», М. А. Дадашзаде (Баку) «Про народне свято «Новруз».

У доповіді Й. А. Кривельова (Москва) «Етнографічне вивчення процесу розповсюдження форм соціалістичного безрелігійного побуту» основна увага була звернена на роботу партійних, державних і радянських органів у звільненні побуту від релігійних пережитків. Автор діалом слушно відзначив, що процеси формування соціалістичного безрелігійного побуту не зводяться лише до розповсюдження безрелігійних свят і обрядів. Етнографи, філософи й громадськість повинні особливу увагу звернути і на повсякденний побут радянських людей, де ще існує чимало неперехоронених пережитків старого, зв'язаних з релігією.

Дуже велика кількість доповідей була представлена на секції історичної етнографії.

Інтерес викликала доповідь Г. П. Васильєвої і Т. О. Жданко (Москва), присвячена вивченню процесів зближення культурно-побутових умов життя міста і села в Середній Азії та Казахстані.

Доповідачі підкреслили, що процеси зближення культурно-побутових умов життя міста і села не можуть вивчатися однобічно та ізольовано (тільки на сільському матеріалі) у зв'язку з ростом кількості міст і чисельності міського населення, зміною соціального складу населення, посиленням зв'язку між містом і селом, впливом міської культури на життя села.

Прикладом глибокого і всебічного вивчення питання може бути доповідь О. І. Робахідзе (Тбілісі) «Структура гірничого села» (на матеріалах Інгушетії). В доповіді розглянуто основні типи поселень, їх походження, особливості планування і призначення окремих кріпосних споруд феодального типу. Наведені доповідачем матеріали, зокрема зразки місцевого будівельного мистецтва, свідчать про порівняно високий рівень суспільно-економічного життя інгушів у період виникнення цих сіл.

Було заслухано ряд доповідей про форми сімейно-шлюбних відносин і сімейний побут в їх історичному розвитку: В. К. Гарданова (Москва), В. К. Карапетяна (Єреван), А. І. Садикова і Г. А. Гейбулаєва (Баку) та ін.; про народне житло, особливо про принципи його класифікації: Г. А. Чіковані (Тбілісі), М. О. Османова (Махачкала); про народне землеробство і скотарство: Г. А. Буніятова (Баку), Ю. Лінуса (Рига) та ін.; про народні знання в галузі медицини

і ґрунтознавства: В. К. Тотрова (Кишинів), Я. А. Рустамова (Баку).

Питання фольклористики й народного мистецтва розглядалися на секції «Народне мистецтво і фольклор».

Відомий фольклорист Б. М. Путілов (Ленінград) свою доповідь «Фольклористика і етнографія» присвятив сучасному станові радянської фольклористики, методології і перспективам її розвитку. Розглядаючи сучасну фольклористику як самостійну науку, доповідач наголосив на тісних зв'язках її з етнографією, з етнографічною методикою дослідження. Цілоком слухає теза доповіді, що сучасний фольклор треба вивчати не як усну літературу, а як поетичне мистецтво, безпосередньо включене в сучасний побут різних верств населення, та яке поза побутовими і конкретно-суспільними зв'язками губить свою характеристику. Дослідник відзначив, що застосування елементів етнографізму може сприяти подоланню такого суттєвого недоліку сучасної фольклористики, як замкнене, взаємно не зв'язане вивчення різних сфер народної творчості.

У доповіді Г. А. Григоряна «Деякі особливості вірменських радянсько-епічних пісень» зазначалося, що характерною рисою сучасних вірменських історико-епічних пісень в порівнянні зі старими є історичність зображувальних подій, а народ виступає не як сила, що розчиняється в епічному герої, а активний борець і творець нового життя.

Білоруський фольклорист А. Федоснук у своїй доповіді розповів про роль сучасної народної сатири та гумору в боротьбі з пережитками минулого в побуті та свідомості радянських людей.

Деякі доповіді було присвячено питанням дореволюційного фольклору народів Кавказу.

Серед доповідей про традиційне мистецтво слід відзначити «Декоративне мистецтво фініо-угорських народів Північного Приуралля» М. С. Корольової (Москва), «Форми й жанри азербайджанської народної танцювальної музики» Б. Гусейні (Баку), «Народні традиції керамічного виробництва в Західній Грузії» Р. Д. Годда (Тбілісі), «Марійські народні театральні вистави радянського періоду» В. Акуріна (Чита), «Розвиток народного орнаменту сучасного текстилю східної Латвії» М. Слава (Рига),

МІЖВУЗІВСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ У ЛЬВОВІ

У Львівському ордені Леніна Державному університеті імені Івана Франка 27—29 травня 1965 року відбулась республіканська міжвузівська наукова конференція, присвячена 70-річчю з дня народження М. Т. Рильського. На пленарному засіданні конференції Л. М. Новиченко прочитав доповідь «Лірика Максима Рильського», яка була присвячена

«Вірменські килими (безворсові килими) С. С. Давтяна (Єреван) та ін.

Учасники сесії мали змогу ознайомитися з видатними історичними і культурними пам'ятками Азербайджану. Так, наприклад, одне з пленарних засідань було проведено в зоні петрогліфів (наскельних зображень) Кобистану (коби — балка; дослівно — країна балок).

Зображення представлені контурними малюнками людей, тварин — переважно диких биків, козлів, оленів, левів, коней, свиней, птахів, риб, змії майже натурально величини, а також човнів, гарб, солярних знаків тощо, висічених на скелях примітивними знаряддями, а в поодиноких випадках — металевими інструментами.

У комплексі петрогліфів Кобистану багато зображено сцен полювання на оленів, кіз, биків, коней і свиней. Полювання велось пішими й вершниками, озброєними луком, списом, тризубцем, мечем. Є чимало малюнків жнив, колективної праці, жертвоприношення, ритуально-обрядових танців тощо. Малюнків нараховується більше 3 тисяч і датуються вони від раннього періоду неоліту до початку ХХ ст. н. е.

Учасники сесії ознайомилися з пам'ятками Апшерону. Біля поселення Мардакяни оглянули круглу фортецю, побудовану в XIII ст., фортецю XIV і мечеть XV століть. У поселенні Сурахани побували в індуському вогнепоклонницькому храмі XVIII ст., а в селі Романа оглянули кріпосну башту XIV ст.

З великим задоволенням учасники сесії відвідали Музей історії Азербайджану та Азербайджанський музей мистецтв, де експонуються картини й українських художників: Т. Г. Шевченка («Вірсавія»), М. С. Самокіша, О. О. Мурашка та ін.

В цілому робота сесії показала, що етнографічні дослідження значно розширилися не лише в Москві, Ленінграді, а й у союзних Академіях наук та в ряді музеїв. Значно зросли кадри етнографів, фольклористів та мистецтвознавців в Азербайджані, Грузії, Вірменії та середньоазіатських республіках. Наступну сесію підсумків польових досліджень 1965 р. вирішено провести навесні 1966 р. у Москві.

м. Київ В. Т. Зінич, В. І. Наулко

розкриттю своєрідності поетичної спадщини письменника. На секції «Рильський і світова прогресивна культура» (науковий керівник — доцент Ф. М. Неборячок) в центрі уваги стали доповіді: М. Я. Гольберга (Дрогобич) «Максим Рильський — дослідник і перекладач сербської народної поезії», Ю. М. Кузьми (Львів) «Рильський і античність», Ф. М. Не-

боячка (Львів) «Рильський і Болгарія», Т. І. Пачовського (Львів) «Рильський — перекладач Саковича».

Найбільше учасників конференції взяла участь в роботі секції «Рильський в літературному процесі» (науковий керівник — доцент В. В. Лесик). Розгляду поезій М. Т. Рильського про Львів і Закарпаття присвятили свої реферати кандидати філологічних наук С. М. Трофимук (Львів) та В. Л. Мнкітась (Ужгород). Велике зацікавлення викликали доповіді: «Драматичний малюнок М. Т. Рильського «Бенкет» В. М. Яковенка (Львів) та «Поезія М. Рильського доби Жовтневої революції та громадянської війни» М. Д. Родька (Львів). Молоді літературознавці А. П. Бондар (м. Пустомити) і Г. С. Леонченко (Львів) зосередили увагу на творчих взаєминах М. Рильського і П. Тичини.

Учасники об'єднаних секцій «Рильський і питання теорії літератури» та «Естетика» (науковий керівник — доктор філологічних наук С. М. Шаховський) з великим зацікавленням прослухали доповіді О. І. Дея (Київ) «Максим Рильський і проблеми сучасної фольклористики», Г. К. Сидоренко (Київ) «Питання теорії віршування в працях М. Рильського», П. Ю. Данилка (Одеса)

У ВІННИЦЬКИХ ФОЛЬКЛОРИСТІВ

Минуло трохи більше року з того часу, як на обласній конференції фольклористів Вінниччини було ухвалено організувати при Вінницькому державному педагогічному інституті ім. М. Островського кабінет народної творчості. Керівництво педінституту та філологічного факультету виділили одну з краших аудиторій для кабінету і всіляко сприяли організації його роботи.

І ось на аудиторії № 103 з'явилася табличка «Кабінет українського фольклору». Цей кабінет оформлено силами студентів філологічного факультету. У ньому на видному місці красуються написи на склі:

Наша дума, наша пісня,
Не вмре не загине
(Т. Г. Шевченко)

Народна пісня — то ж вона
Усій землі окраса,
Вона, як сонце, вирина
У творчості Тараса,
Вона, як пахощі судівіть,
Лисенка музику живить.

(М. Т. Рильський)

Великий стенд — «Нове життя — нові обряди», оформлений студентами Поліщуком та Мельником, розповідає про народне Свято весни, що його проводили колгоспники села Слобода Яришівська, Могилів-Подільського району Вінницької області. У ньому взяла участь до сорока студентів Вінницького педінституту ім. Островського.

«Рильський про класичну спадщину, традиції і новаторство», І. І. Дорошенка (Львів) «Максим Рильський — літературний критик», В. Й. Здоровеги (Львів) «М. Т. Рильський — майстер публіцистичного слова», В. В. Громової (Львів) «До питання про естетичні проблеми в публіцистиці М. Рильського 20-х років».

Члени секції мовознавства заслухали доповіді: В. Л. Карпової (Львів) «Використання термінологічної лексики у мові поетичних творів М. Рильського», В. І. Хоменка (Дніпропетровськ) «Народні вислови, звороти і фрази у творах М. Т. Рильського», В. Г. Ключевської (Львів) «Тролейкі апоетичні конструкції у творах М. Рильського». На секції висловлено побажання підготувати до друку «Словник поетичної мови М. Рильського».

В обговоренні доповідей взяла участь М. Ф. Матвійчук, М. І. Рудницький, О. Н. Мороз та інші. На заключному пленарному засіданні учасники конференції прийняли резолюцію, в якій накреслено шляхи дальших досліджень спадщини М. Т. Рильського.

Для учасників конференції організовано тематичний концерт та цікаву екскурсію по місту.

м. Львів

О. П. Криль

Поряд із стендом невеличкий фотомонтаж, що розповідає про зустріч Нового року студентами за народними звичаями — із Дідом Морозом, Снігурочкою, з щедрюванням і посіванням.

По другий бік стенду документальна фотовиставка про наукову конференцію фольклористів Вінницької області 1964 р. Далі ще один стенд «Фольклористи Вінниччини». Тут фотографії Г. Т. Танцюри, М. А. Руденко, Є. В. Горб, Н. А. Присяжнюк. Під ними коротенька характеристика їх діяльності, а в центрі невеличкий фотомонтаж назв праць Гната Танцюри і титульна сторінка його праці «Записки збирача фольклору». Знизу на титульних сторінках журналу «Народна творчість та етнографія» розміщена бібліографія матеріалів про фольклористів Вінниччини, вміщених у цьому журналі.

На допомогу вчителям та студентам дано зразки наочних посібників «Шевченко і народна творчість», «Образ В. І. Леніна в народній творчості», «Марко Вовчок і народна творчість», виготовлені студентами.

На спеціальній вітрині розміщена виставка книжок та журналів «Новини фольклористики», яка регулярно поповнюється лаборанткою кабінету української літератури Є. Т. Григор'євою.

У невеличких скриньках, прикріплених до дошки, бібліографія статей та праць по фольклористиці, складена студентами.

У кабінеті зберігається велика кількість

записаних студентами зразків народної творчості, контрольні та курсові роботи студентів по фольклористиці, матеріали фольклорних експедицій. Щоправда, все це ще не передруковане і належило б оформити. Та навіть і в такому вигляді ці матеріали становлять інтерес. Над ними вже працюють, їх досліджують і публікують. Голова секції фольклору при Вінницькому обласному будинку народної творчості Є. Горб, доцент Вінницького педінституту І. Буглов в своїх статтях і публікаціях використовували ці матеріали.

При кабінеті існує невелика фонотека записів народних пісень, магнітофонні записи народних дум та українських пісень, передбачених програмою вузів. Їх одержано в подарунок від Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Т. Рильського АН УРСР. Під час лекції з народної поетичної творчості студенти часто чули народні думи у виконанні кобзаря Є. Мовчана та ін.

Дирекція інституту придбала для кабінету фольклору магнітофонні записи композицій наших земляків Р. А. Скалецького та В. А. Юхимовича «Щедрий вечір» та «Весілля на Поділлі», що неодноразово передавалися по республіканському та обласному радіо.

Кабінету подають допомогу учені Інституту МФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР. (О. І. Дей, П. Д. Павлій, Г. С. Сухобрус, В. А. Юзвенко).

Зараз першочерговим завданням кабінету є поповнення його фонотеки, створення виставки етнологічних матеріалів, виготовлення наочних посібників, які б могли використати і вчителі шкіл, і викладачі інституту при читанні курсу народної поетичної творчості.

Актив кабінету планує належило оформити всі записи зразків народної творчості, систематизувати їх, передрукувати і, відібравши кращі з них, створити своєрідні рукописні збірники. Передбачається створити в кабінеті куточок збирача фольклору, де не лише висвітлюватимуться наслідки фольклорних експедицій, а й даватимуться короткі кваліфіковані поради по збиранню народної творчості.

Для успішної роботи кабінету необхідно надалі продовжувати зміцнювати зв'язки з Обласним будинком народної творчості, фольклористами всього Поділля, з Центральним будинком народної творчості та Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Т. Рильського АН УРСР.

А. П. Коржупова

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В КОЛОМИ

7 і 8 червня ц. р. в приміщенні Коломийського державного музею народного мистецтва «Гуцульщина» відбулася наукова конференція на тему: «Народна культура західних областей України за роки Радянської влади». Організатори конференції: Івано-Франківське обласне управління культури, Український державний музей етнології та художнього промислу у Львові та Коломийський державний музей народного мистецтва «Гуцульщина».

Вступним словом конференцію відкрив секретар Коломийського міськкому партії М. В. Гузійчук.

Учасники конференції заслухали 11 доповідей. Зокрема, кандидат історичних наук, завідувач відділом етнології Львівського музею етнології та художнього промислу С. М. Макарчук виступив з доповіддю «Робітничче населення Прикарпаття в роки Радянської влади». «Становище весільної радянської обрядності в західних областях

України» — така тема доповіді наукового працівника цього ж музею Н. І. Здоровеги. Про культуру одягу трудящих західних областей України розповіла кандидат історичних наук К. І. Матейко.

Були заслухані й інші доповіді: О. А. Оленіч — «Розвиток різьби по дереву на радянській Гуцульщині», О. І. Кубаевич — «Розвиток килимарства в західних областях України», С. Д. Кушнірук — «Коломийський державний музей народного мистецтва Гуцульщини — важливий центр вивчення гуцульського народного мистецтва» та ін.

Доповіді супроводжувалися оглядом експозиції музею «Гуцульщина».

Учасники конференції тепло привітали телеграмою працівники Снятинського літературно-меморіального музею Марка Черемшини.

В. К. Морозюк
м. Коломия, Івано-Франківської обл.

НАЗУСТРІЧ VIII МКАЕН

17 липня п. р. відбулося чергове засідання Вченої ради Інституту МФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР під головуванням директора інституту, доктора філологічних наук М. Є. Сиваченка. Перед членами ради та працівниками інституту з доповіддю «Про стан і завдання антропологічної науки в СРСР та про підготовку до VIII Міжнародного конгресу антропологічних та етнологічних наук» виступив Генеральний секретар майбутнього конгресу, доктор біологічних наук Г. Ф. Дебєц.

Сьогодні перед радянськими антропологами, — зазначив доповідач, — стоїть завдання підняти антропологічну науку в нашій країні до рівня сучасних біологічних наук світу. Немалу роль у цьому має зіграти подальше розроблення проблем генетики, що, як відомо, після сесії ВАСГНІЛ 1948 року несправедливо була зігнорувана.

Поступ радянської антропології повинен іти шляхом обладнання лабораторій найсучаснішими приладами аж до електронно-обчислювальних машин включно. Це, однак, не можна ставити за самоціль, що іноді трапляється з американськими та західнонімецькими вченими.

Одним із важливих завдань сучасної вітчизняної антропології є визначення ролі спадковості та середовища у формуванні особливостей людини. Вплив зовнішнього

середовища на людину — це насамперед вплив його суспільного оточення.

Антропологами нашої країни зроблено багато, про що свідчать хоча б їх виступи на VII МКАЕН. Однак за останні роки спостерігається різке розходження між накопиченням матеріалу та інформацією.

Доповідач зупинився також на зв'язках антропології з етнологією, історією та іншими суспільними науками. Г. Ф. Дебєц підкреслив, що етнологія і форми побуту мають важливе значення для антропологічної науки. Зв'язок антропології з історією природи людства, як науки, що за словами Ф. Енгельса, становить собою «перехід від морфології і фізіології людини та її рас до історії» суспільними науками здійснюється, насамперед і головним чином, через той комплекс наук, який об'єднується під назвою етнології. Тому не випадково, що й міжнародний союз наших наук є союзом антропологів і етнологів, і конгреси, періодично скликувані у різних країнах світу, є конгресами антропологічних і етнологічних наук.

У доповіді зазначено, що українські вчені з успіхом виступали на минулорічному VII МКАЕН, а на сьогодні Україна серед інших республік СРСР посідає важливе місце в підготовці до наступного конгресу 1968 року в Токіо.

Г. Ф. Дебєц відповів також на ряд поставлених йому запитань.

Наприкінці червня у м. Вінниці відбулася дводенна наукова конференція, присвячена вивченню фольклористики Вінниччини. Її організували кафедра української літератури Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського та Вінницький обласний Будинок народної творчості.

На конференції були присутні і взяли участь в її роботі фольклористи і етнологи Вінниччини, переважно учителі та студенти.

З вступним словом виступив завідувач кафедри української літератури педінституту В. М. Борщевський. Він розповів про хід вивчення фольклористики Вінниччини, подав стислі характеристики збирачів і популяризаторів народної творчості краю.

Про свій досвід фольклорно-етнологічної і краєзнавчої роботи розповів колгоспник с. Кукавки, Могилів-Подільського району М. В. Рябий. Потім виступила голова секції фольклористів при обласному Будинку народної творчості Є. В. Горб. Тема її доповіді — «Гнат Тацюра — відомий український фольклорист». Учителька-пенсіонерка з Погребищ Н. А. Присяжнюк розповіла про свою фольклорно-збирацьку роботу. Учителька села Слободи-Яришевської, Могилів-Подільського району М. А. Руденко розповіла про свій досвід у популяризації нових радянських побутових звичаїв та свят.

Член Спілки письменників Української РСР І. В. Глиньський зробив доповідь «Фольклористи Поділля дожовтневого пе-

ріоду». Учитель Жмеринської СШ № 2 М. І. Солоненко ознайомив присутніх із наслідками свого дослідження «Фольклор Поділля в творчості М. М. Коцюбинського». Про етнологічні матеріали Вінницького обласного краєзнавчого музею розповіла науковий працівник цього музею Р. О. Волошина. З інформаціями про наслідки фольклорних експедицій на Вінничині 1964 року виступили студентки педінституту Т. Назарок та Ю. Гоменюк.

З великою увагою прослухали присутні виступ доцента кафедри української літератури А. П. Коржупової про вивчення місцевого фольклору у Вінницькому педінституті.

Із захопленням зустріли учасники конференції виступ пенсіонера-агронома з Гайсинського району Р. М. Борового, який розповів цікаві приклади того, як виникають народні прислів'я і приказки.

З ініціативи директора Вінницького краєзнавчого музею І. І. Зайця було організовано екскурсію учасників конференції по маршруту: Вінниця — Вороновиця — Немирів — Тульчин — Тиманівка. Екскурсанти побували в будинку Можайського, в Немирівському педучилищі ім. Марка Вовчка, в Тульчинському краєзнавчому музеї, в Тиманівському музеї народної творчості, ознайомилися з суворовськими та іншими історичними місцями.

М. В. Рябий, М. А. Руденко

ПРО ПОБУТУВАННЯ ЛЕГЕНД НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

Дніпропетровський держуніверситет систематично провадить фольклорні експедиції, матеріали яких допомагають скласти певне уявлення про ті зразки народної творчості, що побутують зараз на Дніпропетровщині.

Як свідчать матеріали фольклорних експедицій, не всі жанри народної поетичної творчості однаково інтенсивно розвиваються в наш радянський час. Більш поширеними виявляються пісні, частушки, анекдоти, прислів'я та приказки. Порівняно рідше зустрічаються казки, перекази, оповіді та легенди.

Сотні років зберігає народ легенди про земляні укріплення, які були насипані для захисту від татар (с. Попово-Баліївка, Петриківського району), козацькі пункти спостереження (село Ново-Іванівка, Синельниківського району).

Іноді на легендах про минуле помітний вплив нашого часу, що знаходить своє відображення у своєрідних коментарях оповідача. Цікава з цього боку легенда, яку записав у липні 1961 р. студент С. Бурлаков від колгоспника І. М. Васютіна із с. Чорнявщини, Перещепинського району (1921 року нар.).

«Недалеко від села Чорноглазівки є брід через річку Оріль, який називається Стешином. Раніше й село називалось Шешинна Чорноглазівка, бо на тій могилі, що височить за селом, колись стояла в дозорі дівчина-патріотка Стеха, вкуплена Богданом Хмельницьким з неволі. Побудувала собі корчму біля могили і оберігала рідну землю.

Одного разу вночі татари тихо підкрались до річки Оріль і перейшли її. Стеха, як тільки помітила ворогів, схопила списа і кинулась до вежі, щоб запалити вогонь. Вогнистік дівчина запалала, але сама загинула в нерівній боротьбі з татарами.

Народ на пам'ять про ту дівчину назвав село Шешиним, та панам це не подобалось. І вони на честь чорноскої пані, яка жила в цій місцевості, назвали село Чорноглазівка. І зовсім неправильно, що тепер ця назва й лишлася».

Хвилююче звучить і легенда про могилу, яка височить в селі Котівці недалеко від будинку колишніх князів Урусових. Народ оповідає, що князь Урусов мав дружину

француженку. Вона задумала зробити сюрприз для приїжджих гостей: насипати високу могилу недалеко від будинку, зробити бесідку й посадити столітнього дуба, а там, де виберуть землю, щоб був басейн, в якому плавали б лебеді.

«І того ж дня сюди було зігнано кріпаків з усіх підлеглих сіл. Вони носили на списах мішки з землею від сходу до заходу сонця. А нагаї хльоскали по зігнутих спинах кріпаків, бо старалися панські посіпаки вислужитися.

Місяць носили люди землю, а потім почали обкладати дерном, трамбувати в три сторони доріжки, обсаджувати їх квітами. Та страшніше було потім.

У Братському лісі пан облюбував велетенського дуба й велів кріпакам перенести того дуба на гору, та так, щоб на ньому не зів'яв жоден листочок, бо інакше будуть биті солоною лозою...

Так і було: жоден листочок не зів'яв, а нагаї гуляли по спинах кріпаків.

Терпець увірвався. І коли, придавлений викопаним дубом Григорій Маменко (в інших варіантах легенди конкретного імені не названо), випльовуючи кров, став закликати до розправи в панами, то ті його прив'язали до ослона... і він з нього не встав, коли йому вже розв'язали руки і ноги.

Але ріс-розростався величезний дуб — живий свідок минулих часів. Тепер шумлять молоді берізки, якими обсаджено басейн, і ніби передають сумну розповідь про ті давні часи». (Основну частину легенди передаю за розповіддю вчителя І. М. Кібця, що записана 10 жовтня 1962 року студенткою Н. Черниш).

Народ складає легенди не лише про давно минулі часи. Студентка Н. Денис 11 липня 1960 року записала легенду про трьох богатырів. Розповів її А. І. Шепеть (1892 року народження) — колгоспник села Селянівки, Царичанського району.

«На землі живе богатыр велетенський. Він став жити ще тоді, як з'явилась земля. Цей богатыр ні на кого не нападав, а тільки всім бідним помагав. Що він задумав — все в нього було. От як засукав рукава, то в нього зараз риба ловиться, скот плодиться, зерно росте,

білі паляниці печуться, мед, молоко, вино рікою біжить, матерія тчеться, будинки зводяться.

А як почнуть бити цього богатыря, то він візьметься за роботу й не чує як його б'ють».

Думає цей богатыр лише про те, як тяжко трудящому живеться, як йому допомогти.

«От народився другий богатыр. Росте він і поглядає на першого, який він сильний та трудящий, та мудрий і ніким непереможений».

От цей другий богатыр приходив до першого і каже:

— Прийми мене до себе, я буду тобі помічником.

— А що ти вмєш робити? Може ти людей вбиваєш?

— Ні, людей я не вбиваю, чужого не займаю, а всім допомагаю.

А дбаю про те, щоб ніхто не бився, не лаявся. На чуже добро рук не піднімав, а те, що ти, богатырю виробляєш, щоб на всій землі йшло для народу.

Тоді той і каже: «От такого я шукав уже довгі роки». І взялися вони разом за працю.

Згодом прийшов до них третій богатыр і говорить:

— От ви працюєте, як рідні брати. Прийміть і мене до себе. Я вам стану у великій пригоді.

Подумав перший богатыр та й питається: — Що ж ти вмєш робити? Може ти людей вбиваєш! Говори тільки правду.

Замислився третій богатыр:

— Правда, я вбиваю тільки тих, хто хоче починати битися, особливо тих, хто буде напружати на бій.

Подумав перший богатыр та й каже третьому:

— А скажи, яка в тебе мудрість? Як це ти знаходиш цих задираків?

— От я випущу стрілу із цього місця, де ми стоїмо, то вона й полетить на захід і прилетить напад знову, але вже із сходу. А по дорозі вона буде всіх вбивць вбивати, а інших принесе на собі живими.

— Добре, приймаємо й тебе.

Тепер ці три богатырі порівнялись між собою і говорять:

— Давайте зробимо так, щоб ніде в світі не було бідних, а були б всі багаті, та щоб народ робив менше, щоб йому допомагали машини, а люди жили довго-довго й любили один одного. А зло закопаємо глибоко в землю».

Зміст цієї легенди свідчить про ідею насиченість радянського фольклору, про розуміння його творцями закономірностей сучасного життя.

М. В. Калиниченко

м. Дніпропетровськ

СПІВАЄ ЛЕМКІВСЬКИЙ ХОР

Співуча Тернопільщина. Пройдете її з краю в край, і ви переконались, що вона славиться не тільки буйнорунними морями садів, урожайними полями, а й роботящими, привітними людьми, які вельми кохаються у співі.

Село Лошнів на Теробовлянщині. Звивиста вулиця веде до високого будинку, з розчинених вікон якого чується пісня.

Полетів би-м на край світа,
Як вітер, що в полі літа.

Зупиняюсь, вражений чудовою злагоженістю голосів.

Лемки. Привітні лиця, ширі усмішки, великі мозолясті руки. З давніх давен жили вони по обох схилах Східних Бескидів між річками Сяном та Попрадом, а також на захід від Ужа. Протягом багатьох століть знали гніту угорських, австрійських, польських, чеських та й своїх, українських панів. Не знісши тяжкої неволі, часто тікали з рідного краю світ за очі — до США, Канади, Аргентини. Але де б вони не були, всюди свято берегли рідне слово, а дітей своїх сповивали піснею.

У зв'язку з обміном населення між Польською Народною Республікою та СРСР багато лемків переїхало з Лемківщини до Львівської, Тернопільської та Миколаївської

областей. Поселились вони і в мальовничому Лошневі.

Лемки принесли сюди чарівну пісню, яка глибоко запала в душу Остапові Ільковичу Крицаку, викладачеві Тернопільського музичного училища імені С. Крушельницької. А що, якби створити лемківський хор, подумав він. Зробив першу спробу. Майже все село зійшлося до клубу. Незвичайний голосовий матеріал порадував Крицака. І потяглися дні, тижні, місяці напруженої праці. Треба було зберегти самотність лемківської пісні. Чимало допомагали диригенту самі хористи. Вони не раз вказували на вірний шлях до вершин хорового співу. Так народився цей колектив.

Лемківській пісні небагом стало тісно у Лошневі, і понеслась вона гордо по селах та містах Тернопільщини. Виступали у клубах, на фермах, у полі. Жоден районний чи обласний огляд художньої самодіяльності, жодне свято не обходилось без хору.

Репертуар хору вельми різноманітний — «Полетів би-м на край світа», «Ой ти, старий сиваку», «Тиха вода береги ламле», «Над водов кряк», «Шуміла берега», «Не хвалюся» та багато інших пісень. Виконує колектив і класичні твори, зокрема «Із-за гори кам'яної» М. Леонтовича. Тепло, з снівською любов'ю співають лемки пісні на

слова Т. Шевченка «Заповіт», «Рече та стогне Дніпр широкий», «По діброві вітер вие».

Лемки вельми здібні інтерпретатори народної пісні. Вслухайтесь у «Полетів би-м на край світа», і перед вашими очима постануть тяжкі картини минулого. Безпросвітні злидні женуть бідного лемка в далекий «Гамаридцький» край. Бідак знає, що там немає раю, але все ж у його душі жевріє надія на кращу долю. Часто любов до рідної землі перемагає бажання їхати світ за очі: «Хоч в нас біда, не поїду в Гамаридцький край!» «Шуміла берега» — пісня ліричного плану. Плаче дівчина, яку мати віддає за нелюб. Хлопець втішає її. «В гаю зелененькім» — парубочька пісня. В ній звучать інтонації завзяття лісоруба, його палкої любові до дівчини, без якої він не мислить життя.

Лемки, як і весь український народ, кохаються в гуморі. Цікава жартівлива пісня про сивого діда, який задивляється на молоденьку дівчину («Ой ти, старий сиваку»).

Слава про співаків обійшла не тільки Тернопільщину. Їх знає Київ, Москва, вони з успіхом виступали на Республіканському огляді сільської художньої самодіяльності, присвяченому 150-річчю з дня народження Великого Кобзаря. Хор завоював звання Народного і Диплом I ступеня. З усіх кінців нашої країни надходять листи на адресу хору. Пишуть і українці з Польщі, Канади. А канадські українці навіть прислали до Лощева делегацію. Хористи дали заокеанським братам великий концерт-дарунок. Хай везуть бездольні земляки рідну пісню в далекий «Гамаридцький край».

У селі співають всі — від малого до старого. Наймолодший учасник хору Галнці Панасюк — чотирнадцять років. А ветеранам хору — Луці та Ярославу Кобелям, Іванові Савці давно минуло шістдесят. А яка в цьому колективі дисципліна! Запізнення на

репетицію вважається «надзвичайною» педією.

Усі твори виконуються *à capella*. Надзвичайна рівність хорових партій, багатий гармонійний виклад, чистота інтонації — ось характерні риси лемківського хору. А коли надумаш виділити кращого співака, то просто розгублюєшся. Всі гарно співають. Брати Кобелі, Іван Процак, Василь Ференик, Василь Фурко, Ніна Киричук, Павлина Лукасевич, Марія Кузьмінська, Євгенія Гончар... Хіба всіх перелічиш! На добре слово заслугове Микола Гончар — завідувач клубом. Це на його плечі лягають турботи про хористів під час репетицій і концертів, особливо в концертних мадрівках.

Київ 22 грудня 1964 року. Заклучний огляд сільської художньої самодіяльності України. На сцені Жовтневого палацу — лемки. Співають з великим запалом, натхненням. Пісні ті хвилюють серця, будять думки. Ось як написав про виступ Лемківського народного хору О. Дистровий (газ. «Літературна Україна», 25 грудня 1964 р.): «Слухаючи журланву лемківську пісню «Полетів би-м на край світа» у виконанні теребовлянців, пригадуємо долю наших славетних співців Соломії Крушельницької, Олександра Мишуги, Модеста Менцінського... Та хіба тільки вони з українців сходили до світової слави зі сцени чужих театрів, бо рідних не було. Вдивляючись у ніжні обличчя юних співачок, думаємо, а котра з них відважить піти на ці високі східці. Адже в багатьох є талант, їм набагато легше, ніж колись було чарівній Соломії... Перед ними відкриті всі шляхи до сцен рідних театрів».

Повернувся хор на рідну Тернопільщину лауреатом Республіканського огляду-конкурсу сільської самодіяльності України. Співайте ж, лемки! Щастя вам і в пісні, і в праці!

м. Тернопіль

М. С. Литвин

СВЯТО УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ І ТАНЦЮ ПРЯШІВЩИНИ

У Чехословаччині українське населення живе, головним чином у Гуменському, Бардівському, Пряшівському та Попрадському округах. Їх адміністративним і культурним центром є місто Пряшів, тому й територію, заселену українцями, здавна прийнято називати Пряшівщиною.

У Пряшеві знаходиться Центральний Комітет Культурної спілки українських трудящих (КСУТ), яка має комітет в кожному районі, місцеві групи — в кожному селі з українським населенням, а також на заводах, у школах тощо. КСУТ видає щотижневу газету «Нове життя» та щомісячник «Дружно вперед» з педагогічним додатком «Школа і життя». Для українських шкіл виходять і «Піонерська газета» (двічі на місяць), редакція якої міститься у Братиславі.

Крім того, у Пряшеві знаходиться українська секція Спілки словацьких письменників, що має свій друкований орган — квартальний альманах «Дукля» та відділ української літератури при Словацькому педагогічному видавництві, який за останні 12 років видав понад 150 книжок українською мовою. Український національний театр, який знаходиться теж у Пряшеві, за час свого існування поставив уже понад 120 п'єс. Велику культурно-освітню роботу серед населення проводить і українське радіомовлення, яке щодня має по дві передачі. Професійний Піддуклянський український національний ансамбль обслуговує не лише українське населення Пряшівщини, але ширить українську пісню і танець по всій Чехословаччині. На Пряшівщині є багато українських дит-

Самодіяльний жіночий ансамбль. Пряшівщина, ЧССР. 1965.

садків, загальноосвітніх шкіл, дванадцятирічок і технікумів, кадри для яких готує Пряшівська педагогічна школа, педагогічний та філософський факультети університету ім. Шафарика у Пряшеві та філологічний факультет Карлового університету в Празі. На кафедрі української мови та літератури Пряшівського філософського факультету існує кабінет фольклористики, завданням якого є дослідження українського етносу в Чехословаччині. Крім того, збиранням пам'яток матеріальної та духовної культури населення Пряшівщини займається Музей української культури в Свиднику.

Велику допомогу українським школам надає також український педагогічний дослідний інститут у Пряшеві.

Майже при кожній місцевій групі Культурної спілки українських трудящих існує якийсь самодіяльний гурток. Найбільш поширеними є вокально-хореографічні гуртки. В цих гуртках беруть активну участь не лише молодь, але й дорослі. Керівниками колективів народної художньої самодіяльності здебільшого виступають сільські вчителі, яким надають методичну допомогу інструктори окружних будинків культур та ЦК КСУТ. Центральний Комітет надає колективам і матеріальну допомогу, а також організовує курси для керівників художньої самодіяльності. Крім того, щороку видає чотири репертуарні збірники, які безплатно розсилає в усі гуртки та школи.

Кожний колектив протягом року виступає з кількома програмами у своєму і сусідніх селах. Навесні в більших селах відбуваються

так звані районні свята пісні і танцю, в кожному з яких бере участь кілька колективів. Частим гостем таких свят буває Піддуклянський український національний ансамбль. Районні свята є своєрідним прологом Свята пісні і танцю українського населення ЧССР, яке щороку відбувається у Свиднику.

Перше таке свято відбулося 1955 року, на якому виступило 52 колективи, зібравши 4 тисячі глядачів. Популярність свята зростала, і на VIII-му святі 1962 року було вже 20 тисяч глядачів, на IX-му — 30 тисяч, а на X-му — 32 тисячі. Для виступів побудовано спеціальний амфітеатр, який щорозу розширюється.

Перші свята не мали ще певного тематичного спрямування: вибір репертуару був якоюсь мірою випадковий і дуже розмаїтий, кожний колектив приходив сюди з тим, що мав у своєму репертуарі. Були це в основному пісні і танці з різних репертуарних збірників, різні музично-вокально-танцювальні монтажні на актуальні теми.

З часом колективи народної художньої самодіяльності почали орієнтуватись на місцевий український фольклор. Таке спрямування принесло свої результати, про що свідчить репертуар останніх свят, побудований, в основному, на місцевому фольклорі. Українське населення Чехословаччини вважає себе складовою частиною великого українського народу, тому й в репертуарі його свят загальноукраїнський фольклор також займає почесне місце.

Програма свята у Свиднику триває два дні і має кілька відділів, прнурочених до

певної теми чи визначної дати: 150-річчю з дня народження Тараса Шевченка, 20-річчю Словацького національного повстання, 15-річчю чехословацької піонерської організації, 100-річчю з дня смерті видатного культурного діяча Закарпаття Олександра Духновича тощо. Крім того, на кожного святи є спеціальний фольклорний відділ, програма якого повністю присвячена місцевій українській народній творчості.

Великим успіхом у публіки користуються концерти дружби, в яких, поруч з найкращими українськими колективами із Східної Словаччини, виступають чеські, словацькі, польські та угорські самодіяльні колективи. Постійними гостями цих концертів є самодіяльні колективи Закарпатської області УРСР.

Цьогорічне XI свято пісні і танцю відбулось 12—13 червня і було присвячене 20-й річниці визволення Чехословаччини. На ньому виступило 30 самодіяльних колективів, які нараховують 1500 учасників. Програму свята дивалося біля 25 тисяч глядачів, які, незважаючи на погану погоду, приїхали сюди з усіх кутків Республіки та з-за кордону.

Новинкою цьогорічного свята був тематичний фольклорний концерт «Рік на селі», присвячений календарній та сімейно-побутовій обрядовості українців Пряшівщини. Було показано найголовніші звичаї: весняні хороводи, пастуші ігри, «палення собітки» на Івана Купала, грабальні та обжинкові пісні, вечорниці, весілля та ін. Самодіяльні артисти намагалися показати поезію народних свят і обрядів у її природній і якнайменше обробленій формі. Так, наприклад, відтворення весілля було доручено мешканцям с. Лютина — чоловікам і жінкам віком від 20 до 70 років, які ніколи ще не виступали на сцені, але зате дуже добре знають весільний обряд. Пісні і танці цього колективу (60 учасників) не були бездоганно виконані, але зате їх виступ був настільки природним і переконливим, що глядач почував себе мов на справжньому весіллі.

Одним з найліпших самодіяльних колективів Пряшівщини є колектив «Барвінок» з с. Кам'янка, Попрадського округу (80 учасників). Починаючи з 1-го свята, він що-

року приїздить у Свидник з оригінальною високохудожньою програмою, побудованою, здебільшого, на фольклорному матеріалі свого села. Цього року кам'яночани показали свої вечорниці — у своєрідній і дуже вдаль обробці досвідченого керівника гуртка Степана Бітнера.

З дуже доброю програмою в естраді «Рік на селі» виступили юнаки й дівчата з Якуб'я, Кийова, Великого Липника, Уляча, Нижнього Мирошова, ансамбль «Карпатини» з Пряшева та ін. На святі виступив також зведений хор, який виконав пісню місцевого композитора В. Любимова на слова Ю. Бачі «Пісня про пісню». Великим успіхом користувався 3-годинний концерт, присвячений 20-річчю визволення Чехословаччини Радянською Армією, в якому виступило 15 колективів. І тут основу репертуару становив місцевий фольклор. Але були в репертуарі багатьох колективів і загальноукраїнські пісні і танці, які на Пряшівщині дуже популярні. Бурхливими оплесками зустріли глядачі зокрема такі пісні: «Ой ти Дніпре повиоводний», «А чом мене головонька болить», «Святкова урожайна», «Ой у вишневому садочку», «Не забувай сині гори», «Ой на горі жита много» та багато інших. Ці пісні у виконанні самодіяльних колективів сприймалися неначе привіт з Радянської України.

Як і в попередні роки, найбільший інтерес викликав концерт дружби, в якому виступило 7 колективів. Увагу привернули до себе ансамблі Свалявського палацу культури і колгоспу «Шлях Леніна» із Закарпатської області. Програма і виконавська майстерність цього об'єднаного колективу була й справді на високому художньому рівні. Жаль, що закарпатський фольклор був представлений лише однією піснею і одним танцем. Для такої багатой скарбниці народної творчості, якою є Закарпаття, це занадто мало.

Свято закінчилось. Але організатори вже тепер думають про програму свята пісні і танцю українського населення Чехословаччини на 1966 рік — уже дванадцятого свята.

Микола Мушинка

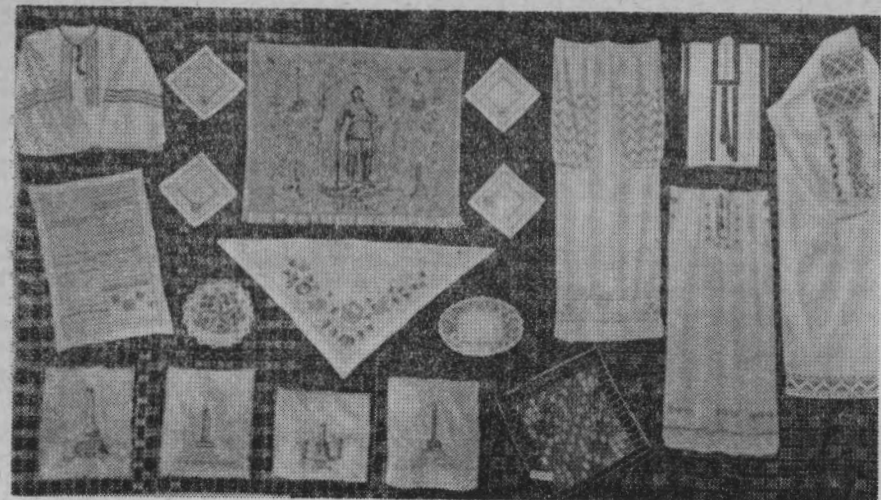
м. Пряшів, Чехословаччина

ПОЛТАВСЬКІ УЗОРИ

З давніх давен Полтавщина славиться своїми вишивками. Вишитими рушниками прикрашували світлиці, вишитими скатерками накривали столи, вишивані сорочки дарували дівчата своїм коханим тощо. Нині сотні жінок і дівчат Решетилівки, Миргорода, Нових Санжар, Диканьки, Полтави, Кременчука та ін. на фабриках художніх виробів і просто поодинокі продовжують розвивати це чарівне мистецтво.

15 років у Полтавському палаці піонерів працює гурток художньої вишивки під ке-

рівництвом учительки Таїсії Варфоломівни Терещенко, який відвідує біля шестидесяти дітей. Вчать вишивати комсомольці, піонери, жовтєята — не лише дівчатка, а й хлопчики. Десятирічний Микола Штепа, наприклад, ходить на заняття разом із старшою сестрою, яка вже вчиться в 10 класі. З малих років навчала Таїсія Варфоломівна вишивати Володимира Іршка та його майбутню дружину Ніну. Хлопець настільки захопився мистецтвом вишивки, що відвіду-

Куточок виставки робіт гуртка художньої вишивки Полтавського палацу піонерів.
Фото. 1965.

вав заняття разом з дружиною аж до призову до армії.

Нещодавно гурток юних вишивальниць урочисто відзначив 15-річчя свого існування. Зібралися колишні гуртківці Катерина Пустовоїт (токарь заводу «Електромотор»), сестри Лариса і Тамара Сухови (інженери), Зоя Семирот (токарь турбомеханічного заводу) та ін. Прибули також кращі майстри фабрики художніх виробів ім. Лесі Українки. Юних вишивальниць привітали завідувача міським відділом народної освіти Т. Толстоносова, поет Ф. Гарін, представники Обласного будинку народної творчості, комсомольських і профспілкових організацій та ін.

Великий інтерес присутніх викликала виставка кращих робіт юних вишивальниць (їх було більше ста). Серед них — панно «Хай завжди світить сонце», «15 років нашому гуртку» роботи Людн Воронової та Іринн Михайлової, портрет «Володя Ульянов» Світлани Мотуз, рушник «Рідна мати, моя» — Валі Дмитренко і Світлани Сидоренко, рушник «Урожай» (колективна робота) та ін. Крім того, експонувалися альбоми, ескізи, фоторепродукції кращих робіт минулих років, а також численні дипломи, гра-

моти, якими відзначені юні майстри. Двадцять дві роботи гуртківців відібрані і надіслані республіканським кабінетом художнього виховання на міжнародні виставки у Францію, Японію, Китай, США, Камбоджу та ін.

За довгорічну і бездоганну роботу Міністерство освіти УРСР нагородило керівника гуртка Т. В. Терещенко почесною грамотою. Нагороджено грамотами і подарунками юних вишивальниць: Надю Семирот, Валю Дмитренко, Світлану Сидоренко, Олю Солодко, Світлану Мотуз. Почесні грамоти за сприяння художньому вихованню дітей одержали батьки кращих гуртківців: Яків Гнатович і Маргарита Василівна Семирот, Павло Григорович і Марія Олександрівна Матвееви, Іван Іванович і Ганна Леонтівна Мотуз та ін.

Все це свідчить про те, що юні вишивальниці добре засвоюють традиції самобутньої полтавської вишивки. Та найголовніше, що навчання в гуртку художньої вишивки розвиває художні смаки дітей, виховує в них розуміння прекрасного не лише в мистецтві, але й у житті.

м. Полтава

С. С. Самсоненко

НОВІ ЗНАХІДКИ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ

Один з найстаріших культурно-освітніх закладів на Одещині, — Державний археологічний музей, — щороку збагачує експозицію все новими надбаннями.

Велику увагу музей нині приділяє тим пам'яткам античного світу, що збереглися на Одещині, але досі не експонувалися.

Відділ «Північне Причорномор'я за часів первісного общинного ладу» має новий розділ, де експонуються пам'ятки культури Гумельниць, — однієї з найдавніших землеробських культур на Північному Причорномор'ї (кінець IV — початок III тисячоліття до н. е.). Найхарактернішою ознакою куль-

тури Гумельниці, вперше відкритої на території СРСР науковими працівниками Одеського музею, є розпис посуду за допомогою графічного порошку, сажі, а іноді й червоної фарби.

Цією поповненням відділу є і так званий «Ігульський скарб» — речі пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.). Скарб цей — подарунок музеєві колгоспника С. П. Городинюка з с. Антонівки, Баштанського району на Миколаївщині. Тут і бронзові знаряддя праці, і зброя, і прикраси, і просто шматки бронзи. Всього 127 речей. Як за кількістю, так і за станом збереження «Ігульський скарб» найбагатший серед пам'яток часів бронзи Північного Причорномор'я.

Другий відділ — «Античний» збагатився знахідками на Дністровському лимані. Це, передусім, речі, знайдені під час розкопок студентами історичного факультету Одеського університету на місці античного городища (біля села Роксолани, Біляєвського району на Одещині).

АНАТОЛІЙ ЯКОВИЧ ПОРІЦЬКИЙ (1930—1965)

Українська радянська етнографічна наука зазнала тяжкої втрати. 26 червня 1965 р. на 36 році життя після важкої й тривалої хвороби, у розквіті творчих сил передчасно помер старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, кандидат історичних наук Анатолій Якович Поріцький.

Народився він 23 травня 1930 р. в селі Кіровці, Хмельівського району, Кіровоградської області в родині вчителів. Закінчивши 1949 року Хмельівську середню школу, А. Я. Поріцький вступив на історичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова. Навчаючись в університеті, А. Я. Поріцький брав участь в роботі наукового студентського товариства, виступав з науковими доповідями.

Університет закінчив з відзнакою. З 1954 по 1957 рр. навчався в аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Працюючи над новою, ще невивченою в радянській етнографії, темою «Побут сільськогосподарських робітників Півдня України кінця XIX — початку XX ст.», з 1957 р. публікує серію оригінальних статей з цієї теми.

Будучи аспірантом, А. Я. Поріцький бере участь у Першій всесоюзній етнографічній нараді, присвяченій вивченню культури та побуту робітничого класу (1957 р.), виступає на ній з доповіддю «Громадський побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму».

Третій відділ — «Північне Причорномор'я часів ранніх слов'ян та Київської Русі» поповнився знахідками, розкопанними близько села Саврань, Екімауци та Алчедар.

Звичайно, це стисле повідомлення не розкриває всієї повноти нових надбань музею.

Біля входу до музею стоїть полотняний стенд, з якого прохожий дізнається, що він може тут побачити: «Ви дізнаєтесь, — повідає стенд, — коли з'явилися люди на території нашого краю, про таємниці стародавніх могл, історію кімерійців, скіфів, сарматів, про розквіт і загибель античних цивілізацій у Північному Причорномор'ї, про Київську Русь — колиску трьох братніх народів; побачите одну на Україні колекцію пам'яток стародавнього Єгипту, колекцію старовинних монет».

І зали музею ніколи не пустують. Минулого року нову експозицію відвідало понад 120 тисяч глядачів.

м. Київ

Я. П. Солодченко

З кінця 1957 р. А. Я. Поріцький працює молодшим науковим співробітником інституту. На початку 1961 р. успішно захищає кандидатську дисертацію.

А. Я. Поріцький глибоко вивчав сучасний побут і культуру колгоспного селянства Радянської України, питання етнічної статистики й картографії, а також народні знання. На ці теми ним виконано такі праці до історико-етнографічної монографії «Україніці»: «Адміністративно-політичний поділ України та етнічні межі українського народу наприкінці XIX — на початку XX ст.», «Народна медицина та ветеринарія» (разом з М. П. Приходьком) і «Етнічна карта України та сусідніх територій в кінці XIX та на початку XX ст.» (складена разом з В. І. Науком). У першому томі «Народы Европейской части СССР» (Вид-во «Наука», М., 1964) опубліковано написаний А. Я. Поріцьким розділ «Сільське господарство Радянської України».

А. Я. Поріцький є одним з авторів збірника «Комунізм і побут» (К., 1963), п'ятитомної праці «Українська РСР у період розгорнутого будівництва комунізму», яку готує Секція суспільних наук Президії АН УРСР, і збірника «Рабочий класс СССР», підготовлений до друку Академією наук СРСР.

1964 року вийшла з друку історико-етнографічна монографія А. Я. Поріцького «Побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму», високо оцінена в періодичній пресі науковою громадськістю. На основі неопублікованих джерел (зокрема архівних і експедиційних польових матеріа-

лів) в монографії показано формування сільського пролетаріату України, його матеріальну культуру, громадський і сімейний побут. Наведені А. Я. Поріцьким дані спростовують буржуазно-націоналістичні теорії «єдиного потоку», безкласовості та безбуржуазності української нації в період капіталізму. В роботі показано, що боротьба сільськогосподарських робітників за поліпшення свого становища й побуту в умовах капіталізму не могла принести суттєвих наслідків. Однак сільське робітництво — надійний союзник пролетаріату, внесло чималий вклад у боротьбу за перемогу Великого Жовтня в нашій країні.

В останні роки А. Я. Поріцький приділяв велику увагу проблемі українсько-слов'янських культурно-побутових взаємозв'язків, зокрема українсько-словацьких. Для збору матеріалів з цієї теми він їздив до Чехословаччини і Польщі та опублікував ряд статей, зокрема «Етнографічне дослідження Карпат», «Завдання етнографічного дослідження Українських Карпат» та ін.

У травні 1963 р. А. Я. Поріцький був обраний старшим науковим співробітником і більше двох років успішно працював на цій посаді. Він виступав на всесоюзних нарадах етнографів, на VI конференції українських славістів, на Міжнародній конференції з питань народної культури Карпат і ін.

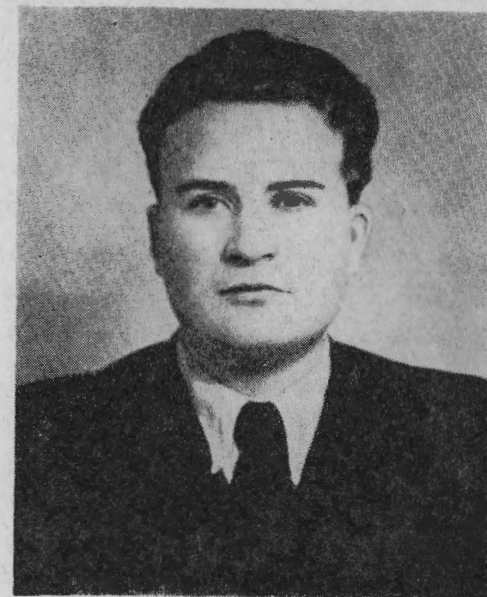
А. Я. Поріцький брав активну участь у підготовці й проведенні VII Міжнародного конгресу антропологічних і етнографічних наук (Москва, 3—10 серпня 1964 р.). Його доповідь на конгресі «Деякі питання карпатської історико-етнографічної спільності в українській етнографії другої половини XIX — першої половини XX століть» (на матеріалах житла й одягу) викликав великий інтерес серед учасників конгресу.

На конгресі А. Я. Поріцький немало зробив для організації симпозиуму «Карпатська історико-етнографічна спільність». Він відредагував більше 10 наукових доповідей і повідомлень українських вчених, які виступили на цьому симпозиумі.

А. Я. Поріцький надрукував чимало науково-популярних статей в республіканській пресі (у газетах та журналах). Він є автором більше 30 статей в «Українській Радянській Енциклопедії».

Невтомну дослідницьку роботу А. Я. Поріцький поєднував з активною партійною, громадською та педагогічною діяльністю, займався лекційною роботою серед населення. З 1962 року до важкого захворювання вів курс загальної етнографії на історико-філософському факультеті Київського ордену Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Життя А. Я. Поріцького — приклад надзвичайної працелюбності. Наукова діяльність його тривала всього 8 років. За цей час він опублікував більше 40 робіт, значна

частина яких є цінним внеском у розвиток української радянської етнографічної науки.

Всі, хто знав А. Я. Поріцького, глибоко поважали й любили його.

Світла пам'ять про Анатолія Яковича Поріцького — ерудованого вченого, глибокого дослідника, друга й товариша, просту й сердечну людину назавжди збережеться у наших серцях.

В. Т. Зінич

Основні опубліковані праці А. Я. Поріцького

Землеробські заробітчанські артілі на Україні, журн. «Народна творчість та етнографія» (далі «НТЕ»), 1957, № 2.

Побут сільськогосподарських робітників півдня України кінця XIX — поч. XX ст.ст., журн. «НТЕ», 1958, № 4.

З сімейного побуту сільськогосподарських робітників доби капіталізму, журн. «НТЕ», 1959, № 4.

Дорожні артілі сільськогосподарських робітників України кінця XIX — поч. XX ст.ст., журн. «НТЕ», 1958, № 4.

Українська етнографія і антропологія між VI і VII Міжнародними конгресами (у співавторстві з В. Т. Зіничем), журн. «НТЕ», 1964, № 4.

Побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму. «Наукова думка», К., 1964.

Некоторые вопросы карпатской историко-этнографической общности. «Наука», М., 1964.

Сельское хозяйство Советской Украины. У книзі «Народы Европейской части СССР», т. I, «Наука», М., 1964.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- ЮЗВЕНКО В. А., ЯЦЕНКО М. Т. (г. Киев). Поэтический голос народа. (К выходу в свет очередного тома «Українська народна творчість») 3
 ОРЛОВ А. В. (г. Киев). Досуг труженика. (К конкретно-социологическому изучению вне рабочего времени трудящихся в этнографическом исследовании) 14
 ПРАВДЮК А. А. (г. Киев). Музыка в новых праздниках и обрядах 21

К 120-летию со дня рождения И. К. Карпенко-Карого

- БАРАБАН Л. И. (г. Киев). Крупный деятель драматургии и театра 29

ЗАМЕТКИ И МАТЕРИАЛЫ

- БОЙКО В. М. Элементы украинской народной одежды в современных трикотажных изделиях 32
 ИОВСА О. В. Народная песня в музыкально-педагогических взглядах Н. В. Лысенко 35
 ДЕМИДЕНКО Л. А. Семья и семейный быт болгар Одешины 39
 ЗИНИЧ С. Г., КАПЕЛЬГОРОДСКАЯ Н. М. Экран знакомит с бытом и творчеством народа (о кинофильме «Тени забытых предков») 44
 СВЕНЦИЦКАЯ В. И. Украинская народная гравюра XVII—XVIII веков 47
 ГОРЛЕНКО В. Ф. Сельскохозяйственные орудия двух районов 50

Наш календарь

- ПАВЛИЙ П. Д., ТУРЧЕНКО Ю. Я. Павел Попов (К 75-летию со дня рождения и 50-летию научной деятельности) 56
 ЛАВРОВ Ф. И. Федор Кушнерик (К 90-летию со дня рождения) 60
 ИВАНЧУК Ф. И. Павло Носач (К 75-летию со дня рождения) 62
 СОЛОМЧЕНКО О. Г. Аниа Герасимович (К 75-летию со дня рождения) 64

ПУБЛИКАЦИИ

- Письма К. В. Квитки к В. М. Гнатиюку. Подготовка к печати, вступительная заметка и примечания О. О. Дзёбана (г. Львов) и Р. Я. Пилипчука (г. Киев) 66

В ПОМОЩЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ САМОДЕЯТЕЛЬНОСТИ

- Украинские народные песни. Новые записи корреспондентов журнала. Подготовка к печати и вступительная заметка Л. И. Яценко (г. Киев) 70

В ПОМОЩЬ УЧИТЕЛЮ

- НУДЬГА Г. А. Украинские думы во Франции 76

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- ГУСЛИСТЫЙ К. Г., КЕЛЕМБЕТОВА В. Е. Маркс и Энгельс о религии 86
 АЛЕКСЕЕВ В. П. Серьезный вклад в антропологическую науку 89
 Материалы к библиографии научных работ М. Ф. Рыльского (продолжение) 91

ХРОНИКА

- ЮХИМЕНКО В. Ю. Всесоюзная научная сессия «Ленин и историческая наука» 94
 ЗИНИЧ В. Т., НАУЛКО В. И. Итоги археологических и этнографических исследований 95
 КРИЛЬ О. П. Междувузовская конференция во Львове 98
 КОРЖУПОВА А. П., РЯБИЙ М. В., РУДЕНКО М. А. У винницких фольклористов 99
 МОРОЗЮК В. К. Научная конференция в Коломые 101
 Навстречу VIII МКАЭН —

НАМ ПИШУТ

- КАЛИНИЧЕНКО М. В. О бытовании легенд на Днепропетровщине 102
 ЛИТВИН М. С. Поет лемковский хор 103
 МУШИНКА М. Праздник украинской песни и танца Пряшевщины 104
 САМСОНЕНКО С. С. Полтавские узоры 106
 СОЛОДЧЕНКО Я. П. Новые находки Одесского археологического музея 107
 ЗИНИЧ В. Т. Анатолий Яковлевич ПОРИЦКИЙ 108

CONTENTS

ARTICLES

- YUZVENKO V. A., YATSENKO M. T. (Kiev). Poetic Voice of the People. (On the publication of the new volume of "Ukrainian Folk Art") 3
 ORLOV A. V. (Kiev). Workingman's Leisure. (On the concrete sociological study of the leisure hours of working people in ethnographic research) 14
 PRAVDYUK O. A. (Kiev). Music in New Festivals and Rites 21

On the 120th anniversary of I. K. Karpenko-Kary's birth

- BARABAN L. I. (Kiev). A Gigant of Dramaturgy and the Theatre 29

NOTES AND MATERIALS

- BOIKO V. M. Elements of Ukrainian National Costume in Modern Knitted Wares 32
 IOVSA O. V. The Folk-song in M. V. Lysenko's Views on Musical Education 35
 DEMYDENKO L. A. The Family and Family Life of the Odessa Region Bulgarians 39
 ZINYCH S. H., KAPELHORODSKA N. M. The screen Shows the Life and Art of the People (on the Film "Shades of Forgotten Ancestors") 44
 SVENTSITSKA V. I. Ukrainian Folk Engravings of the XVII—XVIII Centuries 47
 HORLENKO V. F. Agricultural Implements of Two Districts 50

Our calendar

- PAVLIY P. D., TURCHENKO Y. A. Pavlo Popov (on his 75th birthday and 50 years of scientific activity) 56
 LAVROV F. I. Fedir Kushnerik (on his 90th birthday) 60
 IVANCHUK F. I. Pavlo Nosach (on his 75th birthday) 62
 SOLOMCHENKO O. H. Hanna Herasymovych (on her 75th birthday) 64

PUBLICATIONS

- Letters of K. K. Kvitka to V. M. Hnatyuk. Prepared for publication introductory note and commentaries by O. O. Dzyoban (Lviv) and R. Y. Pylypchuk (Kiev) 66

AID TO AMATEUR THEATRICALS

- Ukrainian Folk Songs. New recordings by correspondents of the journal. Prepared for publication and introductory note by L. I. Yashchenko (Kiev) 70

AID TO THE TEACHER

- NUDHA H. A. Ukrainian Dumy in France 76

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

- HUSLYSTY K. H., KELEMBETOVA V. Y. Marx and Engels on Religion 86
 ALEKSEYEV V. P. Significant Contribution to Anthropology 89
 Materials for the Bibliography of M. T. Rylsky's Scientific Works (continued) 91

NEWS ITEMS

- YUKHYMENKO V. Y. All-Union Conference on "Lenin and Historical Science" 94
 ZINYCH V. T., NAULKO V. I. Results of Archaeological and Ethnographic Research 95
 KRIL O. P. Intercollegiate Conference in Lviv 98
 KORZHUPOVA A. P., RYABY M. V., RUDENKO M. A. With the Vinnitsa Folklore Scholars 99
 MOROZYUK V. K. Research Conference in Kolomyia 101
 Preparation for the Eighth ICAE —

LETTERS TO THE EDITOR

- KALYNYCHENKO M. V. On Legends Current in Dniropetrovsk Region 102
 LYTVYN M. S. The Lemki Choir Sings 103
 MUSHYNKA M. I. Festival of Ukrainian Songs and Dances of Pryashiv Region 104
 SAMSONENKO S. S. Poltava Patterns 106
 SOLODCHENKO Y. P. New Finds of the Odessa Archaeological Museum 107
 ZINYCH V. T. Anatolii Yakovych Poritsky 108

ДО ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

журналу
«НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ
ТА ЕТНОГРАФІЯ»

Шановні наші друзі!

Сердечно вдячні Вам за те, що в поточному році підтримали журнал передплатою.

На 1966 рік просимо здати передплату не пізніше 20-го грудня ц. р. і, звичайно, річну.

Буде дуже добре, якщо кожен з Вас заохотить до передплати тих громадян, які досі нашого журналу ще не мають.

Поширюйте журнал серед наукових працівників, які займаються питаннями народної творчості та етнографії; серед викладачів і студентів мистецьких вузів, філологічних та історичних факультетів, викладачів середніх шкіл (філологів та істориків); серед широкої маси любителів народного мистецтва і керівників та учасників художньої самодіяльності.

Редакційна колегія і редакція журналу

«НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ТА ЕТНОГРАФІЯ»

НОВІ КНИГИ

У видавництві «Наукова думка»
підготовлені до друку і вийдуть
у 1965 році нові книги:

ПІСНІ ЯВДОХИ ЗУЇХИ. Записав Гнат Танцюра. Збірник текстів з нотами. Випуск серії «Українська народна творчість». Підготовлений Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського Академії наук УРСР. Упорядкування, примітки та передмова кандидатів філологічних наук В. А. Юзвенко, М. Т. Яценка. Музичний матеріал упорядкувала З. І. Василенко. Обсяг 40 арк. Ціна 1 крб. 80 коп.

Книга «Пісні Явдохи Зуїхи» є публікацією найкращих пісень з репертуару народної співачки Я. Сивак (Зуїхи) з Поділля. В ній надруковано з мелодіями 930 українських народних пісень: веснянок, щедрівок, колядок, весільних, родинно-побутових, зокрема любовних, історичних, чумацьких, рекрутських, бурлацьких, наймитських, заробітчанських.

У збірнику надруковано також нарис Г. Танцюри про життя Я. Зуїхи. Книга розрахована на найширші кола читачів.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ. Збірник пісень з нотами. Випуск серії «Українська народна творчість». Підготовлений Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського Академії наук УРСР. Упорядкування, примітки та передмова доктора філологічних наук О. І. Дея. Музичний матеріал упорядкував кандидат мистецтвознавства А. І. Гуменик. Обсяг 35 арк. Ціна 1 крб. 85 коп.

До книги ввійшли найкращі зразки цього жанру народної поезії, зібрані на всій території України за 150-річний період. При укладанні збірника використано друковані джерела з 1827 по 1962 р., а також багаті архівні матеріали.

У збірнику вміщено понад 500 колядок і щедрівок та близько 200 мелодій. Чимало їх становлять готовий матеріал для виконання колективами художньої самодіяльності.

Шановні читачі!

Попереднє замовлення на книги надсилайте місцевим книжковим магазинам, а також магазинів видавництва «Наукова думка» (Київ-29, Кірова, 4).

НА ОБКЛАДИНЦІ:

Фрагмент оздоблення баклаги роботи Е. Йоліча (м. Ужгород). 1960. Філіал Київського державного музею українського мистецтва.